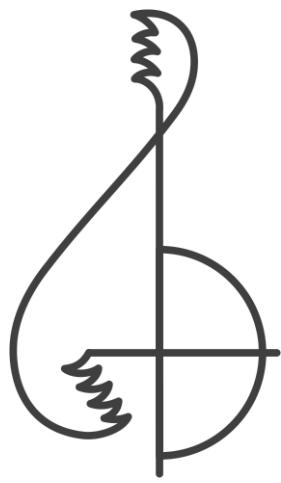

12+

11
2014

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2014

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМАÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

Хъодзаты Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЬАТАХ Хъазыбег

Журналы ахсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТАХ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КъАДЗАТАХ Станислав, КъУСРАТАХ Анатоли,
Ходы Камал

Дзæуджыхъæу, 2014

НОМЫРЫ ИС:

<i>КЪАДЗАТЫ</i> Станислав. <i>Мысинаңтæ – мысайнаңттау.</i>	
Әмдзæвгæтæ	6
<i>ДЗАСОХТЫ</i> Музaffer. <i>Мæйты дæргъæн азтæ. Дарддær</i>	17
<i>ГОДЖЫЦАТЫ</i> Нелли. <i>Әртæ әмдзæвгæйи</i>	48
<i>ГУСАЛТЫ</i> Барис. <i>Стæмтæй иу. Уацау</i>	50
<i>ӘЛБОРТЫ</i> Беллæ. <i>Цъæхбазыр уалдзæт. Әмдзæвгæтæ</i>	87
<i>Хъæцмæзты</i> Азæ. <i>Гыцци. Әмдзæвгæ</i>	90
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	91

АХУЫРГÆНӘГÆН ӘХХУЫСÆН

<i>ДЗОДЗЫИККАТЫ</i> Зæидæ, <i>КОЗАТЫ</i> Ирмæ. <i>Цалдær ныхасы</i>	
Цомартаты Изæтбеджы роман «Зынгхуыст бæллицтæ»-йы	
æвзаджы тыххæй	100

НÆ АХУЫРГÆНДТÆ

<i>ТОХСЫРТЫ</i> Къоста. <i>Әрдзы хæлар. Уац</i>	103
---	-----

ӘВҮҮД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ

Разворошить гнездо буржуазных националистов	113
---	-----

ИРОН ПРОЗÆЙИ АНТОЛОГИ

<i>БЕСАТЫ</i> Тазе. <i>Хæхты астæу. Цыбыртæгондæй</i>	118
---	-----

АРВИСТОН

134

Журналы авторты хъуыдтыимæ редакци
алкæд разы нæ вæйы

...бадарут уæ зæрдыл: иу
æвзæрдзинад дæр, иу тыхми, иу
æнæгъдау хъуыддаг дæр никуы
батайдзæни, чи йæ ракодта,
уымæн. Æмæ йæ кæд йæ ра-
кæнæгæн йæхи сæр нæ байя-
фа, уæд ын фидинағ уыдзæн йæ
цотæн, йæ тъымы-тъимайæн.
Ахæм æгъдæуттæ сарæзта Æп-
пæтуынæг æмæ Æппæтæмбарæг.

*(Сæудæджеры аргъау кæнæ Æвзæр
раконд никæмæн æмæ никæд тайы. Рейазты
Быдзыгойы дзырдтæй йæ 1923 азы ноябрьы
ныффииста Æмбалты Цоцко. «Ирон адæмы
таурæгътæ, каджытæ æмæ аргъæуттæ».
Цыппæрæм хай. Дзæуджыхъæу, 1930).*

КЪАДЗАТЫ Станислав

МЫСИНӘГТАЕ – МЫСАЙНӘГТАУ

* * *

Кәцәй уа уыцы рухс мәйдары?
Цы арт, цы зәды хай, цы дзуарәй?
Мә уд мын сфералықта бындзарәй.
Дзәм-дзәмау зәрдәмә күзы хъары.

Хуыдалынджы ма уыцы рухс – кәцәй?
Йә урс фынтае мын дзуры цыма мәй.
Цыма фыдахизән йә кой дәр нәй,
Әмә цәры на дун-дуне фәрнай.

Кәцәй уа уыцы рухс мәйдары?
Цыма мын дидинджытә зарынц.
Цыма мыл ацы зәры кары
Әвзонджы бонтәй цин-зәгъ уары.

Фәлә куыдәй, цымә, цәй фәрцы?
Фыңғаг уарзт ахәм у, әнәрпәф.
Фыңғаг уарзт зәрдәйи на фәрсы,
Нә удыл рагцинәй әртәфсы.

2013

* * *

*Светаю. Светаем...
Хайме Лабастида*

Кәдәй ивайәм, кә!
Куы не стәм скәсынән, ысрухсән,
Нә хурхәтән та – кәм?
Мылазы ивәзынц әнустә.

Кәдәй ивайәм, кә!
Куы не стәм скәсынән, ысбонән
Әмә нын тар – кәрдзәм,
Әмә кәрәдзийи әвзонәм.

Кæдæй ивайæм, кæ!
Фæлæ ыскæсынæн куы не стæм,
Уæддæр нын ис æууæнк –
Цъæх арвыл Бонвæрнон куы фестад...

2012.23.08

ДЗÆГЬÆЛ ХЪРИХЪУПП

Йæ илæлæй, йæ уасын
Зæрдæйы уидаг ласы.
Цъæх мигъты ‘хсæн фæдзæгъæл,
Йæ тухæнтæ – хæрздзæгъæл.

Цæмæн зилы нæ сæрты?
Цы зæгъын ис йæ зæрды?

Дзæгъæл зæрныджы уасын
Æвæры зæхмæ асин.

Æваст мæ сæры фегуырд –
Нæ адæмыл у йе ‘рдиаг:

Кæд уый нæ УАРЗТЫ УД у,
Нæ зæды хай, нæ дуду?

Куыд æфхæрд у, куыд сидзæр!
Куыннæ кæна фæдисхъæр –

Нæ фыдæх æй æвзоны,
Гæдзæ, хатыр нæ зонæм.

Æтт, сраст кæнæм нæ рæдыд –
Куыд фервæза нæ зæрныг!

2012.04.10

КЪАХЫР СОНЕТ

Æхстуад мәм ма кәнәд мәләт дәр,
Мыйиаг мын арвәрттывд күы нәу...
Фәлә күинәуал хъәуон дәу,
Күы хитой сидзәрәй мә фәндтә,

Күы скъуымых уой мә дзырды фәттә,
Күы кәна ме 'рдынбос зәу-зәу,
Күы мә араза җард быдзәу,
Хуыңау күы нал райа мә фәдтәй,

Æртәхәд-иу мәм гъе уәд, гъе, мәләт,
Æксәртәггатау иуцәфон аәрмәст –
Æваст күыд фәцъынд уа мә цәст!..

1996.27.09

ДИССАГ

1

Кәсгә-кәсын, уынгә-уынын
Нә развәндаг күнәе уынәм.

2

Хуыңауы аххос циу
Нә хәйрәжджынты зиу?!

3

Цәрәм Артъауызы фынтәй –
Цы ма нын ракәна фылдәр,
Цы низ ныл бафтауа фылдәр –
Күы стәм кәфхъуындар тәй зылдәр...

2009.22.11

ÆЦӘГДЗИНАД

Сә ронбастмә дәр не стәм
Нә фылдәлтән, уәүүәй!
Сә фарн уәнгәл нын фестад,
Цәрәм кәйдәр фынтәй.

Цы ма нын ис нæ зæххæй?
Уæддæр куы у дæуццаг...
Кæйдæр дугъты нæ бæхтæ
Цæуынц æдзух фыццаг.

Сæ астæумæ дæр не стæм
Нæ фыдæлтæн, уæууæй!
Сæ нæртон æгъдау, се ‘фсарм
Куы дзыназынц бынæй.

Хæлæг æмæ нæм сайд та
Тырысайау – бæрзонд.
Цы хæйрæг уыд, цы Сайтан –
Куыд нын айста нæ зонд?

Кæны æхца-зин нестæн,
Паддзах нын у уæцъæф,
Лæггау лæг разынд не ‘хæн,
Уæд æй кæнæм æмцæф.

Кæйдæр хуымы æхсырфæй
Нæй махæн, нæ, æмбал!
Нæхи хуым та – æгуистæй,
Хæмпæлгæрдæг дзы – хъан.

Кæйдæр уæрдоны зарæм
Кæйдæр зарæг хъæрæй.
Сæ аууон дæр нæ арæм
Нæ фыдæлтæн, уæууæй!

2013.15.06

ДИССАДЖЫ ХÆЛÆГ

1

Куыд хæлæг кæнын мæртæм
Æз – удæгасæй мард!
Куыд къуындæг у мæ кæрддзæм!
Куыд уазал у мæ арт!

Куыд хәләг кәнын мәрдтәм
Мәрдон әгасәй әз!
Мә бәллицтән, мә фәндтән
Куыд аскъуытой сә рәз!

2

Әнәхъуджы әфхәрдән
Кәм уа әвдадзы рухс?
Мән иу хъуыды әргәвды
Әнә кардәй әдзух:

«Дзәгъәлы уыд мә архайд,
Дзәгъәлы уыд мә зард,
Кәд хәйрәг у зынаргъдәр,
Кәд нал хъәуы цъәх арв...»

Ау, у әңгәдәр афтә –
Нәу ницы расты бон,
Сайтан кәны уынаффә,
Руймон кәны тәрхон?!

3

Куыд хәләг кәнын мәрдтәм
Әз – удәгасәй мард!
Куыд къуындәг у мә кәрддзәм!
Куыд уазал у мә арт!

Зынудисән – әгәрон –
Ныр цаләм аз – уәу-уая!
Уәззау мигты – әрвгәрон,
Мә къона дәр – сәнтсау.

Мә хъәбулы әфхәрдәй
Әз сау рисән – цагъар.
Уыраугә маст әрвнәрдәй
Фәйлауы уды арв.

Мә цард әгасәй – сайраг,
Зындоны фыдтәй – буц.
Әңгәт, мәрдтә хуыздәйраг –
Фәзәгъынц ма сын рухс.

ФÆЗЫН

Чи сæвæрдта къæппæг, –
 Гъе-мардзæ, кæм дæ?!
 Охх, æлвасгæ цъæтæн
 Амæтtag фæдæн!

Ферох у фыдгулæй –
 Карздæр нæй æлгъист.
 Къæппæджы мыдулæй
 Алы уысм – рæхуыст.

Чи сæвæрдта афтæ
 Ацы къæппæг, охх?!

Удæн – сай фæлварæн,
 Риуыл цымы – хох.

Зæрдæйæн йæ тæпп-тæпп
 Ивазы мæ зын.
 Чи сæвæрдта къæппæг, –
 Гъе-мардзæ, фæзын!

Цардуудæй – зындоны,
 Сай хъысмæт – зæппадз.
 Амар мæ кæронмæ,
 Науæд та мæ суадз!..

2012

* * *

Кæмæн нæ уыд царды Хуыцау,
 Йæ фыдæхæй чи уыд куырмау,
 Зæрин хурыл чи кодта дау,
 Цъæх арвмæ дæр чи хаста фая,

Кæмæн уыд æфхæрын æгъдау,
 Хæйрæджытæн чи уыд хуындзау,
 Ныр уымæй куыд кæнут Хуыцау?!

2013.26.02

* * *

Цалырдәм нә ивазы нә рәстәг!
Цалырдәм мә ивазынц мә хәстә!
Цалырдәм мә ахәссынц мә фынта!
Цалырдәм мә ивазынц мә зынтә!

Цалырдәм тәхыхынц мә фәндтә!
Цал фәндагыл ис мә фәдтә!

Афтәмәй гыццыл хонын мәхи,
Хъуамә мын дәттид мә хъуыды цин:
«Иунәгәй күй дән мәхәдәг мин!..»

2013.05.03

СТЫР НЫХАС

Стыр Ныхас, йә ном – йә уәлә:
Не сырәзт әндәр уәләмә.

Ахәм низ ыл бахәцыд –
Стыр ныхастыл ахәцыд.

Диссаг у йә хъуыдаттәй,
Худәг у йә хъуыддәгтәй.

Уәвгәй йыл цы кәнүт дис –
Охх, йә номы бын фәңист,
Стыр дзырдты фәхъхъяу фәцис!

2013.22.11

ХУРЫ ЛӘВАР

Зәххонты уәларвон
Цы кәны зәххыл?
Мә зәрдә мә армы
Цырагъяу хәссын.

Дæ уарзтæй мын – Хуссар,
Дæ мастæй – Цæгат.
Дæ цæстыты рухсæй –
Мæ фæндаг, мæ цард.

Мæ зæрдæйы къалиу,
Мæ уды æмбал,
Мæ амонды стъалы,
Цæхæртæ мын кал!

Дæуæн мæ цы фæнды,
Æмбисæй нын уæд!
Уыдзæни нæ фæндаг
Сыгъзæринæй уæд.

Тæдзынæджы дзингау
Дæ хъæлæс – æхцон.
Цъæх уалдзæджы цинæй
Кæны мæн æрвон.

Цы базыдтон царды,
Цы мын дæтты ныфс?
Нæ диссаджы артдзæст
У арвæй æрвыст.

Куыд разы у зæрдæ!
Цæй рæсугъд у уарзт!
Дæ хъæлæсы зæлтæ –
Мæ удæн æвдадз.

Куыннаæ кæнон арфæ
Мæ хъысмæтæн ныр!
Лæварæн мын арвæй –
Дæ уарзты фæндыр.

Мæ уалдзыгон зарæт,
Мæ сærдыгон хъарм,
Кæрæдзийæ дарæм
Æрмæстдæр æфсарм.

Цы дын зәгъы зәрдә,
Мәхицән дәр уәд!
Уәд калдзән цәхәртә
Әрфәнау нә фәд.

* * *

Фәндаг дын амонын мәхицәй –
Цы бәттыс сәфтимә дә цард?
Мәнән ды рухс зәдау – бәллицәг,
Фәлә зындонәй у мә арт.

Кәнү мыл дудгә маст әрвгәлән,
Әмә мә равгыл ма кән дис –
Дәу ма йә амәттаг цы кәнөн?
Цәмән дә басудза мә рис?

Әнә мән дын уыдзән әнцондәр,
Әмә кәнүн мәхицән зын –
Мә зәрдә сау фәсмон әвзондзән,
Уәддәр цәуын дәуәй, цәуын...

Мәй бамбәхст мигъты фәстә ахсәв:
Кәнү мә фәндоныл тәргай –
Мә уарзт нывондән әз әрхастон,
Ныббар мын, хорз амонд дә хай!..

2012.28.09

* * *

Нә тәрсын урс хәдонәй әз,
Нә тәрсын саугуыстәй әппындәр –
Йә урс сүсәг мын загъта бәрз,
Мән Музә ахуыдта йә фынтәм.
Цы сты зәххон зынта мәнән –
Әрвон цин иууылдәр мә бар у!
Әмә дзәбүджы карз цәфәй
Хъәсдараң ноджы тынгдәр зары...

1997

ИРЫСТОН

Дæ рæвдыдæй буц дæн,
 Аэз – урс хæхты хъан,
 Дæ цъититы рухс мæм
 Мæскуымæ дæр калд.

* * *

Кæд уыдзæн нæ зæххыл
 Хуыщауы рæстад?
 Ау, зинты фыдæхæн
 Фæлдыст у нæ цард?!..

ХÆХТЫ ДИССАГ

Цал хатты сæ цавта арв!
 Гъеуæддæр куы кувынц арвæн,
 Бануærстой йæ фæттæ арф
 Урс мысайнæгтау сæ тарфы.

* * *

Худы мæм æвзиистгагуы æртæх,
 Зæлы зæрдæйы йæ дзир-дзур.
 О куыд сыгъдæг, табуйаг у зæхх!
 Зæдтæ, рацæут нæм цингур...

* * *

Дунескæнæг – дæ аудæн, дæ арфæ:
 Аэппæт адæмтыл тау дæ хæрзтæ!
 Тыхгæнæг-иу нæм ма ‘рцæуæд уæларвæй!
 Зæххон фыдгултæй та нæ тæрсæм.

* * *

Мысинаæтæ мысайнæгтау – æвæрд,
 Мæ кувæндоны ницы ис зынаргъдæр.
 Йæ тækкæ цъуппыл андзыг и мæ сæрд,
 Мæ царды фæндаг ныр дæлæмæ – рагъыл.

Мысинæгтæ мысайнæгтау – æфснайд,
Сæ рухс фæйлауæн – азтимæ æхцондæр.
Æрмæст ма уыдонæй нæ зонын сайд,
Сæ фærцы рог мæ сагъæсты æфсондз дæр.

Сæ тавицæй цæрæццаг – зæрдæ, уд,
Æрбайсафынц мæ маст, мæ ристæ.
Мæ бæллицтæн сæ базыртæ – рæсугъд –
Мысинæгты сыгъзæрин систæй.

1998.31.05

ДЗАСОХТЫ Музафер

МӘЙТЫ ДӘРІГЪӘН АЗТА^{*}

Цыбыртәгендәй

* * *

«Российская газета»-йы фыссәг Павел Басинский Валентин Распутины тыххәй йе статьяйы фыссы: «Вообще в 1937 году, который по восточному календарю был годом Огненного быка, родилось удивительно много писателей: Распутин, Маканин, Вампилов, Ахмадулина, Мориц, Битов...»

Әнәхъән Уәрәсейән әхсәз бирәйыл нымад қәм у, уым хъуамә Ирыстонән фондз чысыл ма уа. 1937 азы райгуырдысты Гуырдзыбеты Иринә, Хостыхъоты Зинә, Хъодзаты Әхсар, Чеджемты Әхсар әмә ма суанг әз дәр. Малиты Васо күйд зәгъы, афтәмәй уый дәр 1937 азы гуырд у. Уәд мах дәр, Басинский Уәрәсейы фысджытәй кәй ранымадта, уыдоны бәрәц стәм.

* * *

Цъәхилты Елмәрза (рухсаг уәд!) мәм әрбадзырдта, абон, дам, «Рәестрдинад»-ы Уататы Бибойы тыххәй цы ‘мдзәвгә нымыхуыр кодтай, ахәм зәрдәмәхъаргә уацмыс әрәджыты нал бакастән.

Куыд әхсизгон вәййы, иронau кәсдҗытә ма кәй ис, уый куы фехъусыс, уәд.

*Дардәр. Райдайән 2010 азы 8 – 9-әм әмә 2011 азы 10 – 11-әм номырты.

* * *

Ирон адәм ләгән йә цәстмә цы нә бадардзысты, ахәм нәй, ома фидисмә дард цы ләууы, ууыл дәр фидисы дзаумәттә скәндзысты...

Уый хәсты хәдфәстә уыд. Чи бафидис кодта, уый дәр нал хъуыды кәнын, кәмән бафидисчынди, уый дәр мә ферох, фәлә, фидис кәмән бакодтой, уый әнәмәңг хәсты архайәг уыд.

Фидис та йын афтә бачынди: «Хәсты уыдтә, фәлә дзы збз дәр не схастай!» Збз цы у, уымәй хистәртәй кәйдәр бафарстон, аәмә мын ай уый бацамында: «За боевые заслуги».

Үәвгә, ирон адәм канд фидис кәнынмә дәсны не сты. Хорз арәхсынц әппәлүнмә дәр – сә иуәй-иутә, кәй зәгъын ай хъаууы.

Хәсты архайджытәй мын әндәрхуызон ләг зонгә дәр уыди. Уый та йәхицәй әппәлүди, мәнмә, дам, иунәг хәрзиуәг дәр нәй, аәмә уымәй сәрыстыр дән. Әз, дам, хәрзиуджытә хәссынмә нә аңытән, фәлә райгуырән бәстә хъахъхъәнүнмә.

Йә ныхәстә нә цыдысты мә зәрдәмә, уымән аәмә уымәй мингай хъабатырты әфхәрдта. Йә хъуыдымә гәсгә, ие сгуыхт-динәтү тыххәй аккаг аргъ кәмән скодтой, цыма уыдон фыдыбәстә хъахъхъәнүнмә нә аңыдысты, фәлә хәрзиуджытә исынмә.

* * *

Хәснаджы тыххәй, кәнә Гиннессы рекордты чиныгмә ба-хауыны тыххәй, иуәй-иутә цы нә бакәндзысты, ахәм нәй. Чи йә машинә хайгай бахәры, чи та, радзурынмә дәр чи нә бәззы, ахәм ми бакәнүн йә сәрмә ‘рхәссы.

Цавәр ерыстә уыдысты, уый нал хъуыды кәнын, фәлә дзы архайәг уыдысты Америчы Иугонд Штатты спортсментә дәр. Цыфәндыйә дәр Олимпаг хъәзтүтә уыдаиккой. О, аәмә дзы архайдта Америчы рог атлетикайы команда. Сә тренеры мыг-гаг та – Сопер. Гье, аәмә уыцы Сопер фидарәй загъта, мә команда, дам, әнәмәңг фыццаг бынат бацахсдзән. Күү нә бацахса, уәд, дам, аәз разы дән мә худ бахәрүнүл.

Ерыстә райдытой, аәмә америкаеттә әмбылды кодтой. Абона-ны хуызән ма йә хъуыды кәнын: Газет «Правда»-йы фәзында

әрмәг ахәм сәргондимә: «Шляпа Сопера в опасности». Дарда дәры ңаутә маे ферох сты.

Мә зәрдыл ма бадардтон ахәм хабар дәр. 1956 азы Ромы қызысты Олимпаг хъәзтыйтә. Уым 5000 әмә 10000 метры дугъты фыццаг быннат бацахста Владимир Куц. Газет «Правда» та фыста:

*И как отрадно,
Веселья льются:
На месте Зевса
Увидеть Куца.*

Ацы хабәрттә хүымәтәджы не 'рымысыдтән! Адәймаг ңал әмә ңал газеты, журналы әмә чиныдҗы бакәсү! Фылдәр ңаутә, дон хиды бынты қуыд аивылы, афтә кәдәмдәр аивылынц, сә кой, сә хъәр дәр никәцәйуал райхъуысы. Иуәй-иутә та дзы адәймагай ңәрәнбонты нал ферох вәйийынц. Ацы дыууә хабарау...

* * *

Телеуынынадәй мәм әрдзырдтой, скъоладзауты, дам, демә фембәлын фәнди. Әрцыдысты мәм ңалдәрәй сә ахуыргән-әгимә. Мә акомкомма ңы дыууә ҹызджы бадт, уыдонәй иу иннәйи ныллағ хъәләсәй фәрсү: «Уәртә уый та ңы у?» Әмә ме стъолыл мыхуыргәнән машинкәмә амоны.

Мә зәрдыл мә сабионтә әрбаләууыдысты. Қуыд тынг аивта дуне иу адәймаджы ңарды дәргъы! Скъоламә әрчъиты чи ңыд, — мәхицәй зәгъын, — уый компүтертә, дзыппыдаргә телефонтә әмә Интернети дуджы фегуырд. Радио әмә телефон кәй хәдзары нае уыд, фәтәгены ҹырагъы рухсмә йә уроктә чи кодта, уымән, мыхуыргәнән машинкә ңы у, уый дәр чи нал зоны, ахәм сабитимә ңәргә 'рцыди.

Хорз сты наукә әмә техникайы аентыстдинәйтә. Адәймаджы ңард әңциондәр кәнынц, сә фәрцы бирә сагъастәй фервәзти, фәлә, ҹымә, уыдон адәймаджы уд хъәздыгдәр кәнынц, йә зәрдәйи хорздзинәдтыл ын әфтауынц, адәмы әнгомдзинадән әххуыс сты?

О, хәдәгай, машинкәйи тыххәй ма. Қуыд дзурынц, афтәмәй дзы дунейи әппәтү фыццаг пайда кәнын райдыдта Фридрих Ницше. Әппәтү фәстагмә ма дзы чи пайда кәндзән, әз та, әвәеццәгән, уыдоны номхыгъдмә бахаудзынән.

* * *

Мæ сær дæр мæй иу хатт фельвинын, мызд дæр мæй иу хатт фæисын, фæлæ мæ сær æлвиныны рæстæг афтæ тагъд æрбæлæууы, æмæ мæм къурийæ цыбырдæр фækæсы. Уый хыгъд мызд исыны бонмæ, цалдæргай мæйти хуызæн, æнхъæлмæ кæсын баҳъæуы.

* * *

Цалдæрæй нæ фыццаг чингуытæ цæуын куы райдытой, уæд, зæгъæн ис, æмæ се 'ппæтæн дæр сæ редактор уыди Мыртазты Барис. Иууылдæр уыдисты æмиæстæ, æмиас гыццылтæ: иугай мыхуырон сыфтæ. Хъодзаты Äхсары «Äхсар», Малиты Вассоиы «Фат æмæ æрдын», Джыккайты Шамилы «Äфсарм», Ходы Камалы «Цæхх æмæ кæрдзын», Чеджемты Äхсары «Стъалыты æхсæрдзæн», мæ «Фыды фарн».

Куы зæгъын, мыхуырмæ фæндагдæттæг сын уыди Мыртазты Барис. Сæ гыццылы тыххæй сыл худгæ дæр йæхæдæг кодта. Уæ чингуытæ, дам, зæрдыл лæууын кæнынц «Инструкцию по уничтожению мух».

* * *

Ацы хабар мын Тахъазты Харум дзырдата.

Хъайтыхъты Георыл, дам, базарæй рацæйцыд, афтæмæй амбæлдтæн. Кæм уыдтæ, зæгъгæ, йæ куы бафарста, уæд, дам, мын афтæ:

*Äргътæн сæ хъазарæй
Лидзын æз базарæй.*

* * *

Ацы хабар дæр мын Харум ракодта. Профессор Äлборты Барисимæ, дам, фæцæйцыдистæм. Нæ иумæйаг зонгæ ныл амбæлд, Äмæ афтæ:

- Борис Андреевич, æз та ма сымахмæ фæцæйцыдтæн.
- Äз æмæ Харуммæ?
- Нæ, сымахмæ.

– Äмæ мæм уæд бирæон нымæцы цæмæн дзурыс, стæй мæ фыды кой та цæмæн кæныс, кæм и, уым æй æнцад цæуыннæ ныуадзыс?!

* * *

Ис ахәм уырыссаг әмбисонд: «Хәстмә цәуыны размә дәхи-
уыл дзуәрттә бафтау, дендкызмә бахизыны размә скув дыу-
үә хатты, ус курын куы сഫәнд кәнай, уәд та дәхиуыл дзуәрттә
әртә хатты бафтау».

* * *

Ленины гуырән бон. Кәсын, әмә дыууә рәстәмбис кары
нәлгоймәгтәй иу проспекты дидинджытә тонынмә февнәлд-
та. Цы кусыс, зәгъгә, йәм дзурын. Уый, Җалдәр дидинәджы
йә къухы, афтәмәй мәннырдәм ракаст:

— Абон Ленины гуырән бон у әмә йын сәй йә цыртыл
сәвәрон...

— Омә кәд Ленинән кад кәнис, уәд — базар хәстәг, бацу,
дыууә дидинәджы балхән әмә... Мәнмә гәсгә, дә давәттег
кадәй Ленин нае фәбузныг уыдзән...

* * *

*Әз уарзын цыргъ дзывыр,
Цәрдәг бәх әдсаргъ,
Ныхасән — йә цыбыр,
Бәндәнән — йә даргъ.*

Ацы әмдзәвгә Самбегаты Гәвдийә фехъуистон. Балаты
Тембол, дам, ай ныфғыста. Мә зәрдәмә фәңди. Ирон әмби-
сондәй афтә арәхстдженәй спайда кодта, әмә цәсты ахады.

Мәнмә гәсгә, иу хорз әмдзәвгә чи ныфғыста, уый дәр
кады аккаг у, аргъ кәнин ын хъәуы, уымән әмә арф хъуыды
кәм уа, уый әппәт адәмы исбоныл нымаинаг у. Зәгъәм, Воль-
тер әрмәст ацы цыппаррәнхъон йеддәмә куы ницы ныфғыс-
тайд, уәд дәр цыма йә ном нае ферох уыдаид, афтә мәм кәсү:

*Фреронил калм фәхәңыц хъәды,
Зын ран куыннае бахауд, фыдмәтү!
Әрмәст дзәгъәлы уыд әрхуым:
Йәхәдәг калм әрбамард уым.
(Мәхии тәлмац)*

* * *

Куыд дзурынц, афтәмәй Хъайтмазты Асләмүрзәмә бирә
фыстытә уыд, фәлә, йә хәдзарыл зынг куы сирвәзт, уәд,
дам, басыгъдысты. Махмә ма дзы әрхәңцә әрмәстдәр әртә

әмдзәвгәй: «Сидзәр», «Хосгәрдән» әмә «Фәллой», фәләйын уыдан дәр йә ном рох кәнын нә бауагътой. Нә бауагътой, зәгъгә, йә ном цәрдзән, цалынмә иронau кәсәг уа, уәдмә. Иронau кәсәг куынәуал уа, уыңы рәстәг та, Хуыщауы фәндәй, мах куыд әнхъәл стәм, афтә тагъд кәд нә раләууд әмә ныртәккәй хуызән нә дард фәдонтәй алкәй бон дәр, әнә чинигмә кәсгәйә, райдайын уайд:

*Сәнүккән хизәнәй
Фесәфт йә мад.
Баззади сидзәрәй,
Алы бон тад.*

а. а. д. Йә әнкъард райдайән та-иу фәуаид цинхәссәг хъәләсәй:

*Бафсәды кәрдәгәй,
Бануазы доң,
Афтәмәй хъәлдзәгәй
Арвиты бон.*

* * *

Дәргъәй-дәргъмә фынгыл хистәрәй бадын дзәвгар зындәр вәййы. Ноджы ма фәйнә дыууә-әртәй куы аназыңц, уәд сә дзолғы-молгъо әгъдауыл уәлахиз кәнын байдайы. Иуахәмы дың, дәлиау цы урс нымәтхудджын ләг бадт, уый хистәрмә ныхасәппарән кәны әмә кәны. Бауайдзәфгәнәг та нә уыд. Әгәр-әгәр куы кодта, уәд әм иу саджы фисынтыл амад ләппуләг дзуры:

— Әфсымәр, дә нымәтхуд ма дә дзыхы батъысс әмә хистәры дзурын бауадз!..

Уый фәстә дзы иу ныхас дәр нал райхъуист.

* * *

Иу чидәр афтә загъта: «Дә хъуыды куы нә ныффицсай, уәд, куы йә ферох кәнай, уымай тәссаг у».

Кисловодски санаторийы уыдтән. Мыхуырмә цәттәе кодтон мә ног чиниг дәр. Сәргонд ын нәма уыд әмә мә уыңы сагъәс, мә улафт уадзгәйә дәр, уәгъд нә уагъта. Иу заман, парчы тезгъо кәнгәйә, мә сәрни диссаджы ном февзәрд. Бацин ыл кодтон: чинигыл ахәм сәргонд тынг сфидаудзән! Кәй мә нә ферох уыдзән, ууыл мә зәрдә дардтон әмә йә нә ныффицтон.

Хуыцау нылдәлә-үәлә кодта, әмәе әндәр хъуыдытыл фәдән әмәе диссаджы сәргонд, йәе цинай кәмән сырәзәгаяу кодтон, уый мәе сәрәй атахт. Цы нае фәкодтон йәе хәдфәстә дәр, уый фәстә бирәе рәстәджыты дәр, уәddәр марадз-зәгъай, кәд ма йәе әрымысыдтән.

Уәдәй нырмә дзәвгар азтәе раңыд. Уыцы сәргонд әрхъуды кәннын мын нал бантыст, фәләе йәе кәй ферох кодтон, уый ферох кәннын та мәе бон, әвәцәгән, әмәе никуы бауыдзән.

* * *

Тамако дымын әвдәм къласы райдыттон. Мәе алыварс ләппүты фәэмгәйә. Уыцы кары алқай дәр йәхицәй хистәр уәвүн фәфәнды. Цәмәй хистәртәм фәхәстәгдәр уа, уымән та тәккә галиудәр фәндәгтәй иу у, уыдоны хуызән дә тамакойы фәздәг суадзын.

Скъолайә цәугәйә-иу, нае чыылдыммә цы судон уыдис, ууыл мәе фәндаг акодтон әмәе-иу мәе ком әнхъәвзынмә фәдән, кәд мәе тамакойы тәф фесәфи, зәгъгә. Фәләе тамакодыммәгән, кәйдәр загъдау, ие 'фәләттөр дәр тамакойы тәф фәкән, әмәе-иу мәе Веринкә уайтагъд базыдта, фәләе мын ай мәе цәстмә никуы бадардта. Цәуыннае, уый нае зонын, фәләе, мәнмәе гәстә, афтә хъуыды кодтаид: «Цыфәнды йын куы дзурон, уәddәр дзы ницы рауайдзән. Уый ахәм емынә у, әмәе цалынмә йәхимә йәе ныууадзыны зонд әрцәу, уәдмә дә сизгъәринтә доны калыс...»

Фәдымдтон ай аз дәр, цалынмә институт каст фәдән, уәдмә, аст азы. Веринкәйән ай бәргә раппәлыдаин, фәләе... Уәвгә, хъәр мәрдтәм дәр хъуысы әмәе дәм, Веринкә, әрәджиау дзурын: «Тамако кәй дымдтон, уый тыххәй дә хатыр курын. Дә зәрдә мәм мауал әхсайәд. Куы йәе ныууагътон, уәдәй нырмә 52-әм аз цәуы...»

* * *

Аәвәсмөн адәймаг зын ссарән у...

Цыппәрәм уәладзыдьы, кәм кусын, уыцы уаты балкъоны ләуууыстым, афтәмәй мын Дзузаты Зәлинә ахәм хабар радзырдта: «Уәд ма мәхи амондджыныл нымадтон: мә мад ма әгас уыди. Мәе күистмә мәм әрбацыди. Нәхимә куыд здәхт, афтә йәе фәдил бынмә кәй не 'рхызтән, уый мәхицән никуы ныббардзынән, әнусмә мәхи азымдҗыны хондзынән. Фәләе уәд

балкъонмæ раудтæн æмæ кастæн, агъуистæй кæд рахиздзæн, уымæ. Цалдæр минуты фæстæ проспекты дæлæмæ аивгъуыдта...

Ныр ацы балкъонæй куы фækæсын, уæд, мæ мад уынджы дæлæмæ куыд фæцæйцыд, уый æдзухдæр мæ цæстытыл ауайы æмæ та мæхи фæсмонæй хæрынмæ фæвæййын».

Ахæм фæсмойнаг хабар мæ царды дæр уыди. Уæд ма æз дæр амондджын уыдтæн...

Веринкæимæ Іеридонырдыгæй æрбацæйцыдистæм. Къутуты цурмæ куы 'рбахæццæ стæм, уæд уæлбылæй кæсын, æмæ хъæугæрон нæ сыхы лæппутæ хъазынц. Мæ мадимæ сæ рæсты ацæуынæй цæмæн фefсæрмы кодтон, уымæн аbon дæр бæлвырда дзуапп раттын мæ бон нæу, фæлæ, æвæццæгæн, æнæ йæ мад дард ранмæ цæуын нæ уæнды, зæгъгæ, афтæ куы банхъæлой, уымæй фæтарстæн æмæ уæлмæрдты былты дарддæр уымæн азылдтæн. Цалынмæ, лæппутæ кæм хъазыдисты, уырдæм баввахс дæн, уæдмæ Веринкæ дæр нæхимæ бахæццæ, лæппутæй дæр уым ничиуал уыд...

Цæмæн афтæ бакодтон, зæгъгæ, уый тыиххæй фæсмон кæндзынæн, цалынмæ цæрон, уæдмæ.

Аbon мæ мадимæ, кæрон кæмæн нæй, ахæм фæндагыл цæуынæй дæр бæргæ нæ бафæллаин, фæлæ...

* * *

Маршрутон таксийы амбæлдтæн Геннадийыл. Мæнæ фельдъегeron службæйы чи куыста, уыцы Геннадийыл. Сæ хицау мæ сабат æмæ хуыщаубоны мæ куыстмæ куынæуал уагъта (æз та уæд дæр æмæ ныр дæр фæлладуадзæн бонты дæр мæ куысты вæййын) æмæ мын афтæ чи загъта, мах дæ уадзиккам, фæлæ нæм нæ хицау бартхъирæн кодта, дуар ын чи байтом кæна, уый æфхæрд æрцæудзæн, зæгъгæ, чи загъта, уыцы Геннади. Кæрæдзи-уыл басин кодтам.

Геннади мын йæ царды хабæрттæ дзурынмæ фæци. Мæ мадыл 94 азы цæуы æмæ, дам, æм ныр цалдæр азы мæхæдæг кæсын.

Æримысыдистæм рагон хабæрттæ дæр. Уæ фысджыты кусæн уат куы ссыгъд, уæд, дам, тæссаг уыд, цыппаруæладзыгон хæдзар иууылдæр куы басыгъдаид, уымæй. Іэз, дам, дуар басастон æмæ арт ахуыссын кодтон. Уæ сæрдар, дам, мын фыс акусарт кæнинæй зæрдæ бавæрдта æмæ ма йæ аbon дæр æргæвды – уæдæй нырмæ ссæдз азы рацыд.

Мәнәй дәр иу мә зонгә нәл гогыз дары: хәснаг скодтам әмә мын афтәмәй фәхәрд. Әртә азәй фылдәрү размә әрцыд хабар. Ссәдз азы чи әнхъәлмә кәсү, уый дәр ма йә зәрдә цәуылдаң күң дары, уәд мә нығс йә базыртә афонәй раздәр цәмән хъуамә әруадза?! Стәй, раст күң загъон, уәд мәхәдәг кәйдәртү фәсайдтон.

Мә зәрдыл Байроны роман «Дон Жуан»-әй ахәм рәнхъытә әрбаләууыд:

*Когда буря в море настигает,
Исправиться клянемся искони!
Но мертвый клятву выполнить не в силах,
А спасшийся, глядишь, – и позабыл их.*

Хуыцауы фәндәй, әз мә ныхасән хицау разындызынән: нал мә ферох уыдзысты.

* * *

Әвзәрән дәр хорз базонән ис.

* * *

Астәүккаг скъолайы ма күң ахуыр кодтон, уәд-иу урокты фәстә Николаевски станицәйи дуканимә (Бәрәгъуыны астәүккаг скъола нәма уыди әмә ёстәм къласәй фәстәмә ахуыр кәнүнмә уырдәм цыдистәм) арах баудыстәм. Исты балхәныны тыххәй на. Әлхәнын та на күйинә фәнди, ахца на уыди әндәр. Фәлә-иу нын дзы, цы уәй кодтой, уый фенын дәр әхсызгон уыди, мәнә донмә хидәй күң кәсай әмә балер кәсаг, йә базыртә ныпнака кәнгәйә, уыләнты ныхмә күң ленк кәна, уый дын әхсызгон күңд уа, уый хуызән. Афтә та-иу әңгәт кастән, уәлмәрдәм фәхәрдгәнән Күйройыдоны сәртү цы хид уыд, уырдыгәй.

О, әмә уый дзырдтон: дуканимә-иу арах бауайаг уыдистәм әмә-иу дзы алы хатт дәр мә цәст әрхәңцид ахәм къуыл ауыгъд ныывыл: хәрзконд нәлгоймаг аив дарәсү тамако пъәртт кәнү. Йә бынмә дынджыр дамгъәтәй фыст: «На сигареты я не сетую, я сам курю и вам советую».

Фәстәдәр күңд базыдтон, афтәмәй, уыцү рәнхъытә ныф-фыссәг уыди Владимир Маяковский. Әргом дзургәйә, рәнхъыты мидис кәрөнмә не 'мбәрстон, бәлвырдәр зәгъгәйә та, дзыр «сетую», цы амыдта, уый на зыдтон. Мә зәрдыл Есенины рәнхъытә әрләууыдсты:

*Мне мил стихов российский жар.
Есть Маяковский, есть и кроме,
Но он, их главный штабс-маляр,
Поет о пробках в Моссельпроме.*

Маяковский әмдзәвгәтәй рекламәтә кәй фыста, уый Есенины зәрдәмә нә цыд, әмә се 'хсан сәвзәрд изгарддинад. Газет «Заря Востока»-йы Маяковский Пушкины райгуырды 125 азы кадән ныммыхуыр кодта әмдзәвгә «Юбилейное». Уым Есенины тыххәй ис ахәм рәнхъытә:

*Ну, Есенин,
мужиковствующих свора.
Смех!
Коровою
в перчатках лаечных.
Раз послушаешь...
Но это ведь из хора!
Балалаечник!*

Æз та Маяковскийы дыууә рәнхъы, зәгъәм, афтә күң рацаразин:

*Сигбrettәй нә кәнын хъаст,
Дымут, цәмә ма у уә каст!
уәд мә разыйә чи бazzайд?*

* * *

Дыууә нозтуарзаджы карз быцәуы бацыдысты. Иу дзы уыди къәдзәхы йас, иннае йә астәумә дәр нә хәецәк кодта, фәлә уый сә хъәбәрдзыхтәй уыд әмә дынджыраң афтә:

– Æз дәу бәрц банаңдынән!

Дынджыр бынмә әнәрвәссон каст әркодта әмә йын бильсчылхуызәй загъата:

– Æз дәу йас дурын банаңдынән, ахуийән та дын дәхицәй скәндзынән!

* * *

Токаты Асәх йә повесть «Катя» «Мах дуджы» мыхуыр кәнин райдыңта, кәронмә йын фыст наема фәцис, афтә. Журналы «уыдзән ма», зәгъәгә, ныффиистой әмә фыссәгмә әнхъәлмә кастысты. Асәхмә әнхъәлмә кәсән уыд, фәлә

журнал әнхъялмә нә каст. Редакцийы кусәг әм куы баңыд әмәй йә куы бафарста, дә повесты кәрон кәм ис, зәгъгә, уәд уый, хәрдмә не скәсгәйә (ома ма мә хъыгдарут), загъта: «Бадын ыл, бадын ыл, бадын ыл!»

* * *

Ацы аз январы цыппар әмәе ссәедзәм бон мәе, әвәеццәгән, нал ферох уыдзән. Чингуыты раугъады кусәг Туаты Исетә мәм бандероль әрбахаста. Райхәлтон әй әмәе дзы разынд мә чиныг. Мә венгриаг әнәзонгә хәлар Матуаш Какук мын мә радзырдтә әмәе әмдзәвгәтә сәхи 'взагмә ратәлмац кодта, хицән чиныгәй сә раугъата әмәе мын дзы Җалдәр экземпляры әрбарьиста.

Уымәй мын чысыл фәстәдәр раугъадад «Ир»-ы директор Кодзырты Жаннә фехъусын кодта, де 'мдзәвгәты фыццаг том, дам, Ростовәй схәццә әмәе йә скъладмә равдәлон кодтой.

Куыд ис ахәм бонән рохгәннән?

* * *

Хаттай адәймаг цы нә сдзырдаг кәндзән, ахәм нәй. Суанг кәсәнцәсттыәм куы фәкомкоммә уа, уәд дәр сәм фаярхәсдзән, әстиста ма кәсән йеддәмә цавәртә вәйиы, зәгъгә...

* * *

Әфсымәртә Кирилл әмәе Мефодий, грекъаг дамгъуатәй пайда кәнгәйә, кәй әрхъуыды кодтой, уыцы фыссынад стыр хәрзты баңыд милуангай адәмтән. Славянаг адәмты историйы йә ахадындинадән ницәимә абарән ис. Мин азәй фылдәр раңыд, уыцы фыссынад куы фәзындис, уәдәй нырмә, әмәе абони онг дәр Уырысы, Украинаиы, Белоруссийы, Болгарийы, Польшайы әмәе иннә паддзахәдты адәмтәе пайда кәнның Кирилл әмәе Мефодийы дамгъуатәй. Цәйбәрц стыр ләгтә сты, уый бәрәг у, «сыгъдәджытә» сә кәй рахуыдтой, сә нәмттә ныртәккә дәр цытджын кәй сты әмәе сын әппәт бәстәтә дәр стыр кад кәй кәнның, уымәй. Сәдәгай азты размә әфсымәртә цы рухс ссыгътой, уый ныр дәр фәндагамонәт у әмәе уыдзән абони әмәе фидәны фәлтәртән. Ныртәккә компьютертә әмәе Интернет скаджын сты, фәлә дзы фыст

дамгъайән әмбал нәй. Кирилл әмәе Мефодий славянағ адәмтән дини чингуытә дәр тәлмаң кодтой, стәй тыңг архайдтой, адәм сәхәбардзинад цәмәй банкъардтаиккой, ууыл дәр.

Кириллицәйән ирон культурајы дәр стыр ахадындзинад ис, уымән әмәе нә фыссынад уый бындурыл райрәэст.

Уавәртә афтә уыдсты, әмәе махән, ирон адәмән, ирон ауа әмәе уырыссагау дзургә әрциәд. Дыууә әвзагыл дәр куы дзурәм, уәд нын уый размә цәуынән, маргъән дыууә базыры куыд сты, афтә әххүис у. Ныртәккә, хъыгагән, тыхджындәр кәнүн райдытда нә иу базыр, әмәе нә уый хъыгдары. Афтәмәй размә цәуән нәй: базыр дә фәдыл куы ласай, уәд дардмәе нә аңаудзынә. Фәләе дыууә 'ваздҗы дәр иухузыон бынат куы ахсиккөй царды, уәд нын уый стыр әххүис уаид. Бирәтә иро-нау кәй нал дзурынц әмәе афтәмәй сәхи ирәттә кәй хонынц, уымәй ныронгничима ницы рамбылдта, стәй дзы фидәны исчи рамбула, уый аңхъәл дәр нә дән.

* * *

Мә зонгә мын йәхъәститә фәкодта: уырыс «Владикавказ» ном цы горәтыл сәвәрдтой, уым Ир әмәе Дзәугән ис аңаехъән хъәутә: Ирыхъәу әмәе Дзәуджыхъәу, фәләе дзы мәнән адәмымыгаг фатер дәр нәй, цыма әз Ирәй нә дән, уый хуызән.

* * *

Джеуәр әмәе Гарисы быйцәуән кәрон нә уыд. Иу бон Джевәр мә кусән уатмә әрбаңыд әмәе мын стыр хорздзинад фехъу-сынгәнәгау афтә:

- Дыгайрәнхъонтә фыссын райдыттон, уый зоныс?
- Нә зонын.
- Уәдә дын зәгъын: райдыттон. Сәрәвәрән сын цы дыу-уәрәнхъон уыдзән, уый фыццаг хатт дәуән кәсын әмәе йәм байхъус:

*Гарис кости далыстәм,
Загъта: «Бирә нал ыстәм».*

* * *

Әрыйдоны иу зындгонд дохтыр уыди, Андрей, зәгъгә, йә ном. Йә мыггаг дәр ын зонын, фәләе йә барәй нә фыссын:

кәмәц цы хъыг фәкәсдән, уйын зәгъән у – йә фәстагәттәй мә фыст исчи күңе бакәса әмәй йә зәрдәмә күңе нә фәцәуа, уымәй тәрсын. Уәвгә дзы, зәрдәмә цы нә фәцәуа, ахәмәй дәр ницы ис.

Цыбыр ныхасәй, Андрей йә фыртән ус аәрхаста, әмәй йәм йә чындың йә ном әмәй фыды номәй күңе сәзүрдә, уәд ай йә сыйхәттән рахъаст кодта: «Мә номәй мәм сәзүрдә, фәлә ма мә фыды ном сәзурын дәр бауәнды!

* * *

Мә райгуырән боныл абоны хуызән никуыма ахъуыды кодтон. Растандәр зәгъәйә та йәм ныры хуызән цәстәй никуыма акастән. Райгуырдән Ног азы фәстә (10 января), зәронд ног азы размә. Уыци зәронд ногдзинадәй зәрдәмә цыдәр хурытын ныккаст. Цәмән, уымәй мә исчи күңе бафәрсид, уәд ын дзуапп нә раттин.

* * *

Кәмән әмбәлы, уымән нә раттыны бәсты, фәлтау, кәмән не 'мбәлы, уымән дәр ратт.

* * *

Хуыцау нә кәрәдзийи фәндиаг күңе фәкәнид, уәд аз мә гәндзәхтә батилин, ды та адәмьи хуыздәрты фәзмын райдаис.

Уәдә афтә: ды Хуыцаумә кув, цәмәй дә мә фәндиаг фәкәна, аз та мә царды бонтә аәрвитетдзынән, цәмәй мә дә фәндиаг ма фәкәна, уымә бәлгәйә.

* * *

Куыдәр мә ме знәгтә әеппәлынрайдайой, афтә мә фыссын ныуудзидзынән. Цәмән, уйын зәгъдзынән: абоны онг мә хорзәй хорз никуыма загътой.

* * *

Рацаралты «хорздзинәйтә» мын нымад кәд фәуыдзысты! Мәнә ма уыдонән әвдисәнтә.

Рагацау рафысгәйә цы чингуытә истон (подписные издания), уыдон, зәгъән ис әмәй, кәмдәр аәрдәгфәндагыл базза-дзысты, ахца сын развәлгъяу, цы 'мбәлди, уйын бафистон,

афтәмәй. Џермәст сә ранымад дәр зәрдә риссыны фаг у. Уәеддәр сә ранымайон.

Бетъырбухы рауагъداد «Каравелла» (йә директор Брындин А. Г.) сфәнд кодта «Дунеон литературә» 200 томәй рауадзын. Райстон дзы фарааст томы, иннәтә әнәуагъдәй бazzадысты. Дәлдәр кәй ранымайдынән, уыданәй дәр кәмәй иу том райстон, кәмәй – дыууә, кәмәй – әртә. Џәрдәгистәй мын бazzадысты Бальзакы, Дюмайы, Мопассаны, Карамзины, Беллы, Пастернакы, Фейхтвангеры, Моәмы, Абрамовы, Андреевы, Фалладайы, Искандеры, Гофманы әвзәрст уацмыстә. Уыдонмә-ма бафтау «Дунеон адәмты аргъяуттә», «Уырыссаг фантастикә», «Раздәхт» («Возвращение»), «Фәсарәйнаг классикон детектив», Брокгауз әмә Эвфроны дзырдуат, «Мин әмә иу әхсәв», «Фәзминаң адәмы цард» («ЖЗЛ») әмә әндәр бирәтомонтә.

Мәхи фыстыты кой күы кәнон, уәд мын Мәскуыйы раудынәввонг уыдис цыппар чиныңджы. Рауагъداد «Советская Россия», тематикон пълан кәй хуыдтой әмә фидәни Җавәр чингуытә рауадздысты, уыдан кәм нымадтой, уым фыстой: «Дзасохов М. С. Течение жизни: повести: пер. с осет. – М.: «Советская Россия», 1991 (II кв.). – 20 л. – 1 р. 50 к., 50000 экз.

Сборник повестей, объединенных общими героями, композиционно связанных и сюжетно продолжающих друг друга».

Чиныгән җәттә уыд йә фәлгонц дәр. Суанг ма йын гонорар дәр райстон – йә иу тиражән, уымән әмә хъуамә рацыдаид 50 мин экземплярай, уый та дзыллон тираж уыд әмә йын фылдәр гонорар фыстой. Фәлә әз әхца сәйрагыл никүы нымадтон. Әхчәтәм ахәм миниуәт ис: цасфәнды бирә күы уой, уәеддәр сын иу афон әнә фәүәвгә нә вәййы. Уыцы әхчәтә фесты, чиныг күы рацыдаид, уәд ма мын абор дәр әмә сом дәр әхсизгөндзинад хастаид. Фәлә әхчәтә дуг күы раләуыд, уәд йә быны ассәста адәймаджы кад әмә намыс. Уд, зәрдә әмә зонд фәсдуар әрәвәрдта, намыс әмә кады фәндәгтә әрахгәдта.

Фыны дәр кәй нә федтам, ахәм, хорздзинәйтәхәссәг разынд, къухәмдзәгъдимә кәуыл сәмбәлдыстәм, уыцы рацарәзт.

Мә зәрдый Фидараты Хъазыбеджы ныхәстә әрләууыдысты. Исты фарстән-иу ай дзуапп раттын күы нә фәндыид, уәд-иу афтә загъта: «Уыдон иууылдәр Хуыцауы араэзт хъуыддәгтәсты!» Әз та афтә зәгъин: «Уыдон иууылдәр, Хуыцауы

зәрдәмә чи нә цәуы, әмә кәддәр дзуапп дәттын кәй тыххәй бәхъәудзән, ахәм хъуыддәгтә сты».

* * *

«Наши западники – это такой народ, что сегодня трубят во все трубы с чрезвычайным злорадством и торжеством о том, что у нас нет ни науки, ни здравого смысла, ни терпения, ни умения; что нам дано только ползти за Европой, ей подражать во всем рабски и, в видах европейской опеки, преступно даже и думать о собственной нашей самостоятельности...»

Ацы ныхәстә Достоевский цыма әңгәйдәр аборн загъта, афтә уәм нә кәсү?

Генийи хъуыдтын мәлән уымән нәй, әмә алы рәстәгән дәр бәззынц, ницы сын у дугтә әмә заманты бон.

* * *

Нәлгоймаг йә сабийи дзоныгъы фәласы. Сывәллон әм дзуры:

- Мамә мә аласәд.
- Цы уәлдай у, чифәндү дә ласәд?

Сывәллон цы дзуапп радта, уый нал фехъуыстон, фәлә мәхинимәр афтә ахъуыды кодтон: «У, әвәңцәгән, уәлдай. Цы уәлдай у, уый та сывәллон йеддәмә ничи зоны».

Цыфәндыйә дәр мады къухтә хъәбулы дәрдзәгмә дәр тавынц. Дзоныгъы босыл куы хәңца, уәддәр сын саби сә узәлд әңкъары. Йәхи йә мадән уый тыххәй ласын кодта.

* * *

Мәхижән мәхәдәг исқәй знаг скодтон, зәгъгә, нә хъуыды кәнин. Стәй, кәй нә зонын, уыдонәй мын иу знаг дәр нәй. Ме знаектә сты, кәй зонын, уыдон, мә цыфыддәр знаектә та – әппәтү әңгомдәр кәимә цардтән, мә хуыздәр әрдхәрдтыл кәй нымадтон, уыдон. Исты хорздзинад мыл куы 'р҆цәуы, уәд мә кәддәры хәләрттән зын вәййы. Мә хорздзинад маңт кәмән әрхәссы, уый ме знаг у, уәдә цы у?! Әмә сын сә хъәнтә хурмә хәссыныл архайын. Сә гадзрахат, сә фыдында митыл цал әмдзәвгәйы ныфтыстон, уал хорзы мән дәр әмә, мән чи уарзы әмә мә цин ахсызгон кәмән вәййы, уыданы дәр уәд.

Ам дәр та скуюста әмбисонд: «Знаг ләғгәнәг у». Фыцца-джыдәр, цәмәй ме знаекты фәндиаг ма фәуон, ууыл архайын,

дыккаджы та, қауыл әмә кәуыл фыссон, уйй мын ис, ома ме сഫәлдистад сә фәрцы хъәздыгдәр кәнен.

* * *

Скъола-интернаты нын фембәлд уыди ахуыргәнинәгтимә. Нәе фәлтәр цы мәгуыр уавәрты хъомыл кодта, уыцы хабәртә күү мысыдтән, уәд мә кәуын мә былалғыл абадт, мә хъәләс фәкъуыхцы, мә цәссыг бауромын ма тыххәй мә бон баци. Мәхицәй фефсәрмы дән...

Къостайән, дам-иу йе 'мдзәвгәтә йәхи цур күү кастысты, уәд йә цәссыгтә зынай урәдта әмә, дам-иу, иуварс азылд.

Къостайы хуызән хъәбатыр ләджы зәрдә кәм уынгәг кодта, уым мән хуызән адәймагән күүннә хъуамә ныббарой йә ләмәгъдзинад, чи йәм хъуса, уыдон скъоладзаутә күү уой, уәд дәр.

* * *

Телевизормә кәсаг нә дән, фәлә мын уыцы бонты әнәкәсгә нә уыд. Кастән, мә цәститә донәй дзаг, мә зәрдә – мастиәй, афтәмәй. Нәе тәккә әвирихъаудәр рәстәдҗытыл ма ноджыдәр иу бафтыд. XXI әнусәй бирә нәма рацыд, афтә нә нә иу сыхәтә Хуссары ныццагътой, нәе райгуырән зәхх нын түгхъулон фестын кодтой, нәе иннае сыхәтә та Бесләнны скъолайыл арт бафтыдтой. Сәе ахуыргәндҗытә әмә сә ный-йардҗытимә басыгътой сәдәгай әнахъом сывәлләтты. Никәмән ницы кәнәм, афтәмәй.

Нәе фыдаелтә цы бирә зәххытыл цардысты, дендҗызәй фурдмә цы тъәпәнтә ахстой, уыдонәй иу гәбаз дәр нәхи нә хонәм. Уйй хыгъд ма нын, цы кадавар муртә бazzад, уыдонмә алырдыгәй ләбурынц. Сәхи чи никуы уыд (әмә никуы уыдзән!), уйй сәхи бакәнинмә тырнынц, архайынц хауәггаг нә фәкәнинил. Нәе сәе уырны, сәе фәндтәй кәй ницы рауайдзән, уйй, фәлә та уәддәр сәе ных әрбатәрынц әмә сә «пайдатә» сыйқа-састәй ахәссынц.

Нәй ирон ләгыл, ирон адәмым фәүәлахиз уәвән.

Амарән нын ис, фәлә ныл фәүәлахиз уәвән нәй. Хъыгагән, нәе фыдгулты уйй нә уырны. Нәе уырныдта Гамсахурдиа-йы... Фәрәдьидтән: Саакашвили зәгъынмә хъавыдтән, уымән әмә Гуырдзыистонән ныртәккә Саакашвилийы дуг у.

Ацы ран мæ зærдыл рагон хабар æрбалæууыд. Къорд азæй йыл фылдæр цæуы. Патрис Лумумбæйы куы амардтой, уæд Советон Цæдисы алы рæтты цыдис митингтæ. Дзырдтой лæгмardжыты тугмондаг миты ныхмæ. Ахæм митинг арæст æрцыд Дыгурыхъæуы дæр. Ныхасы бар æрхаудта партион организацитæй кæцыдæры секретарьмæ. Уый йæ ныхас райдыдта афтæ:

– Убили нашего дорогоого Хаммаршельда...

Партийы райкомы секретарь æм дзуры: «Патрис Лумумбæйы...»

Ныхасгæнæг иуварс атугæнæгау кодта æмæ ноджы мæстджындæр хъæлæссыуагæй загъта:

– Иеци лæ...æ ба мæ цъухи кæцæй бахаудтæй?

Уыйау мæнæн дæр мæ дзыхы мæрдты уыцы дæлдæр ныххуинаг рæдыдæй фæци. Уæвгæ та сæ уæлдай ницы ис! Сæ иу раздæр куыд цъаммар уыд, сæ иннæ та ныртæккæ афтæ цъаммар у.

О, æмæ Саакашвилийы кой ракæнынмæ хъавыдтæн. Телевизормæ кæсгæйæ цы диссаг федтон, уый мын мæ зærдыл æнахуыр ныв æрлæууын кодта.

Сырхкъоппа уасæг кæрчыты астæу сæрбæрzonдæй хъохъо-гæнгæ уæзбын къаходзæфтæгæнгæ куы иуæрдæм рацæйцæуы, куы – иннæрдæм. Хаттæй-хатт йæ базыр фæпака кæны, зæххыл æй ахæфы æмæ, цы карчы цурмæ бахæццæ вæййы, уый алыварс æрзилы æмæ та йæ хъо-хъо райхъуысы. æваст цъиусур сæ сæрмæ фæзынд, кæрчытæй йæ бирæтæ уынгæ дæр нæма акодтой, афтæ уасæг кæркдоммæ лиdzæг фæци...

Саакашвили цавæрдæр фæсарæйнаг уазджытимæ уыди Гуры. Уалынмæ кæцæйдæр топпы гæрах фæцыд, æви хæтæхæдджы уынæр райхъуыст, – телевизормæ кæсгæйæ зын раиртасæн уыд, – кæд æм иу дæр æмæ иннæ дæр кæсгæ фæкодта, уæддæр бæрæг нæй. Цыдæридæр уыди, уæддæр лæгæн – кæд ахæм дыкъахыг сырды лæг рахонæн ис, уæд – йæ уд йæ къæхты бын бамидæг æмæ йæхи ирвæзын кæнынмæ фæцагайдта. Йæ хъахъхъæн-джытæ, цы 'рцыд, уый æмбаргæ дæр нæ бакодтой, фæлæ уæддæр сæ фюреры фæстæ фæцагайдтой.

Мишакъойæ цы тæнгъæд фемæхст, æвæццæгæн, ууыл фæбы-рыд æмæ размæ бахауд. Йæ хъахъхъæнджытæ сæрбихъуы-рæйттæгæнгæ йæ уæлæ бакалдысты æмæ сæ дыкъахыгты цына рауад. Сæ хицауæй цы хъылмайы тæф скалд, уымæй фæхуыдуг

уәввынәй күң фәтарстысты, уәд әй бронежилеттәй әмбәрзыныл фесты. Дардәр цы баисты, уый телекоммуникация нал равдыстой, стәй дзы әвдисинагәй дәр ницыуал уыд. «Хъәбатыр» Саакашвили цы у, уый афтәмәй дәр рабәрәг.

Мәгүир әмә тәригъәд гүирдзиаг адәм сты, сәхицән ахәм разамонәг чи равзәрста. Уәвгә, адәм цы аккаг сты, ахәм хицәуттә сын вәйиы, әндәр иу Гамсахурдиайы бәстү ноджы фыддәр Гамсахурдия равзар әмә йын йә мыггаг... Саакашвили рахон!

Цымә, гүирдзыйы «хуыздәр» ләджы ахәм уавәры фенгәйә, йә фәсарәйнаг әмдзәхдон уазджытә цытә ахъуыды кодтой?! Кавказ сәхирдыгәй фәкәныныл сә зәрдә әппәтү тынгдәр кәуыл дардтой, уымәй ма сә фыццаджы хуызән нығас ис?

Ууыл, әвәеццәгән, сәхәдәгәт ахъуыды кәндзысты, фәлә күндиәй цыдәр уынәр күң райхұуысы әмә, уымәй фәтәрсәйә, хәрдмә күндің фәхаяуы әмә лидзәт күндің фәвәйиы, мәнмә Саакашвили уый хуызән фәкаст. Ахәм хъуыдитә мәм күң фәзында, мәнә ацы цыппар рәнхұы дәр уәд райгуырдысты:

Хъәләсү дзаг худтән,
Күң фәңцид дә «уауу!»
Аевзартә сә удтән
Фәтәрсынц дәуау.

* * *

Адәймагән хъысметтәй аирвәзән кәй нәй, уымән бирә әвдисәнтә әрхәссән ис. Дәснитә Эсхилән күндің загътой, афтәмәй, дам, йә мәләт хәдзары цары бын әрцәудән. Фыссәт уыцы хабар зыдта әмә йәхі хъахъәдта. Фәлә уәддәр хъысметтәй күист бакодта.

Фәндагыл фәңцид, афтәмәй йыл әрхауд, цәргәс йә дзәмбыты цы уәртдженхәфс фәңцихаста, уый, әмә ләг дзыхъмард фәци.

* * *

Дохтырмә баңыттән, әрбадын мә кодта әмә мә әппәтү фыццаг бафарста, цал азы мыл цәуы, уымәй.

— 25...— әрыгон чызг күндердәр «2» афыста, афтәй йә фыссын фәуағтта, хәрдмә скәсгәйә, цыдәр сцәйдзырдата, фәлә әз фәраздәр дән:

— ...әртә хатты. — Чызг йә мидбылты баҳудт, «2» ахахх кодта әмә 75 ныфғыста.

Әңгәйдәр мыл фындуғас әмә 'рттиссәдз азы қәуы. Хәстәгдәр рәстәджы ма мә исчи мә азтәй куы бағәрса, уәд ын зәгъдзынән: «75 азы мыл қәуы әмә, 75 азы чи фәңард, уый 25 азы нал фәңәрдзән²»

* * *

Хуадонты Зурабән мә чиниг куы ләвар кодтон, уәд ыл ныфғыстон: «Ирыстоны хъәздыджытәй йә зәрдә әппәты хъәздыгдәр кәмән у, Хуадонты уыңы Зурабән мә чысыл ләвар».

* * *

Хәстәг, къабаз чи зоны, йә түг, ие стәджы чи нымайы, аргъын чи кәны, йә сәр сә бәрзәндты чи хәссы, ахәм каджын әмә буц хистәр үуди мә мадырвад Хосаты Сәхәм. Уый дәс әмә цыппарыссәдз азәй фылдәр фәңард, фәлә йә фәстаг бонты онг үуди күистхъом, хъаруйә дәр әмә зондәй дәр нә фәңудыдта: бон-сауизәрмә әңцой нә зыдта, зылди йә цәхәрапонмә, кодта әндәр күистытә. Әфсис нә зыдта йә хәстәджытыл цин кәнинәй дәр. Уәлдай сәрьстырдәр үуд йә хәрәфырттәй. Үйдоны кой кәнгәйә-иу ыл хур ракаст, йә нәүәдз азы үәз-иу фәңыдәр әмә-иу йә хәстәджытәй, кә-үүл фембәлд, үйдоны кары баләууыд, семә-иу ныхас кодта әмгары хуызән.

Йә хәрәфыртты кой-иу әм арәх рауд. Ахәм заман-иу ранымады фыңцәгтимә үйдисты Ирыстоны адәмон фыссәг Хъайтыхъты Азәмәт, республикәйи доны әмә мелиорацийы раздәры министр Кобесты Азәмәт, Хетәггаты Къостайы номыл Паддзахадон премийи лауреат, режиссер Бекъойты Розә, бәрнөн бынаты кусәг Дзантиаты Руслан, номдзыд богал Ходы Таймураз әмә бирә әндәр зындгонд адәймәгтә.

Сәхәммә, куыд загътон, афтәмәй, әппәты хәстәгдәр үйдисты йә хәрәфырттә. Хәрәфырты тыххәй цы диссаджы фәрнджын ныхастә загъта, үйдон зонын та әмбәлы алы иронән дәр: «Адәймаджы буары къахы әеххәләй сәрү тен-камә цал үәндҗы ис, уыйбәрц сты йә хәстәджытә дәр. Уыңы бирә хионтә әмә къабәзтә та, Сафайы рәхисы цәгтая,

кәрәдзиуыл баст сты. Адәймаджы уыцы уәнгтәй кәд зәрдәмә јппәты дардәр къахы кәстәр әнгуылдз у, уәддәр ын судзини бырынкъәй йә уырз куы фәцагайай, уәд рисгә кәнү. Уымән әмә буарәй у.

Әнә хион, әнә хәстәг адәймаг хъәды халонау мәгүир у. Әнә уыдонәй «тәнәг» вәйиынц йә цин әмә хъыдҗы бонтә дәр. Гье әмә нә не скәнәг иунәг Хуыщау уыцы стыр карз бәлләххәй бахизәд. Хионтә, хәстәджытә нын цас фылдарап уа, уыйас нын әнцондәр цәүән уыдзән царды стыр зиллаччы, хәрдты, уырдгуыты, тәссәртты.

Нә рухсы бадинағ фыдәлтә хи цотәй уәлдай зәрдәмә јппәты хәстәгдәр цәгыл нымадтой хәрәфырты. Нымадтой йә хәдзары уәззау цар уромәг, астәуккаг цәджендиыл. Уәдә чи уыди хәрәфырт?

Чызг чындзы куы аңауы, саби йын куы райгуыры, уәд мадырвадәлтә уый фәхонынц хәрәфырт. Нә фыдәлтә уәлдай цин кодтой ләппу-хәрәфыртыл. Кәхңәнәны йын ластой фыр уәззау хуынти�ә. Ләппуыл-иу афәдз куы сәххәст, уәд-иу әй мадырвадәлтә сәхимә хъаны ахастой, әмә уыдоммә хъомыл кодта цасдәр рәстәг. Әстдәс-ссәдзаздзыдәй-иу әй ног дарәсү къахәй-сәрмә сәфәлистой, әд саргъ, әд идон бәх-иу йын баләвар кодтой, афтәмәй-иу әй йә фыды къонайыл сәмбәлын кодтой.

Хәрәфыртән йә мадырвадәлтәм ахәм стыр кад, бартә уыд, әмә син сә хәдзар әд мулк, әд бинонтә куы раккой кодтаид, уәддәр ын «ма кә» зәгъын никәй бон уыд. Уый фәдил уыд ахәм әмбисонд дәр: «Хәрәфырт әрбабырсыны бәсты мәм фәлтау авд бирәгъы әрбаләбураент».

Цыма куырыхоны таурәгъмә хъусут, афтә уәм нә фәкаст? Мәнмә фәкаст. Ахәм адәймагмә хъусынай ләг никуы бағсәедзән, уымән әмә фыдәлты фарн әвдисәг сты йә ныхәстә. Нәртон кадәгау йә дзырдтәй алқәңыдәр йә бынаты ис, зәрдәйыл әмбәлы.

Афтә мәм фәкәсү, цыма ивгъуыд, ләг йә зәрдыл цы бадары, ферох кәнүн чи нә бакомы, уыцы цаутә әмә нывтәй арәзт у. Уый әңгәгәйдәр афтә у, уымән әмә адәймагәй цы ферох вәйиы, уый, хиды бынты цы дон акәлы, уый хуызән фәстәмә никуыуал раздәхы.

* * *

Фәсмойнаг хъуыддәгтә мә царды дәр чысыл нә уыди. Арахдәр дзы мә зәрдыл чи ‘рләууы, уыдонәй иуы кой ракәнны мә зәрды ис.

1966 азы Мамсыраты Муратимә нә уләфт уагътам Цъәйи. Уырдәм нәм байхъуист Дәбейи зианы хабар. Мурат, кәй зәгъын ай хъәуы, ие ‘рвады зианмә әваст фәраст, фәлә әз, цы хъуыддәгты тыххәй ныффәстиат дән, уый нал хъуыды кәнин. Иу дзырдәй, зианмә рацәуын мә къухы нә бафтыд...

Абон дәр ма мәхи әфхәрын, мә удумә афтә хәстәг кәй фыстытә уыдышты, йә уазәгуарzon хәдзары йә цәхх әмә кәрдзынәй кәмән фәхъәстә дән, мә уыцы кадджын хистәры йә фәстаг фәндагыл кәй нә афәндараст кодтон, уый тыххәй. Мәхицән уайдзәфтә кәнин, мә цыфәнди хъуыддаг дәр цәуыннә ныуугътон әмә Дәбейи марды уәлхъус цәуыннә ‘рбаләууытән, зәгъгә...

* * *

Тюргаг ном, ома мәхи ном, Ирыстонмә куыд әрбафтыд, уый тыххәй ма цыбырәй. Революцийи размә ирон адәм әхца күсүнмә канә Канадә әмә Америкмә нә цыдышты, фәлә Скасәнмә дәр. Чи Харбинмә (Пәсәйи уарзон Җхарбеджы хуызән), чи та – Бухармә (мә фыды хуызән). Уым базонгә дыууә узбекаг ләппүимә. Бахаәләрттә сты, йә зәрдәмә дзы иуы ном фәңыд – «Музәфер» (иннә та Сәлуат хуынди) әмә йә мәныл сәвәрдта. Афтәмәй мә номән йә бындуру уыди хәлардзинад.

Әрдхорды ном әвәрын нә мыггагән, әвәещәгән, фәтчы хуызән сси.

Мә фыды фыды әфсымәры ләппу Тасолтан хуынди. Бынтон әрыйонәй йын Фыдыбәсты хәсты йә дыууә цәсты дәр нәмыг ахаста әмә саутырмәй сыздәхт, фәлә йәхи бынтон әнамонд нә хуыдта. Бинонты хъуыддаг бакодта. Беппион ын ныйгардта дыууә ләппүйи әмә удыгагайы хуызән чызг. Тасолтан ңалдәр азы размә цардәй ахицән, фәлә йә фәд нә фесәфт: ныуугъта, куыд загътон, афтә цот, уыдонәй алкәмән дәр ис кәстәртә. Дәлдәр цы хабар ракәндзынән, уый дәр Тасолтанәй фехъуыстон...

Мә фыды фыды фыд (Тасолтанән та – йә фыды фыд) Да-уыт хуынди. Нә хәдзары хәрәфырт (Мәрзойтәй, Тасолтан

ын йæ ном нал хъуыды кодта) Минводы цыдæр – æвæццæгæн, бæрнон бынаты – куиста æмæ уырдæм кусынмæ ахуыдта Да-уыты. Иу заман уым фæзынд зынгонд абырæг, – Тасолтаны ныхæстæм гæсгæ зилгæйаг уыд, йæ ном – Адзыртт. Дауытимæ фæзонгæ сты. Адзыртт тынг ныфсджын лæг уыди: иунæгæй, дам-иу, рæгъау атардта. Æвæццæгæн, мæ фыды фыды фыдимæ бахæлар æмæ йæ йæ райгуырæн бæстæ Бадыхъæумæ æрба-хуыдта. Дауытæн уыцы рæстæг райгуырæд фырт, æмæ йыл уазæг йæхи ном сæвæрын кодта. Уыцы лæппу уыди Тасолтаны фыд.

Афтæмæй, нæ хæдзарвæннаджы цы нæлгоймæгтæ уыдис, уыдонæй дыууæйы нæмтты равзæрд баст у хæлардзинадимæ.

* * *

Ацы азы ноябрь дæр та мæ æнæфыдбылызæй нæ ныууагъта. Ахаста мын мæ хуыздæр æмбал Лолаты Хадзыбейы бинойнаг Симæйы (Беккуызароны). Скъæфæг кæмæн уыдтæн, ме ‘фсымæртæй дæ къаддæр нæ уарзын, зæгъгæ, мын чи дзырдта æмæ йæ ныхæстыл кæмæн æүүэндæтæн, уыцы Симæйы. Кæд мæнæй афæдз хистæр дæр æххæст нæ уыди, уæддæр мæм йæ кæстæры кæстæры хуызæн «Мæ хур»-æй дзырдта.

Бирæ лæттад фæкодта Симæ канд Хадзыби æмæ Хадзыбийы къабæтæн нæ, фæлæ мæнæн дæр. Йæ рæдау къух æдзуҳдæр уыди сойæдзаг, йæ бинонтæй цы уазæгуарzonдзинад рапаста, уый фарнимæ хæццæ кодта Лолаты хæдзары, фæлæ, йæ чысыл рæстæг фæсæйыны фæстæ ноябрь ахаста, мæ мад, мæ хо æмæ мын мæ фыды хойы куыд ахаста, афтæ.

* * *

...Уыцы аз Ленинграды И. Е. Репины номыл институты графикон факультеты паддзахадон къамисы раз лæууыдисты æрмæстдæр дыууæйæ. Уыдонæй иу уыд Дзанайты Азанбег. Дипломон куисты агъоммæ не ‘мбæстаг ахуыры уыдис æппæты раззагдæртимæ: иста æрмæстдæр иттæг хорз бæрггæннæтæ. Ныр ралæууыд тækkæ ахъazzагдæр фæлварæн. Дипломон куист хъахъхъæнын куыд зын уыдзæн, уый Азанбег æгæр дæр ма æмбæрста: æппæт бæстæйы дæр йæ ном зынгонд кæмæн у, ахæм нывгæнджытæ уыдисты къамисы уæнгтæ. Æрыгон нывгæ-нæджы дзуапп дæттын бахъæудзæн Верейский Г., Иогансон Б., Куприянов М. æмæ иннæты раз.

Дзанайы-фырт чысыләй фәстәмә дәр бирә уарзта Нарты кадджытә. Ирон адәмы хъәбатыр фыдәлтә йын йә зәрдәйи јевзәрын кодтой хъәбатырдзинадмә тырнын, знәгтәм әнәхатыр цәстәнгас дарыны хъуыды. Бирә хәттиты-иу сфәнд кодта нарты гүиппүрсарты фәлгонцтә равдисын, фәлә уыцы хъуыдагмә ѡппәтү тынгдәр сразәнгард, институт каст фәуынмә куы хъавыд, уәд. Афәдз йеддәмә йын рәстәг нал баззад әмә хъуамә уыцы цыбыр әмгъуыдмә сәххәст кодтаид, йә размә цы нысантә әрәвәрдта, уыдон. Азанбег йе ‘пәт хъару-тә дәр сарәзта сфердистадон күистмә. Әмә мәнә әрхәец-циә дзуапп дәттыны рәстәг. Цалдәр минуты фәстә әрләудзән йә ахуыргәндҗыты раз әмә дзуапп дәтдзән, фондз азы дәргъы цы зонындзинәдтә райста, уыдоны тыххәй. Цыбырәй сын радзырдта Нарты кадджыты тыххәй, стәй, цы нывтә скодта, уыдоны тыххәй. Зынгонд нывгәндҗытәй Азанбег цыма йәхәдәг рох фәцис, уыйау ын иууылдәр сә цәстәнгас сарәзтой күистытәм.

Дзырды бар ракуырдта Советон Цәдисы аивәдты Академийи Әңгәртәнг профессор Иогансон Б. В.

— Мәнмә афтә кәссы, — загъта уый, — әмә мах абон әвдисән стәм диссаджы цауән. Әз нае хъуыды кәнын, фәстаг азты нәм диплом хъахъхъәннынмә Дзанайты Азанбеджы хуызән цәттәйә исчи рацыд, уый. Йә иуәй-иу нывтә афтә дәсны араэз сты, әмә мын мә зәрдыл әрләууын кәнынц зынгонд францаг нывгәнәг Гюстав Дорейи күистытә.

Уый фәстә раныхас кодтой къамисы иннәе үәнгтә. Уыдон дәр ахәм стыр аргъ скодтой не ‘мбәстаджы нывтән. Әрмәстдәр цалдәр ныхасы загъта зынгонд нывгәнәг Куприянов М. В.:

— Әз ныхасы бар райston уый тыххәй, цәмәй Кукрыниксты номәй зәрдиаг арфә ракәнен Дзанайты Азанбегән йе стыр әнтыстдзинәдты, йә диссаджы күистыты тыххәй...

Ленинградәй йә куы фәндарааст кодтой, уәд Иогансон загъта: «Кәд Дзанайы-фырт дарлдәр дәр афтә куса, уәд уый уыдзән стыр диссаджы цины хъуыддаг. Азанбег та тынг хәдәфсарм адәймаг у. Ахәмтә кәddәридәр дзургә чысыл фәкәннынц, кусгә – бирә».

Ныр, уыцы ныхәстыл бирә рәстәг куы рацыд, уәд нае бон фидарәй зәгъын у: Дзанайты Азанбег әңгәдәр дзургә чысыл кодта, кусгә та – бирә.

Азанбегимә зонгә уыдтән, зәгъгә, күң зәгъон, уәд цыма фаг нә уыдзән, афтә мәм кәсү, уымән әмә нә ахастдинәтә бирә ёнгомдәр уыдысты. Араәх әмбәлдыштәм, дзыртам кәрәдзийән нә хабәртә, ныхас кодтам сфаәлдыштадыл, Ирыстоны абон әмә фидәныл, кәмә нә цы фәндтә әмә нысанта уыди, уыдоныл... Нә ныхас кәрәдзиуыл күң нә бадтаид, бирә хъуыддәгтәм иухуызон җәстәй күң нә кастаиккам, уәд, әвәеццәгән, нә фембәлдитә афтә араәх әмә дәргүвәтин нә уыдаиккой.

Дзанайы-фырт парахат зәрдәйи хицау уыд, йә риуы тәлфыди Җәстуарзон зәрдә, стыр аргъ кодта курдиатән, әппәты уәлдәр къәпхәны әвәрд әм уыди рәстдинад, нә уарзта цурон, козбау әмә Җәстмәмитә. Нә барста гадзрахатдинад. Цы хъуыды кодта, уый дзыртта ёргомәй. Цы у, уый зәгъынәй нә тарст, Ирыстоны әппәты бәрzonndәр къәләтджыны чи бадт, уыдонән дәр. Ёргомдзырд кәй уыд, сауәй урс зәгъынма үе ‘взаг кәй нә тасыд, уый йын үе ‘нәниздинадәй бирә фәкайдта. Нә йә уагъта, цы царды аккаг уыд, ахәм цардәй Җәрүн. Фәлә йәххи әндәрхуызон дарын йә сәрмә нә хаста. Ләджы номы бәрзәндәй каст алцәмә дәр, уымән әмә йәхәдәг дәр бәрzonд уыд: әфсарм әмә кадәй, әгъдуа әмә уагәй.

Ирон аивадән цы бирә хәрзты баңыд, уыдонән аккаг аргъ скәнин раджы әмбәлди, фәлә уыцы рәстәг кәй раләудзән, уый мәнән әппындәр дызәрдиггаг нәу, уымән әмә Азанбеджы сфаәлдыштад Къоста әмә Тугъанты Махарбеджы фарсмә кадджын бынат кәй ахсы, уый, ныв кәнныны аивад чи зоны, аргъ ын чи кәнны, уыдонәй иуән дәр дызәрдиггаг нәу.

Уәлдәр загътон, Азанбег парахат зәрдәйи хицау кәй уыд, уый тыххәй, фәлә йә царды авналәнтән парахат схонән ницы хуызы уыди. Дзәвгар азтә иунәтәй кәй арвыста, канд уый тыххәй нә. Кәй зәгъын әй хъәуы, йә кусыны фадәттән къуындәг раҳонән нә уыди. Дардма цәуын әй нә хъуыд: үе ‘рмадз әмә йә фатер иу ран уыдысты, фәлә үе ‘рвилбоны цардәй раппәлән нә уыд. Йә күистыты иуы аргъәй афәдзәй фылдәр фәцәрән кәмәй уыд, уыцы ләг мәйә-мәймә әнхъәлмә каст йә пенсийы капечытәм. Ахәм уавәры кәй уыд, уый хорз зыдтой канд йә хәстәджытә әмә үе ‘мбәлтә нә, фәлә уәлдәр хицауад дәр.

Фәлә хицауадмә Азанбеджы хуызән стыр курдиаты хицау әмә ёргомдзырд адәм кадджын никүы уыдысты. Кадджын нә, фәлә сын сә размә әвәрынц алхуызон Җәлхуртә, әххуысы

бәстү сын кәнүйнц мастисән митә, архайынц, ңәмәй сә фәндтә сә күхү ма әфтой, ууыл.

Дзанайы-фырт дәр адәмы хъысмәт лыггәндҗытән сә сохъхыр ңәстүрдигәй бадт фәцис әмә йын, куы зәгъын, хъыцъыдәттә нуазын кодтой, фәлә йә гәрзтә никүы әрәвәрдта, дзырдта сын, цы акаг сты, уыцы ныхастә. Мәнмә равдыста, йә заманы партииы обкомы фыццаг секретарымә цы писмо ныффииста, уый. Әрмәст уыцы писмо дәр хорз әвдиста, Дзанайы-фырт әңгәр ләг кәй уыд, адәймаджы номы сәрвәлтау, карздәр нәй, ахәм тохы баңауынмә иунәг уысм дәр кәй нә бафәстиат уыдаид, уый.

Фәстаг азты йе ‘нәниздзинад тынг фәңудыдта: йә хъәләс әппүндәр нал хъуист, йә ныхастә йын былты змәлдәй дәр бамбарән нал уыд, цы дзырдта, уымә хъусын та-иу адәймаджы тынг фәндиыд, әмә әрхъуыды кодта хуымәтәджы мадзал: цы зәгъынмә хъавыд, уый гәххәттыл фыссын райдыдта. Афтә – алы хатт дәр. Нә фембәлды кәронмә-иу стъолыл гәххәтты гәбәзтәй әнәхъән рагъ рауад.

Азанбег, ңавәр нывгәнәг уыд, уый тыххәй, кәд фаг әмә куыд әмбәлы, афтә загъд нәма ‘р҃цыд, уәддәр аивадиртас-дҗытәй бирәтә хорз аргъ скодтой йә күистытән. Цы сарәз-та, уыдон кад скәндзысты дунейы ңавәрфәнды равдыстән дәр.

Зондджын адәм афтә фәзәгъынц: адәймаг курдиатдҗын куы уа, уәд йә курдиат алы ран дәр рабәрәг вәййы. Афтә зәгъән ис Азанбегәй дәр, уымән әмә йә арахстдзинәдтә ирдәй разындысты канд нывгәнынады нә, фәлә киноавады дәр. Уый рабәрәг, иунәгәй киноны «Ирон кадәг» исынмә куы бавнәлдта, уәд. Сценари йын ныффииста йәхәдәг. Уәдә йә режиссер-әвәрәг агурыны сәр дәр нә бахъуыд. Иннә ахәм оператор әмә нывгәнәг. Цәвиттон, йә ныфс бахаста, киноисыны аивады чи нәма әрцыд, ахәм хъуыддагмә. Ныфс бахәссән бирә ңәмәдәрты ис, фәлә сәйрагдәр у, дә гәрзтә ңәмә рабәттай, уыцы нысан дә күхү бафтыд әви нә, уый.

Азанбег йә нысанмә фәхәеццә: «Ирон кадәг» фәңцид сәдәмингай адәймәгты зәрдәмә, әвдистой йә канд Советон Җәдиси нә, фәлә фәсарәнты дәр. Кино исгәйә, йә размә цы бирә ңәлхдуртә уыд, цы бирә зындзинәдты сәрты ахызт, уыдон мәнән хорз зындгонд сты, фәлә ам уыдаттыл дзурыны фадат нәй.

Азанбеджы тыххәй дзургәйә, әнәзәгъгә нәй, чингүйтә фәлгонц кәныныл куыд зәрдиагәй бакуиста, уый тыххәй дәр. Цәстүл уайынц, Цәгәрраты Максимы «Хъуыдинаһы галуан», Санаты Уарийы «Партизантә», узбекаг адәмон эпос «Алпамыш», Гатуты Дзахойы повесть «Зелимхан» әмә әндәр чингүйтән цы нывтә скодта, уыдон.

Адәймаг хорз кәй зона, ууыл фыссын дәр әмә ыйн йә ныв кәнын дәр әнциондәр у. Фәлә хатгай афтә вәййы, әмә сфердистадон кусәджы ныв кәнын бахъәуы, әппындәр кәй никуы федта, ахәм адәймаджы фәлгонц.

Зындгонд куыд у, афтәмәй Къостайы мады къам нә баззад. Поэт нә хъуыды кодта йә ныйиарәдҗы. Әрмәст хъуыста хәстәджытә әмә зонгәтү ныхәстә, дә мад, дам, дәхи хуызән уыди. Дзанайы-фырт сферанд кодта цыфәндыйә дәр Къостайы мады ныв скәнын. Ацыди Нармә, фембәлди, сылгоймаджы чи зыдта, уыдонимә. Иууылдәр әмдзыхәй загътой, Къостаимә, дам, тынг әнгәстә уыдысты. Уый фәстә абалц кодта Грознамә, хәсты рәстәг ам, Хъесатәм, уазәгуаты уәвгәйә, цы гыщыл чызджы федта, уымә. Къостайы мады хуызән, дам, тынг у. Әрмәг әмбырдгонд куы фәци, уәд бавнаелдта кусынмә. Рацыд цасдәр рәстәг, әмә Азанбеджы әрмадзы фәзынди Къостайы мады ныв.

Иугәр мады кой рацыд, уәд мәхи мады кой дәр ракәнон. Әз әнә мадәй раджы баззадтән, ноджы әнахъомдәрәй та баззадысты мә дыууә кәстәр хойы: Азанбегимә куы бахәлар дән, уәд мә бафәндыйд, әмәй мын скодтаид мә мады ныв. Дзанайы-фыртән мә хъуыды куы бамбарын кодтон, уәд йә зәрдәмә фәңыйд әмә мын бафәдзәхста, әмәй йын йә къамтә ‘рбахастайн.

Уыйас бирә дәр нә уыдысты, фәлә мә къухы ссарын цы бафтыд (хәстәджытә әмә мын зонгәтә дәр баххуис кодтой), уыдон әм радтон. Рәстәгәй-рәстәгмә-иу әй абәрәг кодтон әмә-иу әй нывыл кусгәйә байяфтон. Арәх цауын әм мә цәсгом нал хъәцыд, афтә куы бамбара, нывы тыххәй цауын, зәгъгә. Әнәнхъәләдҗы йыл-иу куы амбәлдтән, уәд мын-иу мә зәрдә алхәдта, кусын ыл, зәгъгә. Әмә йыл куыста әңгәйдәр. Къамтә-иу ын иууылдәр йә размә бандәттыл әвәрдәй байяфтон. Цыдәр проекторы хуызән аппаратәй-иу сәм каст. Әвәццәгән, әм цәсгомы алы хай дәр әмәй

дзәбәхдәр разындаид, уйй тыххәй. Цы бонмә мын сәмгүйәд кодта, уыцы бон баңытән әмә ныв рәсугъд фәлгәты әвәрдәй кәронмә күистгондәй байяфтон.

Үымәй мын стырдәр ләвар никуыма ничи ракодта, стәй ма мын ракәндзән, уйй әнхъәл дәр нә дән. Мә мад йәхи хүйзән афтә тынг у, әмәй күй бакәсын (мә кусән уаты ис), уәд мә цима хызыт зымәджы хуры тынта барәвдауынц, афтә мә зәрдәе срухс вәййы.

Рахастон ай цингәнгәйә, фәләе дыккаг бон фехъуистон, мә зәрдәе хъамайы рәхуистау кәмәй фесхъиудта, ахәм әнамонд хабар: Дзанайты Азанбег, дам, амард...

Журнал «Ногдзау»-ы сәйраг редакторәй кусын райдыттон 1985 азы. Цалдәр мәйи акуистаин, афтә мыхуырмә цәттәе кодтам радон номыр. «Раджыма-раджыма», зәгъгә, уыцы иумәйаг сәргонды бын хъуамә дунейй рухс федтаид аргъяу «Мәгуыр ләг әмә уәйыг». Бафәндыд мә, Азанбег ай күй сәфәлгонц кодтаид, уйй.

Нывгәнджытә нәм бирә ис, курдиатджын нывгәнджытә, фәләе алчи сывәлләтты журналән баххуыс кәнынмәй йә ныфс нә хәссы, кәй та ахәм «лыстәг» хъуыддәгтәм не ‘вдәлы. Фәләе Азанбег нә фәндоныл сразы әмә нә журнал сфидауын кодта йә курдиатджын нывәй. Абон дәр уыцы ныв әфснайдәй дарын мәхимә. Йә афон күй ‘р҃ауа, уәд ай, кәм нә фесәфа, ахәм ранмә сәмбәлын кәндзынән...

Адәмәй әнусон ничи у. Чи райгуырд, уыдон иууылдәр амәлдэисты: чи раздәр, чи – фәстәдәр. Фәләе ис ахәмтә, мәләт кәмән нәй. Әнәмәләт сты, йә фәстәе арф фәд чи ныууадзы, уыдон. Йә курдиатджын сәфәлдистадәй адәмән цин әмә амонд чи хәссы, рухс хъуыдтыл сә чи әфтауы, цардмондаг сә чи кәны, уыцы амондджын адәм. Кәд Ирыстоны, стәй канд Ирыстоны нә, ахәм адәм ис, уәд уыдоны номхыгъдмә әнәмәнг хауы Дзанайты Азанбег дәр.

* * *

Цы ис, уйй дын күй исой, уәд зын у. Цы уыдис, уйй дын күй исой, уәд цима әнциондәр нәу, афтә мәм кәссы... Уыдис мын райгуырән бәстәе – Советон Җәдис, фәләе йә ныкъкъаппа-къуппа кодтой. Әмәй йә ууыл дәр күй ныууагътаиккй: цъыф ыл калынц, алы хъылматәй ыйл мысынц, хорзәй дзы цы

уыд, уйй әзвзәрәй әвдисынц, рафауинагәй дзы цы уыд, уйй сраст кәнын сә зәрды кәрон дәр нәй. Нә абоны царды әппәрцәгәй цы ис, уйй кәнынц ивгъуыды аххос. Сталиныл цы наэ гәдыйи мард әрцауыгътой, ахәм нал баззад. Йә царды алы къаҳдзәф дәр ын галиу ракуыдтой. Паддахады сәргъы цы бонтә әмә азтә ләууыд, уыдонәй иуыл дәр хур никуы ракаст: кәңзыйыл дзы их әмә къәвда уарыд, кәңзыйыл – мит әмә зәгъ. Советон Цәдис, дам, дәсгай азты цыди рәдыйд фәндағыл. Уәлдай тынгәр азымджын кәнынц, дунейы әхсәзәм хайән разамынд Сталин куы ләвәрдта, уыцы дуг. Рәдыйд дзы хәңзыд рәдыйд къухыл. Афтәмәй Бесойы фырт куы нал ис, уәдәй нырмә әртиссәдз азәй фылдәр раңыд. Уәд цымә уыцы рәдыйттыгъен сраст кәнын афон наәма у? Әви цы сраст кәной, уйй наәй?! Әвәццәгән...

Уыдис ахәм поэт Борис Чичибабин. Йә рәстәдҗы әффәрд байиәфта: фәбадт ахәстоны, фәләй үә уд сыгъдәгәй баззад. Цы уыд әмә цәмә ‘р҃цыдистәм, уйй әргомәй загъта: «Вот и опять мы все разрушили, в том числе и эту огромную страну, которую я хотел видеть не разрушенной, а реформированной. Страну режут по живому. Я всегда жил в Харькове, и теперь я – человек без Родины, потому что моя Родина – это все те, кто говорит и пишет по-русски. Ей я посвящал свои стихи. Я был свободным и в Гулаге. Теперь в свободном мире я лишен свободы».

Зын у ахәм хабәрттә хъусын. Ноджы зындәр та – иу бәстәйи райгуыр әмә иннәйи амәл...

* * *

Ацы писмо мә гәххәттыты әхсәнмә кәңәй әмә куыдәй баҳауд, ууыл бирә фәхъуыды кодтон. Әппынәрәджиау мә зәрдым әрләууыд...

Уәд ма радионы куыстон. Ме ‘рдхорд мәм үә кәеддәры уарzonы писмотә ‘рбахаста, мә бинойнаг, дам, мын сә куы фена, уымәй тәрсын, фесафын та сә мә цәст наэ уарзы, әмә, дам, уал сә дәхимә бафснай. Иуцалдәр азы мәм фәләууысты, стәй сә ахаста. Ацы писмо куыддәртәй мә гәххәттыимә фәзи әмә хәрзәрәдҗы се ‘хсанәй ракауд. Цы у, уйй цәмәй зыдтон әмә үә бакастән. Ме ‘мбал уәдмә әндәр бәстәйи әрцард әмә үә кәмә радтаин, уйй нал уыд. Йә уарзон әм цы зәрдәмәхъяргә ныхастә ныффиста, уыдан аскъуынын та мәм

әвгъау фәкаст, әмәе сә мыхыр кәнын, чи йә ныфғыста (үй әз мәхәдәг дәр нә зонын), стәй сә кәмәе ныфғыста, үй кәй ници базондзән, ууыл зәрдәе даргәйә.

«Әнәхъән къуыри рацыд, куы аңытәе, уәдәй нырмә. Хәрзбон дәр мын нә загътай, афтәмәй. Дәуимә цы рәстәг зонгә уыдтән, үй әз нымайын мә царды хуыздәр хайыл. Фидарәй дын зәгъын: ды мәен афтәе амондджынәй никуыуал фен-дзына. Кәсис мәм (ды ууыл не ‘үүәндис, фәлә), талынды рудзынгәй цы рухс кәлә, уарzon адәймаджы рудзынгәй, үй хуызән. Тәрсын, уыцы уаты къәсәрәй куы никуы бахизон, уымәй. Нә мә уырны, ды цы арт ссыгътай, уым нә басудазынән, үй дәр. Ныртәккәйә хъизәмардәр уавәры никуыма уыдтән. Мәхи фәсмөнәй хәрын, уыцы уалдзыгон бон сылгоймаг кәй нә разындуң, үй тыххәй. Ме ‘дылы ныхәстәм җәмән байхъуыстай? Күйд тынг мә фәндид, алцыдәр куы ферох кодтаис, куы ницәуылуул ахъуыды кодтаис, куы сәрра уыдаис...

Мә зәрдиаг, мә дунейи рухс, ме ‘дылы къоппа!.. Мә ницәйаг сәрәи хаттәй-хатт ахәм хъуыдитә сәвзәры: цыма зымәгон уазал бон хъарм уаты дыууәйә бадәм. Әдде мит тъыфыләй уары. Миты гәләбутә сәрбихъуырайттәгәнгә зәхмә хауынц. Пецы бәрз сугтә къәрццытә кәнынц. Ды къәләтджыны бадыс. Да хәдоны Җәппәртә әрдәгмә уагъд. Да армытъәпәнтә мын мә дзыккутә ләгъз кәнынц. Дзурыс, кәй никуыма фехъуыстон, ахәм аргъяу.

Мә зынаргъ, зонын ай, уымән уәвән кәй най, үй. Зонын, мә царды ахәмәй кәй ницы уыдзән, үй дәр. Мәнән хъысмат әндәр нывтә скарста, фәлә мәм диссаг кәсис, ныртәккә дәуыл җәмән хъуыды кәнын, үй. Хорз ай куы зонын, ды цы стыр горәты да, уым да мәт кәй най. Ныртәккә мын әнә дәу тынг зын у. Фәндид мә, әз куынәуул уон, уәд ды дәр иучысыл рәстәг мә уавәры куы бахаус. Әз мәхи күйд иунәг хонын, ды дәр дәхимә афтәе иунәг куы кәсис.

Нә зонын, цы кәнын, үй. Иуәй-иу хатт мә фәфәнды рәстәг әрләууын кәнын. Фәлә ныртәккә, ацы уысм, әз бамбәрстон: уарзын да. Чи зоны, ме ‘дылы ныхәстыл мын худгә дәр фәкәнай. Уәвән ис, әмә райсом худәг мәхимә дәр фәкәсой. Фәлә абон (әнусы къәсәрыл) бамбәрстон: күйдфәнды куы фәкәнон, уәддәр мәхицәй налидзазынән. Зонын ай, зон ай ды дәр: уарзын да... Уй кәеддәр уыдтән

зындырд әмәе 'нәсәттон, фәлә мыл абон мә зәрдә фәүәла-
хиз, әмәе кәд Хуыңауы бафәнда, уәд...»

* * *

Колхозы сәрдар әмәе райәххәсткомы бәрнөн кусәг (уполномоченный) быдыштыл зилгә аңызысты. Комбайнеры, мәнәу кәрдгәйә, йә тәккә тыхстәй байяфто. Комбайн асаст әмәе тракторист ивән хай агурағ хъәумә аңыд, фәлә никәцәйма зынд. Афтә тыхстәй йә байяфто хиңәуттә. Бидаркәйә дәр нә рахызысты. «Уәлбәхәй» йәм аххәсткомәй әрвишт ләг дзурғ:

- Күйд у цард?
- Күйд у, күйд? Афәдзәй афәдзмә нә л...х фәкаләм әмәе нын әй сымах хуызән хиңәуттә бахәрынц!..

* * *

Сқъоладзауы ахуыргәнәг фәйнәгмә рахуыдта әмәе йә фәрсы:

- Итали Европәйы ис әви Азийы?

Ләппу хъуыдты аныгъуылд, фәлә дзуапп раттын йә бон нә баци.

Ахуыргәнәг ыл фәхъәр кодта:

- Аңу, хуырым, дә бынаты сбад, никуы дә ницы рауайдзән!..

Ләппу йә бынатмә фәңәйцид. Әваст фәстәмә фәзылд әмәе фәүәлахизуәвәджы хъәләсәй загъта:

- Европәй!
- Әмәе дәм цалынмә дә номәй сдзырдтон, уәдмәе йә цәуиннәе загътай?

* * *

Мыртазты Барис заманхъуйлаг кәй уыд, уый бәлвырд-бәрәг дардта йә дзырдарәхстыл. Гениты тыххәй-иу ныхас куы рауд, уәд-иу афтә фәкодта:

- Генитә бирә не сты: раз-два и обчелся, – әмәе-иу раздәр йәхимә азамыдта, уый фәстә та, кәимә ләууыд, уымә.

* * *

Самбегаты Гәвдиимә Терчы былты ныхәстәгәнгә фәңәуәм. Иу заман әндәр әвзагәй әрбайсгә дзырдәй пайда кәннынмә рахызысты. Гәвдийы хъуыдымә гәсгә аңы дзырдән әндәрәй

баивән нәй әмәе, дам, дзы пайда кәнын хъәуы. Ныхас та цыд уырыссаг ныхас «уже»-ыйл.

Мә зәрдыл, радиойы ма күү күистон, уәд Газайты Зойә цы хабар радзырда, уый әрләууыд...

Уәд ма телеуынынадәй равдыстытә комкоммә ләвәрдтой. Иу сылгоймаджы әрбахуыдтой, әмәе йын режиссер бамбарын кодта, йәхи күүд дарын хъәуы, уый. Загъта йын, цәмәй иро-нау дзурыныл архайдтаид. Сылгоймаг, мәгүүр, цы йын амыдтой, уый бәргә хъуыды кодта, фәлә дзургә-дзурын йә ныхасы спайда кодта, Гәвди цы «уже»-ы кой ракодта, уымәй. Кәй фәрәдый, уый фембәрста әмәе уыцы тыхстхуызәй афтә күү бакәнид: «уже» дәр мын дзы фәци...»

Уыдзән ма

ГОДЖЫЩАТЫ Нелли

ÆРТАЕ АЕМДЗÆВГÆЙЫ

ЦÆЙ МÆНГ У ДУНЕ

Цæй мæнг у дуне – сайд та йын бындур!
Æз федтон уый, Ыстыр Хуыцау, Дæ рухсы.
Кæд ма цæрон зæххон фæлывд æнусы,
Уæд мын йæ сайд мæ зæрдæйæ фæсур.

Цæуыл у тох, æнæуæрст нæм цы ис?
Уысмæн царды æнусбонмæ бынаæттæ,
Цæмæй дунейыл айхъуысой нæ нæмттæ,
Кæд айсæфиid нæ сайд зæрдæты рис.

Уæдæ Дæуæн цы сфæлдыста Дæ арм,
Цæмæн загътай æппæт уыдонæй «Хорз у!»?
Куы нын радтай Дæ комулæфты хъарм –
Нæ утæн уый æнусон царды хос у.

Дæуæн дæ кад зæххон куы нæу, æниу.
Нæ зæрдæты бынат кæны Дæ уаз Уд.
Уый у бæрзонд, нæ дун-дунейыл – иу.
Зæгъы нын Уый – зæххон быцæу ныуудзут!

НÆ НАМЫС

Нæ намыс у æргом æмæ æгъатыр,
Нæ дары мурмæ зæрдæйæн йæ рист.
Йæ чиныджы нæ сусæг митæ – фыст,
Мæнгард æмæ цæстфæливæнæй хызт.

Фәлә йын мах кәд фехъусәм йәх хъәрмә!
 Нә уарзәм мах йәх уайдзәфы ныхас.
 Әфтауы ныл йәх рәстдзинадәй тас.
 Нә йын хәссәм йәх уайдзәфтә нә сәрмә,
 Нә уырны мах – уый уджын у, әгас..

Әмә әдзух йәх ныхмә мах хәәцәм.
 Нә йәм хъусәм, ыскәнәм әй әгомыг.
 Әрвон у уый, фәливын нын нә комы,
 Әмә фәстагмә бавәййы әдзәм.

ЦӘСТМӘХЪУС

Цәстмәхъус баирвәзт мәх удмә,
 Әз әй хуыздәрәнхъәл куыртон
 Әмә йәх кәлән мидбылхудтәмә
 Мәх уд йәх ахәсты уыдтон.

Уыдтон, куыд уәрәх у йәх фәндаг,
 Әмә йыл бирәтә цәуынц.
 Әнусон тохы сты нәуәндаг,
 Әмә сәхфтил кәуынц.

Фәлә әнусон удты бартә
 Ысты йәх хиндзинадәй баст,
 Әмә йәх фыдмиты цагъартә
 Йәх кәлән азымтәй – ныфссаст.

Әз федтон диссаг уым әнахуыр:
 Мәх цардвәндаг бәрәг уыди –
 Цәмәй хәрамән уон әрмахуыр –
 Мән ма фәңудынтә хъуыди.

Фәлә мәңг зәрдәты әлдарән
 Нә куымдтон коммәгәс фәуын,
 Әз уымән разындтән зындарән. –
 Әмә зынвәндәгтил цәуын.

ГУСАЛТЫ Барис

СТАЕМТӘЙ ИУ

Цардвәннадажы уацау

Ләджы хуызән ләг нәм стәм...
Къоста

...Ц жәмәй демә исчи әргомзәрдә ныхас кәна, схъәр дын кәна йә арф әфснайд хъуы-
даитә әмә сагъәстә, әримыса йә царды
цаута, алы хабәрттә, уый тыххәй дын
дәхи дәр хъуамә хорз зона, әуүәнда дыл.

Әмә мыл ацы хорз ләг уызы хуызы
кәй баууәнди, уый мын әхсызгон та
куыд нәү – гъемә дзы стыр бузныг дән.
Сыгъдәгәр зәрдәйә йә чи уарзы, йә
ахсджиаг кәмән у, уыдоны фәндиаг уәд
йә дардәры цард дәр!

Кучиты Бибойы (Барисы) фырт Эльб-
русимә нәм цы ныхәстә рауд 2013 азы
августы мәйи дәргъы, уыдон чысылтә
фәрсигъдә әмә луәрстәй хәссын адә-
мы размә.

– Цы ис мә царды ахәм цымыдисагәй,
нае йә зонын, фәлә мәм ныр цалдәр хат-
ты әрхатыдысты суанг фысджытә дәр.
Дауыраты Дамираен къорд азы размә рад-
тон бәестон әмә дәргъвәтиң интервиюгонд.
Документалон уацау дзы сарәзта, фәлә
йә къухфыстәй күн бакастән, уәд ын бар
нае радтон йә ныммыхуыр кәнинән – нае
дзы фәңцид цыдәртә мә зәрдәмә.
Уәддәр дзы кәңидәр хәйттә раугытта
газеты, зәрдәхсанагәй кәм ницы ис,
уыдон...

Иннаэ фыссәг чи у, уый та мә суанг телевиденийә дәр кинойау равдисыны охыл куырдта мә цардвәндаджы хабәрттә әмә хъуыддәгтә радзурын, фәлә уымән та әппындәр не сразы дән: йә фарстытә, куыд әмә цы хуызы дзырдта, уыдон мә не сразәнгард кодтой. Әмә уал демә дәр райдианы, Җаңылтыл дзурдыстәм, уыдон фәбәрәг кәнәм. Стәй, куы дын басәттон, уәд мын уыйбәрц фәндон дәр нәу, исты литературон уацмысы архайәг суон, уый – кәй ма хъәуынц, кәй, амәй ай курдиатджын фыст чингүйтә дәр?..

– Әз дәр фәдзәхст нә дән, мә фысты хъәд дә зәрдәмә куы нә фәңәуа, уымәй, фәлә уәддәр бафәлварәм: әвгъяусты, џастә зоныс, цытә федтай әмә бавзәрстай, куыд хъуыды кәнис алы џауты тыххәй, цы хатдзәгтәм әрцидтә царды фәдыл, уыдон демә куы ахәссай фындаес-ссәдз азы фәстә, уәд. Чиниджы, аивадон литературәй уавәр та аbon йә боны фылдаертәй кәд у, уәддәр бынтон әнәрай нәу – ис ма, аив дзырд удхос кәмән у, ахәмтә.

Мәнә нә размә де стъолыл әвәрд сты абоны цымыдисагдәр чингүйтә: Лев Гумилевы фыст, алы мемуартә, мысинәгты чингүйтә, историон романтә – уартә Васили Гроссманы «Жизнь и судьба», Владимир Феты чиниг... Иннәрдигәй та Хәблиаты Сафары «Дзәнәты маргъ», Җәрукъяты Алыксандры поэтикон әмбырдгонд, «Max дуджы» экземпляртә... Уый нә хъәуын у?!

– Ис ма мә хуызән зәрәйтә, ирон дзырдыл дәр ма әнувыд чи у, ахәм музеон экспонаттә...

– Дә хъазән ныхас дәр зәрдәхъыгәй кәй кәнис, уый әмбәрст у, фәлә, бон җәуы әмә литературәйән әрыгон чинигкәсәджы фарн дәр кәд хәссид – цард, әз ай дәүән дзурион, фәлтәргай кәй у, уый.

– Нә быщәу кәнин уыдәттыл... Фәлә нын ныридәгән дәлә дә минкъи диктофон нә ныхәстә фыссы?

– Нә фыццаг уләфтәй фәстәмә. Кәд-иу дәм ахәм зәгъинаг уа – не для печати, – уәд-иу диктофон фәкъуирма кәндзынән, фәгоби.

– Уәддәр ма дзедзырой кәнин, мә хъуыды гуызавә кәнни – дзурон әви куыд, зәгъгә...

– Стә-ма, сәйраг калибрәй дәм бадәттон: Пушкин чи у, уый афтә фыста, әмә, дам, стыр ләгты хъуыды куыд равзәры

әмәе күйд рәзы, цы Җәстәнгасәй кәсисинц дунемә, ивгъуыды әмәе әрвыйлбоны ңаутәм, уыданәй цымыдисагдәр ницы ис.

– Уый дәуән загъдәуа, уый! Ома стыр ләгты хъуыдитә әмәе ныхәстәе сты рәғтәмә хәссинаг!

– Әнамонд Бибойы хорз фырт! Ме сәфт әз дәр былдауән ныхәстәй уынын, стауән-әппәләнтәй. Фәлә дә әз, Къоста цы стәм ләгты кой кодта, ләгау ләгты, уыдоны номхыгъдәмә хәссын.

Фәрсырдәм ныхас-ремаркә: хъытагән мын жанры домәнтәм гәсгә нә уыдзән фыссән, Кучийы-фырт йәхи күйд дары, күйд змәлы, цы хъәләсүуагәй дзуры, цы Җәстыйтәй мәм әрбакәссы, күйд диссаг худтәй худы, әппәт уыдаттә.

– Цы ма... Чеховы радзырды... «Невеста» хуыйны, әнхъәлдән. О, әмәе уыңы радзырды архайәг чызг, минәвар сәм чи ‘рбаңыд, уыдоны ныхәстәм хъусы әмәе афтә зәгъы: «Они хотят свою образованность показать». Чи зоны, әмәе нә дыууәйә дәр исчи афтә зәгъя, фәлә-иу уәddәр әмәе уәddәр нә «образованность» әнәе равдисгә нә фәуыдзынән... Әмәе ма цы уытән әримысинаң: әртынәм азты дын Иван Бунин Парижы Гәздәнты Гайтояң афтә, цыдәр әнахуыр ном, дам, дын ис – чи дә әмәе кәңон дә?.. Гай-то...

– Ирон дән, – бацамыңта йын йә адәмыхатт.

– А-а-а, әнхъәлдән, Кавказы ңәрут, нә?

Афтә, дам, афтә. Аныхәстә ма кодтой, стәй дын Гайто, цыма йәхицәй хъәстастаң уыд, уййай күү зәгъид:

– Иван Алексеевич, цыдәр әнахуыр хуызы ‘нкъарын рай-диңтон мәхи: сюжет кәмән ис, ахәм уыцмыстә кәссиң мә нал фәндү – ңауыл фәуыдзысты, уый рагаңау базонын!

– Гайто дзәгъәлы хъаст кодта йәхиицәй: әвәецәгән, уәдмәйә кар фәзәрәндүрдәм, әмәе уәд, әңгәдәр, фергомыздәхт вәййи ләг документалон, историон, мемуарон фыстытәм. Мәнәе иттәг зәрдиагәй бакастән Лев Гумилевы чиныг. Зоныс ай, уый Николай Гумилев әмәе Анна Ахматовой фырт кәй у, уый.

– Ахәм хабәрттә зонын мыл, Эльбрус, мә күистмә гәсгә әмбәлү. Җыппәрдәсәм азы, Фыццаг дунеон хәстү тәккә агъоммә Николай Аннайән афтә, ау, Александр Блоchy дәр, дам, акәндзысты хәстмә – уый, дам, буләмәргүтәй физон-джытә күү кәнай, уййай күү уайы!..

– Стәй йын йәхи дыууын фыццәгәм азы агәрах ластой большевиктә...

– О, уыдоммæ дзæгъæл булæмæргътæ-йедтæ нæ уыд, фæлæ уæддæр цыма Стalin Пастерначы тыххæй загъта чекисттæн, оставьте, дам, этого небожителя в покое, зæгъгæ. Аннаëы та монахиня куыддæр хуыдта, стæй дзы цыма ‘взæртæ дæр дзырдатой Сталины цæстмæ... О, Лев та ахст уыд. Імæ Ахматова диссаджы тыхджын «Реквием» ныффиыста уыцы азты тыххæй... Гайтойы кой куы ракодтон, уæд ма мæ зæрдыл цы ‘рбалæууыд... Иуахæмы дын мæнæн дæр Дзантиаты Анатоли... Зоныс æй?

– Лæгæй-лæгмæ йæ нæ зонын, коймæ гæсгæ та – куыннæ! Із сын хорз сæ фыды зыдтон, Юриимæ сæ фыд Алыксандры. Кæддæр нæ хъæуы – Къостайыхъæуы, – уый конд цыртдзæвæн сæвæрдтой Къостайæн. Алыксандр дзы йæхæдæг дæр ма куыста адæмимæ – бетон змæста, амыдта сын, цы æмæ куыд кæнгæ у, уый. Абон дæр ма хъæумæ бацæуæны, хæстæй чи нал сыздæхт, уыдоны номарæн цыртдзæвæны бакомкоммæ лæууы. Уæвгæ та диссаджы бинонтæ уыдышты: Юри дæр нывгæнæг, сæ фыдыфсымæртæ Инал æмæ Давид дæр, Анатоли та фыссæг у, нæ?

– О, æцæг уырыссагау фыссы. Уыцы хуызы куыддæр æлгъыстай у нæ горæт: ирон Иры хъæу дзы ис, ирон скъола дзы ис, фæлæ дзы уæддæр уал æмæ уал азы дæргьы Иры хъæуы кæд Байаты Гаппо райгуырда, иронай чи зыдта йæ зæгъинæгтæ ныффиыссын, æндæр никæй ном зæгъын у мæ бон.

О, гъемæ дын иуахæмы Анатоли, цыма йыл цыдæр судзæггаджы зиан æрцыд, уйайу куы зæгъид:

– Анахуыр диссаг: сюжетон уацмыстæ кæсын мæ зæрдæ нал зæгъы!

– Дæ тырыса, зæгъын, æруадз: йæхи уыцы хуызы æнкъарын уартæ кæд æмæ кæд райдыдта дæ сыхаг Гайто – йæ фыдыфыды хæдзар Дзантиатæй чысыл дæлдæр уыд, дыууæ уынджы тækкæ фисыныл.

О, æмæ мæнæ дæ размæ рæдзæгъдтæ-рæдзæгъдтæ амадæй алýжанрон чингүүтæ куы федтон, уæд Гайтойы ныхæстæ æримысыдтæн – сюжет кæм ис, ахæм уацмысты тыххæй ома. Йæхи радзырдтæй йын æз æхсæз ратæлмац кодтон ирон æвзагмæ – тынг зын тæлмацгæнæн у: периодтæй арах пайда кæны, ома тынг даргъ хууыдайæттæй, иу сулæфтæн сæ нæ бакæсдзынæ. Кæуыл фыссы, уыдон та уаддзalх адæм схуыдтон...

– Уаддзalх-йа?! Імæ уий цы амоны – уады цалх?

– Мæнæ быдышты цы сынdziзgæрдæг зайы, стымбыл вæййы

фәззәгмә, уйй хоныңц афтә. Бынтон куы бахус вәййы, уәд әй дымгә цалхау йә разәй фәтулы куы иуырдәм, куы иннәрдәм. Әмә уыңы адәмь дәр революцийы уад раст афтә фәхаста алырдәмты сә райгуырән бәстәй – Гайто дәр йәхәдәг уыданәй уыд...

Үәвгә та әнәдиссаг не сты зәронд дуджы адәм, уартә ма сын арәнтә дуартыгъд куы уыдысты, кәдәмдәридәр сын сәрибарәй ңәүинән бар куы уыд, уәд. Нәдәр уырыссагау зытой, нәдәр англ исагау, кәнә немыңагау, афтәмәй-иу фәбәлләңен сты арвы кәрномә фурды сәрты! Кәм нә-иу баләу-уыдысты хуыздәр җардагур, кәм нә – суанг Австралийы дәр. Амырыкмә аңауын та сәм дәлә Елхотмә ныууайынау каст.

– Кәдәй руай-бауай кәнү ме ‘взаджы бын, уәдә уыңы уаддзалах кәрдәг та уырыссагау цы хуыйны, зәгъгә. Әмә – перекати-поле! Нә быдыры дәр – Фарныхъәу әмә Къостайыхъәуы астәу дәр зад, әмә-иу әй аңағдәр дымгә йә разәй куы суттылы кодта, уәд-иу худәг дәр уыд уымә бакәсын. Амырыкдаутә та нә хъәуы дәр ис, нә мыггагәй дәр. Стыр диссагән дзуринаң хъәдгәройнаң Мырзахъұы хабәртә куы сты – не ‘рвад у, фәлә Күйрттаты коймәгтә сәхи афтә амо-ныңц; Кучиатә. Max та, тибәгтә, Кучитә стәм. Уыдон ма мыг-гагыл къәдзил афтауыңц.

О, әмә Мырзахъұы фыдыфсымәртә дыууәйә уым, Амырычы, уыдысты, әмә йәм әрбарыштой, рацу, дам, дәхицән исты бынта скән. Уйй дәр, әвзыгъд ләппу, гъәйтт-мардзә сәрәнгүырд, айтә-уыйтә нал фәкодта – Францы баләууыд. Фәлә ардыгон науләууәнәй йә къухы нә бафтыд аңауын, әмә уәд Англисы скүиси. Гъемә дын әнамонд «Титаничы» куы сбадид. Уйй уыд мин фараастсәдә дыуудәсәм азы апрелы – фаронын уыңы әвирихъау бәлләхәрцыдән йә сәдә азы куы бәрәг кодтой. Иууылдәр әй зоныңц, егъаудәр нау нәма уыд уәды онг, әмә уыңы нау йәхи ихын хохыл – айсбергыл сәвата әмә мин әмә ‘рдәг бәлләңони бабын сты...

Әппәт уыдәтты тыххәй, ома Мырзахъұы балцы хабәртты тыххәй, иу дәс азы размә газет «Труд» фыста. Цәй, әндәр хатт дын сә бәлвырдәрәй радзурдзынән.

– Маңы мын әргъәв дә дзуринаңтәй әндәр бонмә!

– Гъемә, дәу куыд фәнды, нә ныхас уыңы ауәдзыл адарәм. Мырзахъұ әмә иннә мәгүүр адәм бадтысты әппәтты бынәй,

боны рухс кәдәм нә хәецәе кодта, уым. Иу заман нә хохаг ләппүйән йә зәрдә схаста денджызы уыләнты раңделхъ-баңделхъәй. Мәнә мә худинаджы сахат әрхәецәе, зәгъгәе, ратындзыдта уәләмә – кәд сатәг әмә сыйғыдағ үәлдәфы ие ‘муд әр҆цәуид…’

Сирвәзт. Әмә дын кәсы, әмә матростә скатай сты, адәмы дзолгъо-молгъо хъуысы, сылгоймәгты цъәхахст ссыд, сывәл-ләттә ныккуыдтой. Цы ма йын әй бамбарын хъуыд, хабар сә хәрзтәй кәй нал у, уый.

Цавәрдәр матрос ын йә уәлә пъробкәйә конд жилем баппәрста, ирвәзән дзаумагонд, цәмәй йә дон бынмә ма ласа – зоныс әй. Ныр куыд кәна, цы акәна, зәгъгәе, фәсагъәссаг. Уәд кәсы, әмә адәм сәхи донмә калынц. Мырзахъхъ дәр йәхі нысхуиста зындоны къуырфмә, цы уа, уый, дам, уәд. Куыд скаст донәй, афтә дын ын йә хъуырыл иу сылгоймаг әр҆цауындзәг, хуыдуг әй кәны, ласы йә бынмә – ленк кәнын куы нә зоны йәхәдәг дәр, уәд ын цы акәна?..

Тыхтәй-амәлттәй дзы фервәзт. Мәнә йә тәккәе рәзты шлюпкә фәцәуы – «Титаник»-әй йә әруагътой. Фәләбурдта йын йә бортмә, йәхі уәләмә ивазы, фәлә дзы чи бадт, уыдон ын йә къухтә хойынц, ие ‘нгуылдзтә йын радыгай тасын кәнинц. Иу дзырдәй, байдзаг бәләгъ, әмә тәрсынц, исчи ма йәм куы сбыра, уәд ын фәдәлдонәй тәссаг у, зәгъгәе. Фәлә ма Мырзахъхъ уыдәттыл тыхст – уигъын сын әй райдыта, сഫәлдәхынмә йә бирә нал хъуыд. Старстысты бынтондәр әмә йә сәхәдәг сәргъәвтой. Афтәмәй аирвәзт.

Ныр дын әххәст уый дәр ма радзурон, газет «Труд»-мә кәңәй бафтыдысты йә хабәрттә, уый. Цәвиттон, Якутий алмаситән фыццагдәр цы завод сарәзтой, уымән директорәй куыста Къадзты Георги – Мырзахъхъы чызджы ләг. Георгийы әз ләгәй-ләгмә зыдтон – хорз, иттәг хорз адәймаг уыд, әңгәг ирон ләг.

Гъемә Якутимә, Георгийы заводы кусынмә, ир ныххәррәтт кодтой, әмә дзы иуы дәр әнә ‘хәцажын куыстәй нә ныууагъта. Ныр хъуыддаг та уый мидәг ис, әмә уыцы рәстәджыты әппәттәй уәлдәр пенси сси дыууадәс туманы, фәлә дәм цәмәй әрхаудтаид, уый охыл хъуамә ‘ртә азы фәд-фәдил, стыр мызд кәм истаис, уым фәкуистаис – шахтәйы искуы.

О, әмә Мырзахъхъы чызг чи у, Георгийы бинойнаг, уый

якутаг инженерән йәк фыды одиссея радзырда, хабәрттә сәрәй-бынмә. Якутаг та сәе уәд газетмә ныффииста...

Мырзахъхы царды дарддәры фәндаг дәр әнәцымыдисаг нәу. Амондджын ирвәэт куы акодта, уәд ын страховкә дзәвгар әхңа бафыстой. Әмә аңыд Америкәмә, ссардта йәк хәстәждыты. Стәй, ңалдәр азы куы фәцис уым, уәд әрбаздәхт – Хъәдгәроны цард йәк дыууә ‘фсымәримә, цъәхсәр хәдзәрттә скодта, балхәдта хорз бәхтә.

Уәдмә раләууыд Әвддәсәм аз, стәй әрфидар советон хицаудзинад. Мырзахъхы хистәр әфсымәр Асләнбег сси хъәуыхицау, йәхәдәг та уыд самооборонәйи отряды командир – дәхәдәг ай стәлмац кән ирон әвзагмә. Мәнә паддзахы заман дәр уыд ахәм дружинәтә, хъәугастә. Ныр уыцы тәккә рәстәжды та сәе хъәуккәгтә, – Къадзиты әфсымәртә, – фыццагон абырджыты царды систы. Гъемә хүссар ир уыдаиккой, гуырдзы уыдаиккой, уыдон сәе фосы дзугтә Хъәдгәроныл куыд тардтой, афтә сын сәе Къадзитә байстой әмә сәе фәтары кодтой, бамбәхстой фәсвәд ран.

Асләнбег сын уәзданәй дзырдта, раздахут сәе, радтут сәе фәстәмә сәе хицәуттән, науәд ног хицаудырдыгәй дәр карз әфхәрд байяфдзыстут, зәгъгә. Фәлә уыдон къәрттәй цъула не ‘ппәрстой, нәй, нә читт кәнныңц. Уәд сәм Мырзахъхь йәк къордимә баңыд әмә фос ратардта.

Асләнбег адәмы әрәмбырд кодта къәнцылары – цәй фәдыл уыдаид, мәгъя. Фәтәген цырәгтә дзы судзыңц, уый чылдымыздәхтәй рудзынджы цур ләууы, әвәццәгән, тәрхәгыл бандык кодта. Къадзитә бәхтүл баңыдисты әмә йәс иу бахста – амардта йә.

Уыйадыл дыууә мыггаджы фәтүдждын сты, уәдә куыд нә фәуыдаиккой!

Мырзахъхъ, дам, йәк уәрджытыл әрләууыд йе ‘фсымәры марды цур әмә загъта, нә, дам, дыл кәуын, ңалынмә, дәу чи барвыиста мәрдтәм, уымәй дә туг нә райсон, уәдмә. Гъемә сәе ңалдәры амардта. Ома Къадзитә йәк фәдыл зылдысты, фәлә та-иу сәм, хъавәгәй әвзидағ куыд фәраздәр уа, афтә йәхәдәг фәраздәр, фәрәвәдзәр.

Хъәдгәрон раст фронты хуызән сси: иутә Кучиаты фарсласәг уыдысты, иннәтә Къадзиты фарсхәецәг.

Иу ахәмы та Мырзахъхъ йәк ләппуты къордән улупа райста

әмәе линейкәйыл – файтонгонд уәрдоныл ома, әрбаңаңыздың Къардонәй. Әмәе Посты раз – Мичурины хъәу уәды заман афтәе хуынд, – йә размәе Къадзитәй чидәр бабадт. Мырзахъхъ әрфистәг әмәе дзуры тугисәгмәе, макә, фаг нын у кәрәдзи тут калын, ауадз мәе јевыдәй мәе фәндагыл. Нә, мәе хур, аз, дам дә хъумамә ме ‘рвадәлты тут райсон. Хъобаны хид, дам, зәгәләнгом әмәе, дам, абор дәүән та, Мырзахъхъ, дәе мәлән бон.

Үйдің нырма фенд амоны! Фәләе йын уәеддәр, мәстдҗын ләгән, фыццаг әхсты бар радта. Фәмәнг. Мырзахъхъ дәр әй баҳста, әмәе та дә фыдгул дәр афтә!..

Фәлыгъд Мырзахъхъ кәдәмдәр, цасдәр дуджы фәстә сыйздәхт. Ус әрхаста, ләппу әмәе йын чызг райгуырд. Уалынджы сәе скулак кодтой йә дыккаг әфсымәры хәдзаримә иумәе, ахастой сәе Астәүккаг Азимә. Фәндагыл Мырзахъхъы ус амард, дыууә сабиый сидзәрәй бazzадысты – приютмә сәе радтой. Мырзахъхъ хасты бынатәй ралыгъд, йә сывәлләтты сидзәрәнәй радавта әмәе сәе Бакуыы баләууын кодта – ам Кучиатәй иу ләппу афицер уыд, әмәе сын уый үүрүссаг усы, әви дзуттаджы, сывәллонгәс баххуырста – әмбисонды хорз сылгоймаг разынд, хи хъәбултау сәе бауарзта әмәе сәм афтә каст.

Мырзахъхъ аздәхт, цыбыр баст кәм уыд, уыцы бынатмәе. Йә баст ын ноджыдәр ма фәцыбырдәр кодтой: Сыбырмә йә ахастой... Йе ‘фсымәр та Казахстаны әфсәнвәндаджы станцәйы цур цард, мәлгәе дәр уым акодта – станцә цы хуынд, уый мәе сәрәй атахт...

Мырзахъхъән әғас әнхъәл ничиуал уыд. Иу 1943 аз цыдәр уыдаид, афтәе дын Марйа, ие ‘фсымәры ус, се станцәйы базармә аңыд әмәе дын аем уым... Йед... Хабәрттә мәнән сәе чызг дзырдта – уәд ыл цыдаид дыуудаң азы цыдәр. Әмәе, дам, рудзынджы цур бадын әмәе уынгмә кәссын, хъахъхъәннын, мамә дзы кәд фәзындиңзән, уый. Уалынджы йә мад Марйа әнахуыр ләгимә ‘рбаңауы – әнәфснайд, рәссыдтә, бызгъуырты мидәг...

– Мамә! Ай дын чи у?! Йә хъылмайы смагәй мәе уләфәнтә куы ‘хәнниң! Цәмән әй әрбакодтай мидәмә та – уынгмәйын ахастаис истытә...

Әмәе, дам, уый дә фыдыфсымәр Мырзахъхъ у! Ссәрибар. Әмәе ие ‘фсымәры агураң әрбаңтыд уыцы станцәмәе, баздәхт базармә әмәе ам базында Марйайы, уый та йын йәхи куыд әмәе цы хуызы базындаид?..

Лæг æххормагæй нырраesыд, кæрæфæй, зыд хæрд кодта – сыдæймæлæг куыд вæййы, афтæ. Нал æмæ нал æфсæст. Хорз, æмæ йын Мария næ уагъта æгæр хæрын, чысылгай йын лæвæрдта, науæд фыдхæрдæй исты кæндзынæ, зæгъгæ. Ныхсадтой йæ, базылдысты йæм сæ амæлттæ-гæнæнтæм гæсгæ. Фæлæ Мырзахъхæ æгæр бирæ тухитæ федта, æгæр гæркъаздыхтытæ фæсис, æмæ мæй æмæ ‘рдæджы фæстæ ахицæн йæ хъизæмайраг цардæй. Ие ‘фсымæр цы уæлмæрдты ныгæд уыд, уым æй бафснайдтой...

Дæуæн цытæ дзурын, уыдон æнæвгъау цыбыргæндтæй иуахæмы Ольгæ Вышлова газет «Северная Осетия»-йы ныммыхуыр кодта. Бирæтæ мæм фыстой сæхи бинонты царды тыххæй. Чидæр та афтæ, мах дæр, дам, раст уым цардыстæм, уыцы станцæйы Кучиатимæ иу сарайы бын – кулакгæндтæ... Бирæ, тынг бирæтæ фæуадзalх сты уыцы абухgæ, æнхъизgæ азты. Цæмæн абухтой, цæмæн æнхъизтой, уыдæттæ та, о, æгæр дæрдтыл ныхасаг сты...

– Хорз фæпайда кодтай уаддзalхæй! Фæлæ æз та сымах Мырзахъхы коймæ наехи, Гусалты, Мырзахъхы æрымысыдтæн – ныр ма дын кæд чи сæвæрдзæн ахæм хъæддых ном йæ фыртыл... Гæмæ уыдоны дæр скулак кодтой, ахастой сæ Астæуккаг Азимæ. Мырзахъхæ цыппар къласæй фылдæр цæуыннæ райста ахуырад, уйй дын næ зæгъдзынæн, фæлæ ‘рдзон æгъдауæй ахæм сæрæн лæг басгуых, æмæ арæтадон стыр тресты хицауæй куыста Таджикистаны. Стæй, уæлдæр ахуырад кæмæ næ уыд, уыдоны ивын байдытой дипломджынтай. Фæлæ тагъд рæстæг сбæрæг, институты диплом дæсныйадæн кæй ницы ахъз у, хъуыдагмæ зæрдæргъæвд куы næ уай, дæ туджы куы næ уа разамонæджы, раздзоджы курдиат, уæд. Æмæ та фæстæмæ Мырзахъмæ ‘рхатыдысты, куыст нывыл нал цæуы, фæцуудытда адæмы ахаст дæр сæ бæрныгонд хæстæм, æмæ та næм, дæ хорзæхæй, рацу дæллаг галæй, зæгъгæ. Фæкуыста ма къорд азы, кад æмæ радимæ, стыр хæрзы бацьди уымы ирон дзыллæтæн. Стæй, пенсиисæг куы сси, уæд æй фыдæлты зæхх, фыдæлты уæзæг йæхимæ ælvæста. Æмæ сыздæхт...

Сыздæхт ие ‘намондæн!

Йæ хо – моймæдзыд Ногирмæ. Уйй йын сæ сыхы, æви йæ тækкæ фарсмæ хæдзар уæййаг ссардта. Балхæдта йæ. Цас дзы ацардаид, уымæн дæр йæ бæлвирд næ зонын, фæлæ дын уæдмæ Ногиры дæр тугæйдзаг, зæрдæсаугæнæн хабæртæ цæуын байдытда. Кæйдæр цæхgæрмæгуырд æфсымæртæ дзы урсиуæг

кәнүнц. Гъемә иуахәмә Мырзахъты иунәдҗы әд машинә цыдәр әгъдауы фәдыл әххуырсгә бакодтой, әви сә налат әхсарәй архайдтой, фәлә йын җәмәндәр йә машинә дәр басыгътой, йәхи дәр ын амардтой, стәй, дам, Мырзахъян йә кәртмә целлофан дзәкъулы дзаг әхҹатә баппәрстой, дә фырт, дам, уымәй фылдәры аргъ нае уыд...

Фәстәдәр уыцы ‘фсымәртән сәхи дәр цыма сә тудж-дҗынта – чидәр амардта – Ирыстон иу заман ахәм Чикаго сси.

О, әмә Мырзахъ уый фәстә уайтагъд айяeffta йә фырты...

Ләгәвзарән рәстәдҗытә куыд вәййы, афтә скәны әнәхъян адәмтыл дәр адәм әвзарән дугтә әмә дзы нәхи ницы бәллицагәй равдыстам нәүәдзәм азты: цас ирон фәсивәд бабын сты – кәрәдзи къордгайттәй фәцагътой...

Әз ай уырыссагау афтә схуыдтон уыцы уавәр: месь пустоты. Ома, свято место пусто не бывает, зәгъгә, афтә нае, фәлә дәхи куы ссәрибар кәнай адәмә ‘фсармәй, аив дзырды фарнәй, аивады әвдадзы хосыл дәхи куы атигъ кәнай, цыма кәддәры бур-бурид хинә у, уйайу, уәд ләджы афтид уд, Хуыцауән дәр әмә адәмән дәр хәраймаг цы хъуыддәгтә сты, уыдонән ахъazzаджы җәрәнуат свәййы. Аив литературајы, әмтәй та аивад әмә культурәйи бәрнондәр әмә цыт-дҗында – адәймаджы уд әвәгәсәгәй нае уадзын...

– Уыдон ай бәргә нае уадзынц әвәгәсәгәй, фәлә сә адәймаг та йәхәдәг нае уадзы мидәмә, йә миддунемә. Әмә байсафы йәхи – адәймаг нае, фәлә җәрәгой свәййы. Афтид дзы йә мастьисы. Йәхи масть дәр әмә хъодыгонд аив дзырд, аивад әмә культурәйи масть дәр. Расть әмә дә хорз бамбәр-стон?

– Хуыцауән аддҗынәй аддҗында – әмә зынаргъәй зынаргъда – кән! Фәлә раздәхәм нае ныхасы цалхвәдмә... Уә Тиб иу хъау у, әви дыууә стут? Стәй, мәнә кишлачный эти-молотә кәй хонынц, ахәмтәй фехъуыстон, зәгъгә, Тибән, дам, йә ном у аббревиатурә, ома артә мыггаджы фыцаг дамгъәтәй араэт...

– Нә, уыдон әримысгә ныхастә сты! Фыдәлтыккон ном у Тиб, фыдәлтә та аббревиатурәтән цы зыдтой?! Мах иу стыр бинонтәй уым Җардыстәм, кәрәй-кәронмә нае байуәрстор – мә фыдыфыд Мысырби, аргъуыды номәй та – Михаил, әмә

йæ хистær ӕфсымæр Зауырбег. Комы баҳизæны, паддаҳы фæндаҷы цур нæ ҳæдзар къæдзæхыл баңцаð. Кæд искуы Тибы уыдтæ, уæд...

– Иунæг хатт дзы уыдтæн. Ӕмæ мæхимæ хæцыдтæн, зæгъгæ, бæстæтыл зилæм, кæцы къуымæй нæ ракæсæм, афтæмæй нæхи дзæнæтон хæхбæстæ та нæ зонæм...

– Гъемæ уым суармæ хæстæг та Боциты мæсыг ис, Бароны ҳæдзарвæндаджы.

– Бароны тыххæй мæ бæлвырддæр хабæрттæ зонын хъæуы, тагъд ын йæ «Саст рæхыс»-æй скъуыдзаг баҳæсдзынæн «Ирон прозæйы антологи»-ма. Фæлæ мын сæ фæстæдæр дзурдзынæ.

– Омæ хорз: фæстæдæр – уæд фæстæдæр. Цы зонын, уыдæттæ. О, маҳ Кучитæй стæм, фæлæ нын нæ ҳæдзар фыдæлы номæй Бабайтæй амыдтой. Мæнæн-иу ӕппæт таурæгттæ амæ хабæрттæ дæр Илас кодта, Кучиты Илас – ноджы мæ мад Со-найæн йæ къухылхæцæг, æз Икъоты хæрæфырт дæн. Ӕз тынг уарзтон чысылæй фæстæмæ хистæрты ныхæстæм хъусын, цы-мыдис уыдтæн сæ царды алы ҹаутæ зонынмæ. Ӕмæ Илас та таурæгтгæнæг уыд. Стæй иттæг хорз лæг: мæ фыды мын куы ‘рҔахстой, уæд нæм Илас йæ хъус тынг дардта, нæхи мæгуырады бар нæ нæ ныууагтта. Хæстæг нæм цардысты, тигъыл – уыдоны та, Сыхайтæ, зæгъгæ, амыдтой. Мæнæ номдзыд полярник Юри уыцы хъæдзарвæндагæй у...

– Тибы райгуырдтæ ды?

– Нæ райгуырдтæн, Къостайыхъæуы райгуырдтæн æз, дыу-уын фæндзæм азы. О, амæ ног власть бар куы радта хохæгтæн быдырмæ хъазахъы зæххытæм ралидзынæн 1922 азы, уæд Тиб алы ҳæдзарæй дæр лæг арвыстой, ҹæмæй алы бинонтæн дæр хицæнмæ-хицæнтæй зæххы хай райсой. Къардиумæ ҹæуæм, зæгъгæ-иу дзырдтой. Нæ йæ зонын абор дæр, къардиу цы амо-ны, уый. Раждæр Кировыхъæу Къардиу хуыдтой...

– Стæй та Бухарин. Ӕмæ уый дæлварс ис уыцы къардиу – стыр æрх, ӕмдзæхgæр карст билгæрæттæ йын.

– Гъемæ нæхи Зауырбеджы фырт ныццид амæ мыггагæн фæрсæй-фæрстæм райста зæххытæ, амæ афæдзы фæстæ ра-лыгъдысты адæм, ныккæндты уал цардысты. Маҳ хъæу Къар-диуæй дыууæ километры иуварсдæр æрæнцад, Теркмæ хæстæгдæр. Хъæуæн ном куыд ӕвзæрстой, уый ӕнæхудæг нæу! Алы кæмттæй йæм æрлыгъдысты амæ сæ алчидæр архайдта

йәхи ном сәвәрыныл – уый фәразәй кәнин. Захъа загътой: Загнартиб! Нар загътой: Нарзагтиб! Тиб загътой: Тибнарзаг! Уәд Тотиты Никъала – әхсәны, әви партион кусәг цыдәр цима уыд, уынаффә баҳаста:

– Къоста не ‘пәтты Къоста у, әмәе йыл уәдәе йә ном сәвәрәм.

Ныхмә нициуал ницы загъта, стәй, уәвгә дәр, күнд хъумә загътаид? Әмәе уәдәй абонмәе стәм Къостайыхъәе.

Мә фыдыфыд әмәе йе ‘фсымәр Зауырбег кәд амардысты, уый бәлвырд нау, фәлә Тибы аргъуаны чиныджы 1916 азы фыст и, зәгъгә, уыцы аз Зауырбетыл сәххәст әвдай дыууә, Мысырбийыл та әвдай. Иу афәздзы дәргын нә бинонтәй цыппар кәй фәхъуыд, уый та фәстагәттә дәр зыдтой.

Зәхх хохы кәуылты зынаргъ уыд, кадавар, әмәе сә мәрдты нә хұмын кәрон бағснайдтой. Амы стыр быдыр күндәй бафтыд Мысырбийы къухы, уый дәр бадисы фаг у. Зауырбег, дам, зәхгуыстгәнәт уыд, Мысырби та хәтаг, ақаугә ләг, бәстәтыл зиләг – Кәсәг, Гуырдзы, Сомих...

– Айфыңцаг дә чызг, әстисты дохтыр Ларисәйән күн загътон дәүәй, Барисы фырт Эльбрус мә әрәрвиста дәумә, әмәй мын мә катаректә фенай – срағъәд, әви күнд, зәгъгә, уәд мын худгәйә бакодта:

– Цавәр Барисы?! Бибойы фырт у.

– Әмәе күнд уыд йә ном дә фыдән – йә райст-бавәрды ном иу, йе ‘рвылбоны ном та әндәр хұызон?’

– Адәм әй Бибо хұыттой, йә аргъуыды ном та Барис у, йә фыд Мысырби Михаил күнд уыд, афтә. Әмәе әххәстәй Борис Михайлович Кучиев.

– Әмәе ды йә цоты хистәр уыдтә?

– Нә уыдтән, нә – хистәр уыд Петр. Райгуырд нудәсәм азы, аст азы ақард әрмәст. Нә йә зонын, әмәй амард, уый. Стәй Сережә йә кәстәр. Уымән дәр бирә цәрәнбон нә радта хұысмәт. Йә фәстә әз 1925 азы 5 февралы райгуыртән. Мәнәй әртә азы фәстәдәр та Игорь. Цәры абоны онг дәр Къостайы- хъәуы. Әрәджы хәрз иунәгәй баззад – ууыл дәр кәсгоны әлгыст әрцид мәхиау, фәндагыл дә бәх амәла, зәрондәй та дә ус, зәгъгә. Ләгъстә йын кәнин, рацу горәтмә, иумә әрәм – мәнмә чи кәсы, дәумә дәр уыдон сә әст дардзысты, зәгъгә, фәлә мын къәрттәй цъула не ‘ппары, нә

мын комы. Мә фадат циу, уымәй йын ардыгәй уырдәм әх-хүс кәнүн...

О, Игоры фәстә та райгуырд чызг. Әмә, нә фыды нын куы ‘р҆цахстой, уәд хәдзар тынг фәцуудыңта, гъемә чызг зәфцы фыдәй байсәфт. Мәныл уәд, фыды әрцахсты аз – 1937 азы дыууадәс сәххәст, әмә хорз хъуыды кәнүн әппәт дәр. Куы сдохтыр дән мәхәдәг, уәд әй бамбәрстон, нә чысыл хойыл цы ‘р҆цид, уый. Хъеуы дохтыр ын афойнадыл нә раиртәста йә аппендицит, куы нырраесыд, уәд та йә рынчындонмә арвитын – әрәджиау! – нал бауәндый, фәтарст, куы йә бафхәрой, уымәй. Әмә – перитонит...

Әз скъоламә бацыдтән 7-аздзыдәй. Уәд не скъола әххәст астәүккаг нәма уыд, фәлә, цалынмә мах уәлдәрәй уәлдәр цыдыстәм, уәдмә йә дәскъласон скодтой.

Бирәх хәстәджытә нын уыд. Мә фыдыфсымәртә цыппарәй дәр иу хәдзарәй цардысты, фәлә байуәрстой, нә фыды нын куы ‘р҆цахстой, уәд. Әмә нәм уәд хәстәджытәй дәр әмгәрон ничиуал цыд, сәхи нә дәрдты ластой – тарстысты, уәдә нә тарстысты...

– Мәнән әй Хъариаты Тамарә дзырдта, дә фарн фынәй, мә къәбәргәнәг Фатимәйы мад.

– Фәләуу-ма! Уый чызг у?! Стәй Дзесты Күйдзәджы?!

– О...

– Әз Күйдзәджы дәр зыдтон, стәй Хъарианы дәр. Цы уәздан ләг уыд Күйдзәг, цы!.. О, дә ныхас дын айстон...

– Хъариан мын, зәгъын, дзырдта... Күйдзәджы уыцы иу ницәйиаг азымы тыххәй әртыккаг хатт куы ‘р҆цахстой, уымәй афәдз раздәр цыма байу кодтой сә цард. Далә «Серый дом» кәй хонынц, уәрәхзылд агъуист, стыр кәрт ын, уым цардысты. Әмә, дам, мәнән, «адәмы знаг» Күйдзәджы бинойнагән, салам ничиуал ләвәрдта иу ләгәй фәстәмә – Дзгойты Барисәй. Әрмәст, дам, мә-иу уый бафарста, Күйдзәгәй цы хъуысы, зәгъгә.

Әмә дзы аборн әз дәр сәрыстыр дән: Барис мә мадимә дыууә ‘фсымәры үот сты...

– Йед... Цыма йә койә зонын... Хъәды хәдзарады министрәй нә куыста фәндизайәм азты райдианы кәддәр? Борис Бабеевич Дзгоев...

– Күиста.

– Рухсаг уәнт иууылдәр, дзургә-дзурын-иу кәй кой скәнәм, уыдон... Зонын айтә дәр, мә фыды мын цәмән әрцахстый, уымәй мә әнә бафәрсгә кәй нә фәуыздзынә, уый. Гимназтә нә фәцис, әрмәст Тибы аргъуаны скъола бакаст. Фәлә афтә дәсны фыста иронау дәр әмә уырыссагау дәр, әмәничи загътаид, амә уәлдәр ахуыргондзинад нәй, зәгъгә. Ома, ахстәй нәм цы писмотә әрвиста – нәхимә иронау, ие ‘фсымәры чызгмә та уырыссагау, – ныхас уыдоныл цәуы.

Тызмәг ләг цыма хаста, афтә мәм кәсеси ардыгәй уырдәм – мәнән мә сәр дәр никуы әрләгъзытә кодта, әрмәст-иу Игоры рәвдида. Кәд йә кәстәры тыххәй, әз та хъумә ләдҗы бындзәфхад уон, фидәны хәдзардарәг, йә цәдҗындиң яхши бәсты – иугәр хистәр фырттә кәм нал сты, уым...

Кәсәнцәстүтә дардта, фәлә сә-иу изәрыгәтты хорз нал уыдта әмә-иу мән йә газет кәсеси кодта – «Пролетарий Осетии» хуынд. Мыхуыр ай кодтой дыууә ‘взагыл – иронау дәр әмә уырыссагау дәр... Иуахәмы дын мын афтә:

- Ударени раст нә сәвәрдтай!
- Әмә уый та циу – ударени? Кәм ай нә сәвәрдтон раст?
- бафарстон ай әз.
- ЗамОк нә, фәлә зАмок – фыщаг дзырд гуыдыр амоны, дыккаг та фидар, гәнах...

Нә сәм дзырдтам нә мад әмә фыдмә мамә әмә папәтәй – Бибо әмә Сона, әрмәст сә нәмттәй. Цы күиста зәгъыс? Әхсәннады күистыл хәст уыд, хохәй куы ралыгъысты, уәдәй фәстәмә. Хъәуыхицау дәр, бригадир дәр, фәстагмә та колхозы бухгалтер – ахсгә йә уәд әркодтой, бухгалтерәй. Сәйраг бухәй дзы уырыссаг күиста, Бибо та – хуымәтәг...

– Дә цардвәдыл цәуын нын иу михәй иннәмә, иу фәзиләнәй иннәмә нә бантысдзән, куы-иу нә ныхас чердәм фездәхдзән, куы та чердәм... Әмә йед... Дә фыщаг ахуыргә-нәдҗы ном нә хъуыды кәнис? Нә дә ферох?

– Күид мә ферох! Ницы мә ферох! Цуциты Аркадий зоныс?

- Зонын.
- Уәдә дын мә фыщаг ахуыргәнәт та уый фыд Екти. Нә сыхы ләппутә уынджы хъазыстыстәм... Цалдәры дзы Хъодзаты Әхсар, цы чиныг сарәэста әдзард хәстонты уацмыстәй – «Хорзәй баззай, Ир», зәгъгә, уыданәй уырдәм дәр ма бахаста:

нәхи, Кучиты Владимир, Калоты Хазби... Әмә куыд хъазыдыстәм, афтә нә Владимиры хистәр әфсымәр йә разәй айста әмә нә скъолайы бамидәг кодта. Әмхәецә уәрыччытау кәрәдзимә ракәс-бакәс кәнәм, къулы ‘нцой ләугәйә. Афтә, дам, әңцад быхсүт, мәнә ныртәккә директор раңаудзән әмә уә равзардзән, чи уә бәэзы скъоламә цәуынән, уыдоны. Алы сыхтәй уыдыстәм әмә нә кәрәдзи уыцы цахъхъәнәй кәңәй зыдтам...

Раңыд иу ләг, йә рахиз къухыл амонән әнгүйләдз кәй нә уыд, уый цәмәндәр бахъуыды кодтон, стәй йе ‘нахуыр мыггаг дәр: Эзерский. Нәхи Валодя мын мә хъусы бадзырда, уый директор у, директор, зәгъгә.

Гъемә әнгүйләдзхъуаг ләг иу ләппуйә иннәмә цәуы, бакәсы йәм әмә кәй ләугә ныууадзы, кәй раиуварс кәны, цу, байрәз ма, дам. Къулы цыдәр әмраст хахх уыд нә сәрмә. Әмә әз фенхъәлдтон, уыцы хахмә, зәгъын, чи не ‘ххәсү, уыдон нәма бәэзынц скъолайән. Әмә уәд мә къахфындылы сләууытдән. Әмә – бazzадтән. Валодайы та сбрашовать кодта, чысыл фәстәдәр ай райстой...

Фыщцәгәм сентябрьмә ма Ҙалдәр боны хъуыд. Әмә мын ниши тетрадь алхәны, ниши кърандаш, чиныгыл ма чи дзуры! Ныр иннәтә, хәцъильын хызынта сә дәләрмитты, афтәмәй цәуынц. Әмә мәнә фыщцәгәм сентябрь дәр раләууыд. Ныр әз та цы ахәссон мемә, афтид дәлармәй куыд аңауон, зәгъгә, мә цәст нә хәдзары къуымтыл ахастон.

Цәй библиотекә, цәй чингуытә! Әрмәст иу газет истам. Фәлә нәмрагәй дәр не стъолы лагъзы цыдәр чиныг ләууыд, мәнә къанторы къоппыта нә вәййы хъәбәр гәххәттәй, картонәй конд, ахәмы әвәрдәй.

– Картон ироная хъабых у...

– Никүй йә фехъуыстон. Гъемә хъабыхәй арәст къоппы мидәг дардта Бибо уыцы чиныг. Мә дәлармы йә бәгуы ләгау фәецавтон әмә – скъоламә. Екти мын ай айста, система дзы чиныг әмә худәгәй бакъәцәл, раст артәнхәлдә кодта. Стәй мәм ай радта әмә мын бафәдзәхста, кәм уыд, уым, дам, ай бавәр әмә йә макуал рахәсс демә... Кәсинаңтә-йедтә дзәбәх куы базыдтон Ҙалдәр азы фәстә, уәд та йәм фәкомкоммә дән – систем та йә әмә кәсиси: Карл Маркс. Нищета философии.

Кәцәй нәм әрбахауд, цәмән нәм әрбафтыд, аbon дәр уымән ницы зонын. Нә мад бинтон әнахуыргондәй баззад, ликбез дәр ын ницы фәахъаз – әгәр бирә бинонтән кәстәри-үәг кодта. Стәй та колхозы әнаесуләфгә күист. Бибойы фәстә ләдҗы архайдәй, сылгоймаджы змәлдәй – иууылдәр йәхимә кастысты...

Мах стыр Бабайтә хуыдтой. Мә фыд әмә-иу йе ‘ртә ‘фсымәры горәтмә күистмә Саразовы спъиртзаводмә әрцидысты, фәлә-иу хосгәрдәнты фәстәмә Тибмә күысыздәхтысты, уәд-иу адәм дзырдтой, Бабайтә, дам, сәхәдәг зиуваг сты.

Тибы рәгътыл цы уыгәрдәнтә уыд, цы! Фәлә ныр къорд азты сә сойджын кәрдәг әнәпайдайә баҳус вәйиы...

Колхозты размә нәм цыппар бәхы уыд – әртә ифтындзгәтә, иу та саргъы бәх. Күы сә кодтой колхозмә, уәд нә сылгоймәттә әмә чызджытә күидтой. Саргъы бәх милицә сәхир-дигәй фәкодтой, бидаркәйи ифтыгъдәй-иу ыл нә цурты күы ‘р҆цәйцидысты, уәд-иу Мишкә – афтә йә хуыдтам, – йәхи хәдзарырдәм тыдта. Милиционер ыл-иу ехсәй раләууыд... Нәхицәй нын-иу цыма искәй надта.

Кулаччытә күы кодтой Къостайыхъяуы, уәд фыщцагдәр сә амәддаг Хъесатә байсты. Фыдәлү номәй сә Цорәтәй хуыдтой. Дзәвгар фысвос дардтой – цыппар мины цыдәр. Әххуырст сәм никуы ничи уыд, сәхәдәг сәм зылдысты, хызтой сә, хастой сә. Афтә сә дзырдтой әфсымәртәй, фыс аргәвдыны бәстү, дам, дын сәхицәй искәй адзәнгәл кәндзысты – афтә уарзтой фос, чынды та ома нә уыдысты. Гъемә сә скулак кодтой, байстый сын сә дзугтә бинтон ләвар!

– Цыма уыдоны, Хъесаты, хәрәфырт у Харитон – Калоты Хазбийи әфсымәр. Зонгә стут йемә?

– Ау, уый та күид, күид не стәм уый та йемә зонгә – иу хъяуккәтә, әмгәрттә. Сә фыд мын ахуыргәнәг уыд – уый Әрыдоны семинар бакаст, динил әнувыд ләг уыд Алыксандр, фәлә дын махән, сабитән, дини тыиххәй маңы дзурай!.. Абабау!

Ахәм әмбисонд ма дын зәгъон... Нә фыд-иу йә күистәй әрәгмә ‘рбацыд, әнафонты. Әдзухдәр-иу сылгоймәтты, Сонайы әвдҗид баззадыстәм. Фәлә Сона мә мад кәй у, уый мәм әрәджиау бахъардта, әппынфәстагмә йә бамбәрстон, бинтон хъомыләй: аз мә фыдыфсымәры уаты хуыссыдтән,

әмәе афтәе ‘нхъәлдтон, уыданәй дән, зәгъгә. Иу бинонтәй цардыстәм әмәе...

Цы? Ленин әмәе Сталины кой? Никуы нәм цыд уыдоны тыххәй исты ныхәстә, ахәмәй мәе зәрдыл ницы ләууы. Нәйә зонын, Бибо нәе цуры, сывәлләтты раз, исты ахәм зәгъынәй тарстаид, әви цы уыдаид, уый... Әвәццәгән, Сталины удәгасәй федта – 1935 азы кәддәр Мәскуыйы колхозон хъазуатонты Әлпәтәдисон әмбырды делегат куы уыд, уәд. Мәе зәрдыл уыцы цау әндәр хуызы бадардтон, ме ‘рагъяй ома: хәлайфаг әмәе мын дзы хәдойнаг хъуымаң сласта Мәскуыйә, тәбын, шевиот әй хуыдтой, әви сифон цыдәр. Куы мын сәе бахуыдтой, уәд сәе дарын нәе куымдтон – мидәттәгәтә мәем кәцәй хаудта, әмәе мын фырдәрзәгәй мәе буар хордтой уыцы хәден әмәе хәлаф.

Фәнадта мәе Бибо, кәс-ма ома ацы нежнәй-мороженәймә, зәгъгә...

Куыд әй әрцахстой, уый абоны хуызән хъуыды кәнүн – куы ма йәз загътон, уәд мәе дыууадәс азы мәхи фесты. Фәсәмбисәхсәв уыдаид, афтәе нын чидәр нәе дуар әрбахоста. Фыд нәе райхъал, мад нәе райхъал – мах, сывәлләттә, фехъал стәм. Куы ничи каст әddәмәе, уәд бынтон тыхдҗын ныххостой. Фыд йәз дзаумәттә акодта, акаст сәм. Мад дәр уәдмәе систад. Бибо нал әмәе нал здәхы мидәмәе. Мад акаст йәз фәдыл. Уый дәр та уым фәстиат кәнүн. Max сәм нәе уәндәм әddәмәе аңауын, әрмәст нәм тыргътәй ныхәстә хъуысы, цыдәртә дзурынц. Мад иуафон әрбаздәхт, афтәе нын:

– Бахуыссут. Уәе фыды уын акодтой.

Max цыппар сывәллоны. Нәе хо Розә скуюдта. Скуыдтам уәд иууылдәр. Мад дәр кәуы әмәе, цыма фынәйә архайы, афтәе фыды дзаумәттәй цыдәртә әмбырд кәнүн.

Куыд әй акодтой, цәмән әй акодтой, чи йәз акодта – цыйын әмбәрстам...

Уый хәдразмәе бон Бибомә Къардонмә фәсидтысты – район уым уыд. Куы ‘рбаздәхт, уәд мадән зәгъы, әхсәвәр, дам, исты әрәвәр. Max хистәртимә әмвынг никуы бадтыстәм, семәиу нәе хордтам – нәхицән әртыкъаяхы фынг уыд, хицәнәй нын-иу әй сәвәрдтой. Сывәлләтты фынг әй хуыдтой...

Ныр нәе Бибо әппәтәй дәр иумә сбадын кодта. Тынг әнкъард уыд. Куы нәе кәуыл авәры йәе къух, куы кәуыл –

рәвдауы нә радыгай. Аз цыма аңағ әмбаргә кары ләппу дән, уйыау дзырта мемә...

Цы базыдтон фәстагмә: сә бухгалтериый ңыдәр недочет рауд, сә дебит-кредит кәрәдзиуыл нә бадынц. Адәмәй чидәртә хъаст кодта, мә күх, дам, сәвәрдтон, аңағ мын әхца нә радтой мә фәллойбонтән... Мин сомәй чысыл фылдәр хъуаг цыма уыд сә чыссә. Мад әнхъәлдта, әмә уыцы ‘хца куы ба-фида, уәд ай раудазысты Бибояи. Цы капеччытә уыд йә рәбыны, уыдон; әфстәуттә, ңыдәр фыдәлтыккон хәзна – сахат; йә разгәмттә; нә цары нәзы фәйнәджытә хус кодтой, бацалңағ қәндзыстәм нә пъолтә, зәгъгә – цы ‘рәмбыирд кодта, цы ауәй кодта, уыдон сын баҳаста сомәй-сommә.

Нәй, нә йә раугътой. Чидәр нын фехъусын кодта, әхсәвы, дам, сә бонырдәм аластой, Бибо, дам, хъәр кодта, Сыбырмә у нә фәндаг, зәгъгә. Хәстәджытәй дәр цы хъаст кодтаис, ңәмән әмә ңәмәй тарстысты, уйы нын әмбәрст уыд. Боциты Мысост Сонамә туман радта, арвит-иу сә Бибойән, зәгъгә, фәлә, дам, макуы ныфғысс әмә макуы зәгъ, аәз дын сә ‘раба-хастон, уйы. Сона дын уәд ирон дзабыртә баҳуыдта әмә әртә туманы дыууә уафсы ‘хсан бамбәхста – ныххәцәй йәм сты, нә, уйы не сбәльвири.

Хәсты размә Бибояе рәстәгәй-рәстәгмә истам писмотә, хәсты азты нал. Аәмә йын ницы зыдтам, цы бацис уәд, уымән.

Бынтондәр ай реабилитаци куы скодтой «за отсутствием состава преступления», уәд нын, азымы йә ңәмәй дардтой, уыдаттә сәргом сты: народный партий үәнг, дам, уыдис, народник. Ахәм парти та уәвгә дәр никуы уыд...

– Фидараты инәлар Афәхъойы дәр уыцы партий үәнг схуыдтой, народник. Аәмә уыйадыл әмбисонды ләдҗы фесәф-той. Къостаимә дәр хорз зонгәтә уыдисты – Афәхъойән уәлдәр әфсәддон цин куы радтой, уәд Зилгәйи йә хәдзары куывд скодта, әмә Къоста дәр уым сәмбәлд буц хуынд уазәгәй... Уәвгә та, Къостайән бынтон зынаргъ әмә уад-дҗын чи уыд, ууыл дәр – Цоцкойыл дәр – нә бацауәрстой: нә гәзәмә ләгүа ләгтү нын сухты ңагъд кодтой.

– Нәхи нымыгъдәй!..

– Омә нымудзәг йә қәнон нә уадзы, хъусәг әм куы уа, ноджы ма йәм ие ‘лгъист миниуәдҗы тыххәй исты пайды куы хауа, уәд. Абон дәр та алы Тройкәтә сараз әмә фәндаг радт

адәмән сә анонимкәтән, зәгъгә, уәд та әвзагкәнгәйә кәрәдзи сәрты хауиккой хәрзаг! Уартә йә Секъа кәд әмә кәд бафиппайдта, ирон адәмы ‘хсән, дам, дзырд уады бәхыл бады... Хатыр, дардәр дәм хъусын.

– Әмә дәм әз дәр әхсызгонәй күң хъусын, әз! – Бахудт та Эльбрус йә зәрдәлхәнән хорз худтәй. – Әз, адәм цы сты, уый тыххәй зондсайд никүң үыдтән, фәлә сын үәддәр, мә бөн цәмәй уыд, уымәй хорзы цыдтән әмә ма суанг абор дәр цәуын, иу бәрнөн бынаты дәр күң нал күсын, уәд. О, реабилитацийы тыххәй ма мә зәрдыл цы ‘рбаләууыд...

1965 аз. Уәд әз министр үыдтән. Әмә мә иуахәмь Билар Емазаевич Кабалоев фәрсү, дә фыды дын цәмәй реабилитаци скәнәй бинтондәр, уый тыххәй, дам, искуы исты бацархайдтай. Никүң, зәгъын. Нә архайдтон, уымән әмә мә әрдзон әгъдауәй никүң уырныдта, Бибо адәмы знаг уа, уый.

Ахәм дзуапп ың күң радтон Биларән, уәд дын мәм иу гәххәтт күң равдисид. Нә йә амонын номәй, әгас нал у уыңы ләг, министрәй күңста, тынг хәларәй цард мемә. Нә йә зонын, цәмән үыдаид, уый, фәлә йә Кабалоев йә күңстәй систа. Әмә йыл уәд уый дәр «телега» арвыста дәләмә, адәмы знәгты цоты бәрнөн бынәтты әвәры, зәгъгә – Кучийы-фырты Әнәниздзинады министрәй, Галазы-фырты Рухсады министрәй, аннәтү әндәр къәләтджынты...

Әмә уәд әз дәр скүистон. Реабилитацион къамисы сәргъләууәг үүдис Дзидаханты Петр, сәйраг тәрхондоны сәрдар, мә лымән зонгә. Әрхатыдтон әм, мә фыды хъуыддаг ма мәм радт, бакәсон әй, зәгъгә. Нә, кәд, дам, дәм цыфәнды хорз зәрдә дарын, уәддәр закъонмә гәсгә уый мә бөн нәү скәнән. Уәд та йәм, зәгъын, дәхәдәг әркәс ләмбынәгәдзынаәг әмә мын бәлвырдәй хабәрттә радзур.

Загъта, уый дын мә быгъдуан, зәгъгә. Әмә мын уәд цыдәртә сәргом. Азымы йә уымәй дардтой Бибойы, колхозты ныхмә, дам, агитаци кодта, ардыдта адәмы, ма әүүәндүт сә зәрдәвәрәнтыл, уә күңстән – мәнә «трудоденътә-фәллойбонтә» кәй хуыдтой, үүдонән үүн мур дәр ницы бафидзисты, зәгъгә. Гәдү ныхәстә! Ницы хуызы дзырттаид афтә, уымән әмә йә әз мәхи цәстытәй федтон: иу фәэззәг мә фыдыфсымәрән үйбәрц нартхор ластой әмә ластой йә фәллоймә, әмә йә нал күимдә, цы ма йә фәкәнөн, зәгъгә...

— Афтә, афтә: цы ма йә фәкодтаид, кәд әмә адәммә нәдәр хордонтә нал ныууагътой уәдмә, нәдәр фосы сәртә. Уәдә йә уәй дәр нае акодтаис... Уәдә ма сын сә мызд әхцайә фыстаиккөй, цымә сә исчи, нал мә хъәуы, зәгъгә, йәхи сцагътаид.

— О, әмә ма цы... Сона чи у, нае мад, уый цыппорәм азы Кучиты Васили Михайловичмә әрхатыд... Нә ахуыргәнәг уыд, уырыссаг әвзаг әмә нын литературә ләвәрдта, фәцис Әры-доны семинар. Гъемә нае мад уымә ‘рхатыд, Бибойы хъуыд-дагмә ногәй куыд әркәсой, ахәм курдиат Мәскүимә ныф-фысс, зәгъгә. Бакаст йә коммә, әңәг ын уый дәр карзәй ныффәдзәхста, мә кой, дам, макуы әмә мацы хуызы скән. Әмә, дам, әй Сталин куы бакаст уыцы курдиат, уәд бардзырд радта, әмәй Бибойы хъуыддаг ногәй равзарой. Уый цас раст у, хәйрәг йә зонәг, фәлә, дам, әй хъумә раугътаиккөй, бынтон әназым кәй разынд, уый тыххәй, фәлә уәдмә ууыл нал уыдысты – хәст райдыртта, әмә ье ссәрибары тыххәй гәххәттытә кәмдәр фәсвәд баҳаудысты...

Ныр махмә та йәхәдәг афтә хъусын кодта, мә сафджытә, дам, нахи хъәуккәгтә сты – Ҳъесаты Михал әмә Гоцойты Габе. Әмә сә мах нае цыфыдәр знәгтә хуыдтам. Стәй йә хъәу дәр иууылдәр зыдтой, Бибо уыдоны дзыхәй кәй фесәфт, уый. Мәгүүры бон сыл акота уыцы дыууә ләгыл дәр – әппүндәр сәхи ницы хуызы рәсттытә кодтой. Афтәмәй та...

Дзидаханы-фырт мын куыд радзырдта, афтәмәй сәм, Михал әмә Габемә, ахст адәмы уәгъд кәнын куы райдытой, уәд фәситтысты әмә сә фәрсынц, Бибойә, дам, цытә дзырдат слестгәнәгән. Цы ләг, дам, уый, уый дзы дзырдтам: адәмы ‘хән нымад, фәллойуарзаг, дзырдзәугә, әнә уәлдай ныхас, әхсәны хъуыддагыл әнувыд, бәрнөн ләг...

Әмә, дам, уәдә мәнә ам, йә хъуыддаджы та афтәтә әмә уфтәтә куы ис – мысгә йыл кодтат? Мәнә, дам, ныр цы дзурәм, уыцы иу ныхас кодтам, әңәг, дам, нын слестгәнәг йә дамбаца нае ныхтәм сарәзта әмә нае домдта нае къухтә әрәвәрын – Җәуыл, уымән та ницы зыдтам абоны онг. Мах-иу урс загътам, уый та сау фыста...

Гъе, афтәмәй дыууә рәстаг ләджы не знәгтәй се ‘цәг дунемә аивгъуыдтой. Бибо дәр лагеры йә мәләт ссардта – фәрынчын, дам, әмә – амард... Хабаровски крайы Еврейскы окруджы. Уый дын мә фыды хабәрттә цыбырай.

— Да мадимә сын иумә, рухсаг уәнт, цырт куы ‘вәрдтай, уәд ын йә чылдымыл цы цыппар рәнхъәй әмдзәвгә ныф-фыссын кодтай, уый ма хъуыды кәнис? Уәвгә та дәм хәләгәй мәлүн: поэттәй бирәты рәнхъытә бадардтай да зәрдым абоны онг дәр, мәнәй та айрох вәййынц... Стәй дын дәхи эпиграммәтә Әхсар дәр ма уарзы – уый зәрдәмә фәцәуын та әнцон хъуыддаг наеу...

— Мәнә мә эпитафийи хуызы чи баҳуыд, уыңы цыппаррән-хъоныл Җәуы ныхас, нае? Күйд сын ис рох кәнән?! Дизурын дын сә ногай:

*Без траурных флагов на башнях казенных,
Без поминальных речей и свечей,
Россия простила невинно казненных,
Казненных невинно и их палачей!*

— Гъемә ма мын сә кәддәр куы дзырдтай, уәд сын сә автоты интернеты баңгурлын кодтон. Нәй, нае мын ай ссардтой, мән та нае уырныдта, бәрәг автор сын ма уа, уый. Әмә уәд ме ‘мкусәг Зәлинәмә ‘рхатыдтон... Да сиахсы әрвад хо у, да чызг Ларисәйән та йә ходыгъд ома – Гуриаты чызг. Хорз, хәрзәгъдау, уындык-кондакын чызг у, фәлә ацы усгуртә...

— Фәстиат кәнинц кәмдәр, и?

— Кәнинц, кәнинц, амә ирон адәмьи нымәцил не ‘фты. О, амә мын Зәлинә дәр ницәмәй барухс кодта мә зәрдә, сә ныф-фыссағ, дам, әбәрәг у. Ноджыдәр ма азил уыңы әппәтзонәт интернеты, зәгъгә, та йын бафәздәхстон.

Әмә йә ссардта! Сә ныф-фыссағ разынд зындыңд поэт Андрей Преловский – йә поэмәйи райдайән рәнхъытә сты. Уымән дәр йә фыды рәстудәй әрцахтой амә йын ай Тройкәйи цъәп-тъәп тәрхонмә гәсгә мәйи фәстә агәрах ластой. Уыңы замманай ләджы – Василий Иванович, Андрейи фыд ома, уыд курдиатджын адәймаг, хъәбатыр хәстон – хъазуатонәй архайдта Фыщаг дунеон хәсты, хәрзиуәгджын дзы сси, Сырх әффсадмәйә военспецәй баҳуыдтой, зыдта цалдәр фәсарәйнаг әвзаджы, уыд хъуыстонд юрист, фыста ‘мдзәвгәтә дәр...

— Цы тутгә-иу сыл мысыдысты, җәмәйтү-иу сә зылын кодтой, уыдан мәңг ныхәстә кәй сты, уый сәргом кәнинән дәр сын уавәртә-гәнәнтә нае уыд.

— Уымән амә уыңы Тройкәтә внесудебный оргәнтә уыдысты – нае дын бар әвдакатән, хъәстытә фыссынән, әвдисәнтә

хонынән. Әниу, әвдисәнәй искәй бавдис, дә фарсхәңгәй, әмәй йәм уәд бәрәг уыдзән, ды дәхәдәг дәр адәмы знәгтәй дәе, иугәр үәттәе адәмы знаджы фарсласәг кәм дәе, уым! Әмә ма хуыматәг адәм цыфәнды фәүәнт, алы Марья Алексеевнәтә, кәйдәр зиан хъыг кәмән нәу, уыдан, фәләе йәхи фыссәг чи хоны, гуманитарий, уый дәр уыцы тугдзых рәстәгыл къәм абадын нае фәуадзы: уәдышкен дуг, дам, уыдәттәе домдта...

— Омә әмсәр ныхас кәнәм, әмсәр! Нә иу дәр Санаты Сем нәу, алцыппәт зонәг... Сталины тыххәй дәр мә цыдәр хузызы фарстай, хъуыдыйы цыдәр фәзилән дәм цыма уыд...

— Хорз, зәгъгә, сразы вәййин цъус рәстәгмә не сталинистимә. Бәстәе әртынәм азты бәз-бәз кодта советон цардарәзты, колхозты-йедты знәгтәй, троцкисттә, бухаринисттә әмә алы «ист»-тәй. Бындазарәй сафинаг-цәгъдинаг, әд мыстытә судзинаг уыдисты, кәмәндәрты та дзы сә тутсәртәе йедәй разылдысты... «Головокружение от успехов в борьбе над врагами народа». Фәуәд афтәе дәр. Фәләе Гитлеры куы ныщъцъәл әмә куы ныммур кодтам, йә фәнык ын дымгәмә куы ныддардатам, уәд та ногәй әмә уыцы әвәллайгә, уыцы әнәфсисәй Дзугаты Бесойы фырт Сосо-Сталин ләгдзуаны цәмән бацыд сгуыхт хәстон адәмыл, дохтыртыл, космополиттыл, мегрельтыл-йедтыл? Туг тынг цәхджын у, уый та дзы афтәмәй йә дойны саста, әви цы уа? Цас фылдәр туг нуазай, уыйас туг-мондагдәр! Мә хъуыдиты фәзилән та ахәм: кәд не ‘пәт уәлахизтә нае къухы уый фәрцы әфтыдисты, суанг Дыккаг Дунеон хәсты дәр, уәд нае алы фыдракәндтә әмә къуыхытә әмә бәлләхтә та ууыл цәмә гәсгә наей әххуырсән? Фәсномыгәй дәр әй афтәе куы хуыдтой – Хозяин!. Хәдзары, кәрты хицау. Йә кәрт та – Советон Цәдис. Стәй та социалистон лагеры бәстәтәе иууылдәр.

Ды, Сталин зәххыл хуыцауәмдых паддзах куы уыд, уыцы дуджы әнәхъән аст әмә сәәдз азы фәңардтә. Гъемә...

— Гъемә Сталины тыххәй әз йә хорзы фәдыл дәр әмәй йә аиппыйтыл дәр ногәй кәй ницы зәгъин, уыйадыл ницы дзуринағ дән.

— Хетагуровкәтә кәй хуыдтой, уый нае хъуыды кәнис?

— Күйд әй нае хъуыды кәнин! Йә чызгон мыггад мә ферох, фәләе Валентинә Семеновна уыд Габойы бинойнаг, әфсады инәлар чи сис, уый. Фәләе Габо Хетәггатәй нае уыд, фәләе –

Гуыбатәй. Афтә-иу бирәтә амыдтой сәхи: зәгъәм, әз хәрз дыууә ‘фсымәры зыдтон, әмә дзы иу йәхі Дзидахантәй фыста, иннә та Хетәггатәй. Балатәй дәр уыд ахәмтә. Гъемә Габо чи у, уый аәртынәм азты Дард Хурыскәсәны службә кодта, әфсәддон хайады командир уыдис. Валентинә та фәскомцәдисы путевкәйә афтыд уырдәм. Гъемә йә Габо күы ракуырдта, күы схетагурова йә мытtag, раст уәд фәсидт бәстәйи фәсивәдмә, Дард Хурыскәсәны арәздәтәм раңаут, зәгъәг. Аивылдысты, ныххәррәтт кодтой. Афтә фәзынд хетагуровонты змәлд. Уый та сә маяк сси, Валентинә. Шахтертән та Стаканов. Дзырдхәсджытә-нымудз-дҗытән та Павлик Морозов әмә афтә дардәр...

– Бертолд Брехт афтә загъта, геройтә цы бәстәйи хъәуы, уый, дам, әнамонд бәстә у...

– Әнамондәр ма цы вәййы! Уыйбәрц зынтән бафәраз, уыйас туттә ныккал хъәуа-нае хъәуайә, уыйонг хидвәллой фәкән, әппәтән дәр фәбыых әмә фәфәраз, фидәнәй фидар нығсұжынәй, стәй фындуң хицән хайы бау, административон нае, фәлә падзахадон арәндихтә. Фыдохы уәрстәй байуар...

– Үәddәр Соко, хәсты размә күыд тугмондаг уыд, әвәллайгә ләгдзуангәнәг, ахәмәй қәмән баззад, дәумә гәсгә, хәсты фәстә дәр? Никәуыл ауәрста – суанг ма Калинин әмә Молотовы устыты дәр сынды телы мидәгмә батардта. Тыхст, уырыд адәм та-иу Калининән сәрныллағәй күывтой, нае дарәдҗы нын, йә сәрән ницы зоны азымәй, афтәмәй йә ‘рҶах-стой, әмә ма нын фәахъаз у ие сәрибар кәнүнән, зәгъәг...

– Дикая система уыдис, әргом дзургәйә. Күыд кодта ацы сәрдҗын, ие знәгты әнауәрдонәй әфхәрәг ләг... Кәйдәр къухәй сә мардта – повязывал всех кровью. Уыдан сә-иу сухты ңагъд кодтой, ңъәххуддҗынта, стәй та сын-иу сәхи дәр фәрәтү бын фәкодта, әгәр кәнүт, зәгъәг. Словом, убирал палачей. Афтә рауад йә хабар Генрих Ягодайән, стәй та Николай Ежовән дәр... Бирәтән.

– Йәхі әнааххос адәмь туджы чи сәвдилдта, йә амәддәгты ‘хсән ахәмтә дәр кәй фәцис, кәд ын уыйадыл Хуыцау исты фыдракәндтә бахатыр кәнид...

– Хуыцауән нае зонын, фәлә иыл әнәхъән дзылләтә – дәхәдәгәй әй күы загътай – къәм абадын дәр нал уадзынц, ногәй йә уәлдәрәй – уәлдәр исынц. Адәмән та махәй

никәмән ницы у йә бон – аборон иуырдәм афсәрынц, райсом цәхгәр иннәрдәм.

О, әмә нәхи Ирыстоны та уәд күйд уыд уавәр... Ерысәй кәй нымыгътой адәм сә кәрәдзи, уйй иу хъуыддаг у, фәлә нә уәлдәр хицауд дәр сәхи хъәппәр исдҗынай әвдистой – Кремлы бадәджы зәрдә балхәнәй ахәм хузызы дәр, ома репресситы.

Кәд уыцы әнамонд рәстәжджыты цардән, уәддәр әппәт хабәрттән чи цы зыдта бәостон бәлвырдәй?.. Уалынджы дын журнал «Новый мир»-ы кәмдәр номырај-номырмә Александр Солженицыны «Архипелаг Гулаг» мыхуыр кәнын райдытой. Әмә дзы иу ран кәсын, зәгъгә, дам, Мәскуы алырдәмты әрвииста разнарядкәтә: фыңғаг категоритә ‘р҆цахсүт уал әмә уал, дыккагәй дәр мәнә уйй бәрц, әртыккагәй та уыйас – әппәтәй фылдәр: әртыккәтә сә хъәдфәлдахын әмә арәзтәйтәм хъуыдысты, дыккаг категори та ахәстоны мидәгәй бадынмә әмә уым кусынмә, фыңқәгты та къәбутдзагъд хъумә кәной – адәмыл, карздәр нәй, ахәм мәләтдзаг тас әфтауыны охыл...

Гъемә Ирыстонәй ахәм тел ныщавтой Мәскуымә, цас нын баний кәнын зәгъут, иу уыйас ма нын бафтаут, гормәттә, ныщәтгъдинаг гал ләгтә. Мәнә арв бәрzonдәр бәләсты күйд әрпәвү әмә басудзы йә зынг рәхисәй, уыдонән дәр уыйау сә хъавд сәрәндәртә әмә размәцидәртәм уыд...

Әз дын уыцы журнал иуахәмь мемә айстон әмә бамидәг дән Ирыстоны Госпланы сәрдар Гусалты Николай Александровичмә, ома де ‘рвадмә. Уәд уымә та цәмән? Царциаты диссаг уыд уымән йә хъысмәт: ахсты размә дәр уым, Госпланы күиста хицауәй, әмә йә әнәхъән әвдәс азы ахәстоны әлдигъы фәдардтой, стәй, куыссәрибар ие ‘нахуыр амондән, уәд та йә фәстәмә тәккә уыцы бынаты сәвәрдтой!

О, гъемә йын уыцы тел журналы бакәсын кодтон, нә хицауды уыцы әвирхъау курдиат әмә йә фәрсын, гәдү ныхәстәсты, әви әңгәф афтә уыди, зәгъгә.

– Әңгәф афтә уыд. Гәдү ныхас нәү.

– Әмә чи ныщавта ахәм тел?

– Йәхәдәг уыдаид, чекисттә йә самидин кодтаиккой дәрзәг фәлмәнәй, фәлә – Коков, партийы обкомы фыңғаг секретарь... Уымәй чысыл фәстәдәр әм Мәскуымә фәсидтысты,

стәй, фәстәмә здәхгәйә, Бесләны станцәмә күң схәццә, уәд әм йә вагонмә цъәххудджынта бахостой, рахуыттой йә, акодтой йә семә әмә уыйадыл агуырд ләг, нымад ләг зәххы скъуыды әвәдәй аирвәзт – нал сә хъуыд йә коммәгәс сәр...

Үйдәттә мый Никъала загъта. Гъемә-иу сә үыңы хуызы бирәтә нал хъуыдысты, әгәр бирә-иу зытой сусәтгәниаг хъуыдәгтәй, әмә мард әвдисәнәй та хуыздәр цы ис!..

Генион адәймаджы мах, хуымәтәг, ома нывыл адәмы бәрцбәрәнтәй барән наәй. Max психикон әгъдауәй әнәфхәрд стәм, уыдон та рынчын шизофренийә. Мәнә паранойя дәр уымән, ома шизофренийән, йә бирә хуытәй иу у. О. Домбай зонды хицау уыд, стыр организатор уыд Сталин, хъәддых йә удыхъәдәй, фәлә уәддәр, ахәм фыңдәрдәйә кәй равдыста йәхи, әнәбараг, әбуалғы карз әмә әгъатыр, әнауәрдон, уый йыл комдзог цәүү: йә психикә хъәнджын уыд, паранойя йәм хәццә кодта – раст уыд невролог әмә психиатр Бехтерев Владимир Михайлович, уартә йын суанг дыууын әвдәм азы ахәм диагноз күң скодта, уәд.

– Әмә уыйадыл амардтой!

– Марг ын ныккодтой йә хәринагыл, әндәр, дам, уәдә уый кәй хоны әррадзәф, сонхела! Генитә та суанг бәттинаң әрратә дәр свәйильнц, зондцуختә. Стәй, әппындаң кәй никә-уыл әүүәндүд Сталин, уый дәр уымән ирд әвдисән. Боны фәстагмә сафынвәнд скодта суанг әртә «М»-йы дәр: Микоян, Молотов әмә Маленковы. Бериямә дәр цыма йә дәндаг зыхъ-хъырәй дарын райдытта. Сә амондән, уәлдайдәр «М»-тән, амард – әз цы зондыл хәст дән, уымә гәсгә йәнич амардта, ахәм хъәбатыр ләг наә райгуырд: ахәмән йә хъәстәйә никәй-уал ныууагътаиккой... Әрдзон хуызы йәм әрцыд йә удхәссәг,ничи йәм әй әрхуытта әмгъуыдәй раздәр.

Цы ма?

Ис хуымәтәг зонд. Фәлә ма ис әндәр зонд дәр – әнәуи зондәй фалдәр зонд, мәнә ум за разум зашел кәмәй фәзәгъынц, уый. Әмә циу, цахәм у, күңд арәзт у, цы баңырд бәрдҗытә йын ис, әппәт уыдәттә абоны бонмә иртәст нәма сты. Гъемә, әз күңд хъуыды кәнүн, афтәмәй үыңы зонд генитәм әрхуы... Шизофренийә чи сәйы, уыдонмә дәр. Адәттә, сә карәй мәнмә хәстәг чи у, үыңы ләгтән күң фәдзурын, уәд сәм худәг фәкәсүнц. Психикәйә сахъат адәймаг, дам,

уал әмәе уал азы ахәм домбай әмәе стыр паддахады сәргъы куыд фәуыдаид.

— Әмәе ма йә чи хъыгдарта? Сдзурын нә, сдзурын, фәләйәм бадзагъул кәнын дәр, йә цуры сым-сым скәнын дәр, схуыфын дәр куыничиуал уәндый! Троцкий йәм уартә фурды фале Мексикәйә хәпп-хәпп кодта, гъемә йә кәстәртә федтой, цыппорәм азы йә Мехикойы Рамон Меркадер альпинистты ихсәттән дзәбугәй амардта. Сәедз азы ахәстоны куы ‘рдаудта, уәд Советон Цәдисмә ‘рбацыд, ам дзы Рамон Лопес акодтой әмәе йын Ленины орден Советон Цәдисы Геройы стъалымә йә риуыл әрцауыгътой. Террористән! Террорист — Герой Советского Союза!

Хәсты фәстәйи репресситы тыххәй та ахәм у мәе хъуыды...

Жуковы «Маршал Победы» хонын райдытой, әмәе уый Генералиссимусән кәцәй әхсызгон уыдаид! Әмәе йә Одес-сәйи баләууын кодта, уым бонапартизмәй кәд нал сәис, зәгъя... Уәлахиздзау әфсәддонтә-хәстонтә дәр ын тәссаг адәм уыдысты: суанг ма дәрәнгөнд Германийы дәр, Австри-ты-йедты ахәм царды уавәртә федтой, әмәе советон цардимә абаргәйә – әңгәм коммунизм. Әрмәст әнәе Сталин әмәе коммунистон партийи разамындәй. Гъемә та бәстәйил тасдина-ды былар бафтыдта: Ленинградское дело, Мегрельское дело, дело врачей, алы космополиттә-йедтә...

— Нырыккон декабристтәй ома әдас нә уыд, и? Уыдон дәр Наполеоны әфсәдты әккөй Парижы куы баләууыдысты, уәд революцион әнхъизәнтәй әнхъизын райдытой әмәе 1825 азы декабры мәйи сыйтадысты. Әнтаугә та ницы бакодтой...

— Бакодтой! Ленинмәе гәсгәе, Герцен фынаң үйд, әмәе йә уыдон райхъал кодтой. Уый та йә газет «Колокол»-әй фәди-сы цагъд систа әмәе Чернышевский хуыссәг фәсирдта. Уый дәр, йә әңгәмәттәй әххәст нәма аууәрста, афтәмәй «Призвал Русь к топору».

Хъазын хъазын у, фәләе мәм стыр диссаг фәкаст уартә Николай Фыщәгәмы зондахаст: ахәм бардзырд радта тынг тызмәгәй, әңгәмәй декабристты бинонтә-хәстәджытәм зулдзастәй дәр куыд ниши кәса, зулдзын дәр сәм куыд ниши фәуа, афтә.

— Омә Сталины ныхәстәй дәр базырджын ныхәстәу куы систы, сын за отца не отвечает, зәгъя...

– Бәргә, әңгәмәй афтә күы уыдаид, фәлә ЧСВН әндәр цыдәр амыдта – член семьи врага народа... Сә фылдәрән күзды бәләгъәй күйд хәрын кодтой, цы Җәстәй сәм-иу кастысты, уый дәр сусәг нәу...

Ирон адәммә, әхсәны цардән бындуруәвәрәг цы уавәр у, уый тыххәй ахъаззаджы әмбисәндтә ис. Дзырдән, ахәм: иу ләг дзылләйән фәтк нәу. Уәрәсей та закъон нә вәййы йә тыхы, конституци-парламент-хицауад, фәлә хъуыддагкәрдәг-лыггәнәг иу ләджы фәнд вәййы, урс паддзах уа, генсек уа, президент уа – уәлдай нәу.

– Ләдзәтгахуырән дәр йә ахуыр, кәд мыйяг, зын рохгәнән у, и? Уартә Дон Кихот чи уыдис, – Сервантесы хъайтарәй зәгъын, – уый дын цагъайрағты-уацайрағты кәйдәр сәрибар кодта әмә сын афтә, уә фәйнә хәдзармә, дам, ахъуытты ут. Әмә күйд әнхъәләис – нә йын бакуымдтой сә цагъайраджы къәләттә аппарын! Ис ахәм зараг цъиутә дәр, әмә сә къалатийә күы ауадзай, цу, сәрибарәй бындинзуангәнгәйә цәрут, зәгъгә, уәд фәстәмә сә къалатимә әрбатәхынц – мәнә Къоста цы сәрибуарзаг цъиуы тыххәй фыста, уый туг сәм нал вәййы...

– Агъниан чи уыд, Цәркукъаты Алыхандры мад, уый...

– Дә ныхас дын әнәрхъәцәй айсон: – Алыхандры, стәй Валодя әмә Таймуразы мад ома? Әз се ‘ртәйы дәр зыдтон.

– Барис әфсымәр дәр ма сын уыдис...

– О, әмә Алыхандры күы әрымысын, уәд мә зәрдә суынгәг вәййы. Тынг тыхдҗын поэт әй хонын – схәсс мын йә чингуытәй се ‘ххәстәр, кәд дәм ис, уәд.

– Ис. Схәсдзынән.

– Ләгәй-ләтмә йә әрәджиау базыдтон. Уалә, сәрмагонда рынчындон, зәгъгә, кәй амонынц, уырдәм мәм әрбахауд – әз дзы сәйраг дохтырај күистон уәд, министрады фәстә. Зәрдәмәгуыргәнән уыдис йә бакаст Алыхандран, раст цыма бынтон әвәгәс у, хъусдарәг, Җәстарәг әм нәй. Җыппар палатәйы нәм уыд уәләмхасән удәнцәйттимә – хихсән, хинайән, къахбавәрән, уәлдай райдзаст. Дыууәбынатонтә. Мә хорз зонгәтә сә скодтой – Михаил Шаталов, Баскаты Славик, Әлбегон... Гъемә дзы иу уат Алыхандран иунәгәй радиқ кодтон – күы фыssa, уәд әй Җәстәй мачи хъыгдара. Гъы, гъы, сә мад Агънианы тыххәй мын цыдәр радзуринағ уыдтә...

— Уыданән дәр сә фыд Ибрагимәй адәмы знаг акодтой, әмә сә хъоргъы мыггагмә аирвәэт. Ди кәй зыдтай әфсымәртәй, уыдан әртәйә дәр дзырды курдиатәй хайджын фесты... сә мад Агънианау: уый таурәгътә, әмбисәндәтә, хъардҗытә, зардҗытә, аргъяуттә раст ахадгә чиньиджы фаг сты. Әмә йын чысыл чиньиг уартә незаманты кәддәр Хуссар Иры раңыд, фәлә ма йәм цас ис, цас ныммыхыр кәныны аккаг уацмыстә!..

Гъемә Агънианмә, цагъайраг туджы ахастыл, дәлдәрү, йә дәлдзинәггонд бинатыл чи сахуыр вәййы, әцәгдәр йә туджы кәмән бацәуы хъазайраджы зондахаст, ахәмтү тыххәй иу нывдҗын әмбисонд ис. Цәвиттоны әгъдауәй, гал бастад әфсон-дзы бын цардәй, дәллаг галы фыдәбойнаг уавәрәй әмә фәлидзон загъта сәрибар-уәгъдабар Терк-Турчы бәстәм. Зилы бидыр-быдыр, хъәзи-хъәу әмә йәхицән бинат нә ары. Уалын-дҗы йә дынджыр Җәст кәйдәр кәртү иуварс әппәрст әфсон-дзыл әрхәңцид. Баздәхт уырдәм әмә та йә удхайраг әфсон-дзы фарсмә схүйссид...

О, сәрибәрәй Җәрын бәрн у, бәрн – сагъәс кәнын, хъуыды кәнын, тыхсын әмә дзы әрвилбон дәр архайын хъәуы цард нывылдәр кәныныл, дә кад әмә намыс уәлдәрәй уәлдәрмә исиниыл, дә ләдҗы ном цытджынәй дарыныл. Аргъауәй-биргъауәй, әмбисондәй-таурәгъәй, фыссәдҗы сфәлдист уацмысәй – әппәтү вазыгджындаәр әмә табуйагдәр нысан уый у, Җәмәй адәймагәй, Хуыцауы нывтыл карст әмә уый фисынтыл амад кәй у, уый ма рох кәна әмә йәхи цыфәнды мәләтдзаг, әфсәст әмә әххормаг уавәртү дәр дәләмә – ниже плинтуса, ничитә әмә маңыты бинатмә ма уадза. Мачи йын дзура, ты никто и ничто, и звать тебя никак, ты дурак и уши у тебя холодные, зәгъгә...

— Бәргә, бәргә! Әмә дәм әз дәр цы хуызы бафәрсынмә бахъав-бахъав кәнын... Йед... Фысдҗытә дәр кәрәдзи нә уарзынц, зәгъгә, ахәм иударон фидис нә кәндзынән, фәлә уәддәр: чи дзы у дә Җәстү нымад, ис дын дзы, куыд фәзәгъынц, уарzon автортә... Әгәстәй дәр әмә, чи нал ис аборн уәләуыл, уыданәй дәр?..

— Мәрдтү тыххәй кәуылты ‘нциондәр у дзурын – уыдан ләгмә нә фәхәрам уыдзысты, фәлә әгәстә та... исказ «хъазән әгәр хъыг куы уон»... Ис ахәм дзырдбаст: гамбургский счет.

Уый афтә амоны: цирчы хъәбысәйхәеджытәй иутә уәле фесты, иннәтә – дәле... әхцатыл дзырдгондәй. Фәлә-иу афәдз иу хатт Гамбурджы әңгәг ерыстә сарәзтой, чи сә цы хъаруый хицау у, уый сбәрәг, сбәльвырд кәнныны охыл – поддавитән, договорный хъәзтытән-йедтән дзы бынат нә уыд.

Гъемә йә фысаджытә дәр сәхимидағ әгәр хорз дәр ма зоныңц, әңгәг фыссаг сә чи у әмә цәттәе графоман, уый. Хаттай гъәйтт-мардзәе графоманты адәм цымыдисагдәрән кәсүнц, әрмәст ахәм адәм, әмә әңгәг аив дзырды ад банкъарынхъом чи нәу. Стәй графомантә афтә фәдзурынц, фидән, дам, әй раиртасдзән, чи у Хуыцауы ләварәй курдиатджын, уый.

Мәнән мә күист ныр бирә азты ахәм у, әмә мә се ‘ппәты дәр – фәндөн мын уа, ма мын уа, уәддәр кәсүн хъәуы. Әмә мын сә иуты фыстыыхъәд раст мә зәрдәе сриссын кәны, кәд формалон әгъдуаәй ләгъез фыст вәййы, грамматикон әгъдуаәй әнаипп, уәддәр. Кәнәе та, Әхсары загъдау, әфсәст роды сым-сым. Цас, дам, дәм кәны сым-сымы джиранка... Диссагән графоманты хуынты әхсән дәр хаттән «жемчужное зерно», дзындзы гага баҳауы – вәййы, вәййы! Әмә мыл уәд дыууә хуры скәсеси фырцинәй.

Гъа, ләг йәхәдәг дәр цыдаертә ныхы, әмә мын мәхижәй дәр хъулон ныхәстә кәнныңц. Фәлә стыр әхсызгонәй – фылдәр хәттыты! – кәй фәкәсүн, ома прозаиктәй, уыдон Бицъоты Грисы, Гәбәрраты Юрийы, Дауыраты Дамиры, Хуыгаты Сергей – кәд мын ацы дыууә әнаебасәттон сталинистты зондахаст әмә дунембарынад бынтон әңгәгәлон сты, уәддәр. Уәдә Малиты Хасанән дәр йә политикон дунембарынад йәхи уәд, әңгәг ын йә аивадон уацмыстән әхсызгонәй фәндаг радтын журналмә.

Ирон аив дзырды зәрингуырд схонән ис Хъайтыхъты Азәмәтү, фәлә йә гәнәнтә фәссыкк сты – йә 90 азы йыл әгәр әруәз кодтой. Йә кармә гәсгәе йәм әввахс баңыд Айларты Измаил дәр, бәргәе йын коммагәс у ирон әвзаг, әмә ма йын кәд исты бантисиц.

Се ‘мгар уәвгәйә, нырма цардхъомдәрәй зыны Нафи, фысгә дәр ма кәны, фәлә хаттай, ие ‘ппәлән ныхасы аккаг чи нәу, уыданы дәр хәрдмә сисы, цы дзыихъыләуд сты, уырдыгәй.

Мәнә афтә кәмәй бакәнныңц, природа отдыхаёт на детях гениев, зәгъгәе, уыданмә Малиты Васо нә хауы: йә фыд Георги

дзы къәмдзәстyg нә уаид, цины хос ын уаиккой йә фырты поэтикон әмә прозаикон уацмыстае.

Поэттәй та фыццаджыдәр Хъодзаты Әхсар. Кәд әм граждайнағ, публицистон мотивтә фегәр вәййынц, уәеддәр. Уәвгә та ахәм рәстәг-заман у, әмә дзы цардцины лирикә йәхицән бынат тыхамәлттәй ссары.

Камал ирон ләг ма ис, фәлә Камал поэт та уартә советон дуджы бazzад. Әрмәст рохгәнән нәй, әмә әңгәг поэзи әнусон кәй у, йә дзырд кәдфәнды дәр йә бынаты вәййы, әмә йын йә кәддәры ‘мдзәвгәтә ногәй-ногмә куы фәмыхуыр кәнүнц, уәд абоныккон арвы бын дәр сфидауынц.

Къадзаты Станислав, Касаты Батрадз, Фидараты Руслан, Къодоты Альберт – әңгәг ацы фәстаг дыууә поэты әрмәст рәстәгәй-рәстәгмә сисынц сә зарәг...

Уарzon поэт мын у Косты Лизә, тынг зәрдәмәдзәугә мын сты Годжыщаты Неляйы фыстытә. Хорз райдыдта Нәкуысаты Наирә, фәлә фәхүс – кәд ног тыхтә ‘мбырд кәнен...

Әңгәг дунейы чи ис әәдзардәй, уыдоны сәфт та нә литератүрәйи трагеди у – цас ма сын бантыстаид!.. Калоты Хазби – дә хъәүккаг, Кочысаты Мухарбет, ноджы ма уыданау иннә ‘взонг поэттә, хәсты амәддәгтә...

Рұхс дзәнәты бадинәгтәй мын әнәхъән къордәй сты цыт-джын мә әасты, фәлә – бахатыр кәнәнт! – номәй-номмә сә нал нымайдзынән. Хъыг мын уый у, әмә дзы, зәгъәм, Хәблиаты Сафар әмә Хаджеты Таймуразән аккаг аргъ кәй нә чын-дәуы.

Цас чъизидәр уыд ләгән йә уд әмә уыйадыл даргъдәр йе ‘взаг; дә сәрмә цас тынгдәр әрхастаис амәй-ай худинағдәры хъуыддаг – искәуыл туттә, хәдзар бынгәнәг дам-думтә мысын дә цъаммар әмә әнаккагәй, уыйас дын уәрәхдәр фәндаг, уыйас дын фадатджындәр әмә мадзалджындәр цард. Фәлә – тәрсгә-ризгәйә, искәд бон мә зәрдәйи лысчытә куы рахъәр уой, мә хъылма уды смаг адәмы куы хуыдуг кәна әмә мын се ‘хәен бынат куы нал уа, зәгъгә...

– Мә фыды кәй азар басыгъта, әвзаг ыл чи бакодта, туттәйыл ома чи фәмисыд комкоммә, әгәр дәр ма сбәрәг. Әз уәдмә смиинистр дән. Әмә-иу мә бригады сәргъы – алы специалист дохтыртәй арәзт бригады сәргъы – Науыры быдыртәм фосдардҗытәм аңауын дәр бахъуыд.

Гъемә та иуахәмы аңыдтән уыцы уәтәртәм. Фыййәутты се ‘ппәты дәр хорз зыдтон – нәхи хъәуккәгтә уыдысты. Нәрынчындон чи у Малгобечы, уйй дәр әмә нә цәрән агъуыст дәр Мәздәджы фәндагән йә тәккә был ләууыдысты. Сә фосы дзугтә-иу нә рәэты тардтой дыууәрдәм дәр. Дәс азы уым цы фәкуыстон сәйраг дохтыр әмә хирургәй, уыцы рәстәджы дәргъы нәм әнәбафысымгәнгә никүү баззадысты – Оля сын бирә кәстәриүәг фәкодта. Стә-ма, сәхицәй та сын хъаст ракәнөн: семә нәм искуы уәд та иу әвдасарм уәддәр күү ‘рбайстаиккой, фәлә – аба-бау! Әрмәст нәм иубон әд әгъдау колхозы сәрдар фәзынд – Хетәггатәй уыд. Иуырдыгәй, уйй маҳ, Кучиты сиахс, иннәрдыгәй та әз уыдоны, Хетәггаты, сиахс. Ахәм каубыд раудыстәм. Уәрычы мард әрбахаста иемә, о... Ахәм рәдый әруагъта.

Цы дзуринағ уыдтән, уйй... Афтыдтән та иуахәмы мә бригадимә Науыры уәтәртәм. Кусарт нын акодтой – фыс аргәвстый, әмә хорз федтам нәхи. Әз дәр та сын иннә хәттытау мемә хүүн баластан: нозт, тамакотә, цыдәр хәринәгтә, ад-джинәгтә...

Фәзарыдтән семә, алы хабәрттә фәмисыдыстәм, зәрдиаг ныхәстә фәкодтам. Уәдмә хиәруадзыны афон дәр раләу-уыд. Сә цәрән уаты цыппар сыйтәджы. Әмә сә буцгәнинаг уазәгән уым бакодтой хүйссән сә бригадир Г. Е. Ном-мыг-гагәй йә нал амонын, иуәй, йә байзәддәгтыл ауәрдгәйә, иннәмәй та йә ном цәринаджы аккаг нәу.

Раст фәсәмбисәхсәв уыдаид, афтә райхъал дән – дойныйә мәлән. Сыстадтән. Ныр цырагъ кәм и, фәтәгены цырагъ, куыд әй ссарон әмә йә куыд ссудзон – хәйрәг йә зонәг. Күрмә-джыты хъавгә бәргә цәуын, фәлә дын уалынджы саумәйдар талынджы афтид къәрта скъуырдтон мә къахәй – йә дзыгъаль-мыгъулмә мәрдтә дәр райгас уыдаиккой. Әмә Е. удаист хъәләс дәр нә бафәстиат:

– Макә! Ма мә амар! Әз нә уыдтән, барвәндәй нә уыдтән – меня заставили! О, о! Заставили меня! Пригрозили!

Фыццаг фәсонт дән, кәд, зәгъын, фыдфынта уыдта әмә фырадәргәй фехъал әмә ма, цымә фынәй у, уййай кәимәдәр йә фынәйхъәлдзәгәй дзуры тарстхуызәй – йәхи фәдзәхсү. Гъемә мә уыцы ‘хсәвы хабар боныфәстагмә ферох.

Стәй къорд азы раудад. Әмә мын әй Петр, ома Дзидаханты,

куы загъта, дæ фыды сафæг уæ колхозы уæды сæйраг бухгалтер, къардойнаг Сидоренко æмæ Г. Е. уыдысты, зæгъгæ, уæд та уыцы ‘хсæвы ныв мæ цæстытыл ауад æмæ йæ бамбæрстон, удаист лæджы тарст ныхæстæ цы амыдтой, уый. Аз – министр, æмæ, Е. куыд фенхъæлдта, афтæ уæдмæ алцыдæр базыдтон æмæ йæм марынмæ ‘рцыдтæн – мæ фыды туғисæгæй!

Никуы йын ницы загътон, Хуыцау æмæ йæ хъысмæты бар ныуугътон. Уый дæр æмæ Сидоренкойы дæр. Фæлæ сæ адæм дæр куыддæр æгъдауæй базыдтой. Сæ иу цæсгом – дзыппыдаргæ, уынгмæцæуæн, сæ æцæг та – цъаммайраг.

Мæлгæ та куыд акодта Г. Е....

Йæ усы хойы лæппу сдохтыр. Амæ дын мæм кæцыдæр аз фæфæдис, Е., дам, инсульт ныщавта æмæ йæ хуыздæр специалистæн куы фенын кæниккам. Арвыистон æм хъæумæ тагъд æххуысы машинæ, сластой йæ рынчындоммæ – кæдæм æмбæлд, уырдæм. Фæсади ма цасдæр, фæлæ адзалæн мадзалгæнæг дохтыр суанг Хуыцау йæхæдæг дæр нæу...

– Нæу, нæу: ирон фыдæлтæй ахæм ныхас бæzzад, зæгъгæ, лæджы хъысмæт аивын Хуыцауы бон дæр нæу. Ома, лæг куы райгууры, уæд, дам, йæ хъысмæт йæ ныхыл фыст æрцæуы. Хъуыраны дæр афтæ загъд ис, æмæ, дам, алчицæр йæ адзалы тækкæ сахатыл амæлдæн – раздæр дæр нæ æмæ фæстæдæр дæр нæ...

– Философиий та уый кальвинизмы ахуырадæй зонынц – предопределенность судьбы.

– Дæ ныхас æрдæбон æрдæгыл фæуагътай, Е. куы амард, уæд ма адæмæй цыдæр ахæм базыдтай, зæгъгæ...

– А... О, о! Адæм æвzæр цас сты, хорз та уымæй къаддæр нæ, фæлæ, чи зоны, æмæ фылдæр сты. Чи мын æй бацагъта мæ хъусы, уый мæ зæрдyl нал лæууы, фæлæ, дам, дæуæй, адæмы знаджы фырттай, йæ удхæссæг уыдта Е. æмæ дын исты масть скæнныыл архайдта де ‘рыгон бонты. Кæддæр уæм джигул кæнынмæ дружинæ дæр æмæ милицæйы дæр комкоммæ уый барвыиста, бригадир ма куы уыд, уæд.

Цæвиттон, цыдæр фос ма дардтам, зымæгмæ сын холлаг та – ницы. Сона йæ хъуырмæ сси. Уæдмæ нæ хъæуæн Терчы рахиз-фарс Туацъæйы хосгæрдæнтæ радтой – уæды онг Хуымæллæджы уыдысты. Хъæуæн, зæгъгæ, уæд – колхозæн, хи хæдзарæн дзы æркæрдьыны бар нæ уыд.

Аз уәд мединституты фыңғат курсы ахуыр кодтон. Амә иу сәумәдәвдәгәй әртәйә – аз, Игорь амә ие ‘мбал Терчы тәнджыты баудыстәм амә, нә риугъд бәрәг, нә тәккә ахсидгә тыхы ләппутә, дыууә боны, цы нын аңтыст хәлофәй, фәллад ницәмә даргәйә, уый фәкарстам.

Ныр уымәй фәллойагдәр хұуыддаг та, күн сә бассывтам, уәд сә нәхи былырдыгәй фәкәнин. Иузаман хид дәр бәргә скодтой хъәу хи хәрутәй, фәлә Теркән ивылдәй уый фәласын худәджы хосау уыд.

Цы мәт и Цымытий! Зоныс уыңы хъәу, нә, зилгәйаг?

– Зонын, ау!..

– Фәлә, йә цуры гәс кәй уыд, уый та дә цахъхъән кәңәй хъуамә зона... Йә ток нә дыууә хъәуы фаг кодта. Гәсән йә уәрәх кәрты ныссагътой хәрис бәләстә, амә раст хъәды къохау систы, донджын ран тағъд рәзы хәрис. Хъалагъурәй та дзы күиста кировыхъәуккаг – нә зонгә ләг. Сона нын дзәбәх дзаджджын хуын сәттә кодта әд двайно арахъхъ, кәд, дам, уын уә хостә хәристы аууон мәкъуылтәй самайын баудзид.

Нә сыхәгты зәронд ләг нын колхозы сусәгәй уәрдон радта, дыууә галы иftyгъд кәм уыд, ахәм. Адәм хорз күн уой, бәззон, уәд ләдҗы Хұыңцау дәр хъәуы, әндәр дын уәдә әнә ахъазгәнәг адәмәй уый бон дәр циу...

Әрбампъыхтам нә хос, самадтам ай хәристы чылдыммә. Цима әппиндәр ницы уыдистәм, ницы федтам уынгә дәр, уйайу нә рыгтә аңағтам, рувәстуу нә былтә асдәрдтам амә кәрәдзимә циндзаг цәститәй кастыстәм: цы тынг ахсизгон у, цы, дә хәдзары тыхстәй сәрибарәй күн суләфай, уәд уый! Ау, уәдә, хәдзар йә къәхтыл күн нә ләууа, уәд паддзахад дәр цәй амә кәй фәрцы уыдзән цардхъом дәр амә хәстхъом дәр?

Фәлә дын дә хәдзары әдыхст уавәр алқай цәст уарзы! Хиңцауад тәрхәттә күн дәр кодтой, Хұымәлләг уыдаид уыгәрдәнтә ныддасәг, әви нахиуәттә, зәгъгә, афтә, дам, уәм Е. джауыр зәрдә фехсайдта амә уәм әрбарвыста джигулгәнджытә...

– Сымах сын сә гәды, сайн, былдауән ныхәстә, все вокруг – колхозное, все вокруг – мое, зәгъгә, царды рауагътат, комкоммә цы амыдтой, уыңы хуызы. Амә – хорз. Фәлә дә аз афтә дәр күн фарстон, дә азты, дә кары рынды бәрзондәй

ма мын ракәс әмә мый әдас әргомәй зәгъ, нә адәм афтә зыдыка хихор цәмән сты, уый нын цы миниуәг у, цәуыл дзурәг-әвдисән у, зәгъгә. Мәнә ацы анекдотәй нә бон афтә зәгъын цәуынә у, уыдан гәди ныхәстә сты, зәгъгә?

Цәвиттоны хъуыддагән, дыууә дзуттаджы, дам, дзыхъхъы куы нысхойай, уәд кәрәдзи фәрцы сләсдзысты, фәлә ирәттән афтә бакән, әмә дзы сә иу куы сцәйбыра, уәд әй иннә йә къахәй фәстәмә әрхәр-хәр кәндзән, гъәй, кәдәм тындзыс дә фәллад бәхыл, зәгъгә. Сыхаджы, әмгары сгуыхт, йә хъул нә исказмән сах куы абады, уәд нә иннәуыл та хур цәмән батар вәййи?..

— Цы дын зәгъон науаәд азы бәрзәнд иу метр хъугәй, мәгъя... Хәләгәй мард стәм, зәгъон, әмә куыд раст у әппәт дзылла иу джиппы уадзын?.. Зәрдәрәхойән хъыг у, хуыздәрты нахицәй кәй адард кәнәм, кәй сә ассонәм, уый. Әви уый уыңы комплекс неполноценности скусы, зәгъәм, хицауән йә дәлбар ләг йәхицәй сәрәндәр исчи куы разыны, уәд. Суант стыр хицауән дәр йә туг хәлы ахәм хъуыдыйә, әмә йыл уыңы сәрәнгүирд куы худа, ай цытә архайы әмә цытә ләхуры бон-сихорафон, зәгъгә. Ома, дам, ацы хәрәдҗы сәры фынгмә счастой әмә йәм нә кәсүт, нә — куыд дзы әрбинатон, куыд дзы нә тулы!.. Әмә уәд хицау бынтон ныддиктатор, ныггумир вәййи.

Агкацев чи уыд, мәнә йә заманы партийы обкомы фыццаг секретарь, уый-иу хатгай йәхи бынтон әнәхсәст куыдәрәй равдыста — йә авторитет уыңы хуызы уәләмә иста. Әз дәр йә рәстәдҗы дыууә азы акуыстон министрәй, әмә дын иу ахәм худәдҗы-дудәдҗы хабар ракәнен...

Мидхъуыддәгты министр, мә хәлар Гадзалты Черменыл сәххәст 50 азы. Йә куывымә адәмы әрхуыдта, уәдә цы. Гъемә дын партион активы хәстәгдәр әмбырды Агкацевы хъәләсәй әхсидәвтә хауы, Гадзалов чи у, уый, дам, йә юбилеймә әрхуыдта әвзаргә адәмы хъулон хуындәй, ноджы алы пайдаджынты, әмә сә алқай раз дәр — дәс әмә дыууиссәдзәй! — кәд әмә уыд сомихаг конъячы авг! Уәд, дам, уыдан чердәм чыллип-пыта сты коммунистән дәр әмә министрән дәр?!

Нымадәй әртә боны раудаид уыңы әмбырды фәстә, әмә Чермен йә бынатәй фесхъиудта тәвд къәйи цәкуйай. Куы фембәлдыштәм йемә, уәд ын әз афтә бакодтон:

– Классикты нæ кæсис, Чермен, классикты!
 – Цы, цы?! Хъазын та ‘рцагуырдта дæ къæбæлдзыг зæрдæ?
 Дзæгъæл куынаæ дзурис.

– О, о! Уæд æй зонис, уартæ Шекспиры дуджы анонимщиктæ
 кæй нæ уыд, уый. Куы цардаиккой, уæд Уильям афтæ ныффиыс-
 таид:

*Нет повести печальнее на свете,
 Чем анонимщик на банкете!*

Ныр ацы дыууæрæнхъон æмдзæвгæ та куыд æрбаймы-
 сыдтæн...

Композитор Прокофьев чи у, Сергей Сергеевич...

– Стalinимæ иу бон кæй амард, уыйадыл йæ зиан дзыллæтæм
 нал райхъуист: ууыл ма дын уыдышты адæм, цыдæр компози-
 торыл, кæд цыфæнды зындгонд æмæ стыр уыд, уæддæр.

– Уый нæ зыдтон, уыцы хабар, фæлæ музыкæ куы ныффиыс-
 та балет «Ромео æмæ Джульеттæ»-мæ, уæд ын партион-музы-
 калон функционерты зæрдæмæ нæ фæцыд, æмæ йыл чидæр эпи-
 граммæ ацъапп ласта:

*Нет повести печальнее на свете,
 Чем музыка Прокофьева к балету.*

Эпигон кæм нæ дæн æз дæр æмæ уыцы фидис бафæзмыдтон,
 Чермены мастæй хайджынæй.

Йед... Хион цæсты фыццаг нæ фæахады, фæлæ йæ
 кæмæддæрæгон адæм куы скаджын кæнынц, уæд та мах дæр
 бахъæуы. æмæ кæддæр, нæхи Юричи хъысмæтыл хъуы-
 дыкæнгæйæ, ныффиыстон:

*Цæмæй у уий мæнæй лæгдæр –
 Нæхионы æддæмæ ссонæм,
 Фæлæ куы фесгуыхы кæмдæр –
 Нæ туг у, не стæг æй схонæм!*

Юрик дæс къласы куы фæцис, уæд фæцыд Мæскуымæ –
 тынг æй фæндыд пилот суæвын. æрмæст та уымæн дæр йæ
 развæндагыл цæлхдуртæ калд уыд: йæ фыд фæстагмæ куиста
 МТС-ы директорæй, ома Машинаэ-тракторон станцæйы директорæй. æрцахстой йæ, æназымæй йæ азымджын кодтой æрьи-
 мысгæ хъуыддæгты, нæ син саст æмæ йæ фехстой, ды дæр та
 æгæр сæрджын дæ, зæгъгæ...

Мæскуыйы Юри цыдæр æгъдауæй бамидæг Шевелевмæ –
 Ирыстонæй Сæйраг Советы депутаттæ. Цæгатаг моряк уыд.

Әмәе йын уый ахәм зонд бацамыңта, зәгъгә, летчик суай, уый мәт нә, фәлә, цәмәй дә сәр аирвәза, ууыл батыхс әмә дә хуыздәр хос – цәгатмә аңауын. Уым хуыматәг матросәй райдай дә цард аразын әнә дзырдагәй.

Байхъуиста Шевелевмә. Әмә дзы цы рауад, цы сис, уый та чи нә зоны Ирыстоны!

– Йә фыды йын фехстой, фәлә уый уәеддәр – әз әй куыд зонын, афтәмәй разагъды сталинист уыд. Уәд нын уый џавәр әнахуыр уарзт у, уый?

– Мәнәе мәхәдәг дәр, мә фыд рәестрдәйә, бынтон әнаzymәй кәй бабын, уый әз Сталины аххос никуы кодтон, паддахадон политикә кәй уыд, – ахәм хъуыңды та мә фәсонырхәдҗы дәр никуы ‘рцыд, цалынмә йә культы хабәрттә-йедтә нә ракъәр сты, уәдмә... Кәй хуыдтон уәды онг азымджын, кәй азарәй басыгъд? Нәхи ирон адәмъ! Дзыхгәнджыты! Дзырадхәсджыты! Дам-думгәнджыты...

– Ныр дәр ма бираетә уыңы зондыл дәвдәгәй хәст сты, Сталин та сын дуду у. Науәд та әппәт дәр уәдыккон рәестәдҗы аххос кәнынц, знәгтә, дам, бирә уыд... Уыд. Фәлә сә Хуыцауы рәстәй та, әрдзон царды, историон рәестдинады цәстәй кәсгәйә та, әңгәр знат чи разынд адәмән? Искәй бинонты, дзылләйи хуыздәрты, нацийы сәрәндәрты-номгәнджыты сәфт зәрдәхалән маст кәмән нәу, уыдонимә фәндү дзур, фәндү ма... Ноджы ма абор адәм куыд мәстәй хәлынц хицаудмә, уым сә мастисәг Сталинәй тәхудиагдәр ниши уаид. Фәлә та царды цалх фәстәмә тәккә уыңы – абоны! – къуырц-дзәвәнмә кәй әртулдзән, уый та сә кәй зонд ахсы... Фәлә мын уәеддәр уәлдай хыыгдәр вәййы, нә разагъды ләгтәй дәр чидәртә сә уәдыккон гипнозәй кәй нәмарайхъал сты, уый...

– Цы ләг уыд Юри, уый дын әз нә аивдзынаен... Тынг әнувыд уыдыстәм йемә кәрәдзиуыл. Ирыстонмә йә алы ссыдыл дәр-иу фыццаг мән бацагуырдан. Мәнәе зәрдәбынәй уырнаң ләдҗы Хуыцауы табуйаг ном куыд уырна, уый та раст афтә уырныңта Сталины сыйгъдәг намыс. Фанатикау раст. Стәй йәм уәллоз әвәрд уыд Дзержинский дәр. Нә, нә йын дән әз тәрхонхәссәг.

– Әз дәр, әз! Фәлә, кәд ирон чингуытә дәр әмә «Махдуг» дәр тынг ләмбынәг бакәсис, уәеддәр дын иу әрмәг дә зәрдым әрләууын кәнинаң дән.

Стыр ирон ләдҗы ныхастә... Мамсыраты Хаджи-Умар афтә фыста йә боныдҗы, зәгъгә, дам, Сталинмә фәхъусын әмбырдты, фәуынын, адәм ын цы къәрцәмдзәгъд саразынц, фәлә дзы мәнән та, дам, мә зәрдә күйддәр изгард фәкәнү. Әрмәстәй иуцасдәр йә зонд нә ахста, хъуыддаг цәй мидәг ис, уый. Әмә тыхсти йәхимидағ, утәхсән кодта.

Стәй ферртывта йә сәры:

– Примитивон хъуыдитә фәдзуры! Баналон ныхастә фәкәнү, сыйывд, ихсыд клишетәй йын се' дзаг сты. Әнцион-әмбараен әмә – әнә ад, әнә цәхх!

– Әмә йын ды кәм бакастә йә боныг?

– Нәү мыхуыргонд, нәй ууыл батыхсәг. Кино йыл систой, документалон кино, әмә сә уым цитатәйи хуызы әрхастой. Цалдәр хатты йә нәхи телеуыннәй әвдистой, әмә уыцы ныхастә уәд базыдтон.

– Гъя, сабитә ма фәуәнт, сылгоймәгтә, фәсивәд чызгәй-ләппүйә, фәлә мәнә мәхәдәг та, мәхәдәг – фәлтәрддҗын хәстон ләг, мә аст әмә сәәдз азы уәдмә мәхи фесты, афтәмәй дын... Уым ын цырт уыд Сталинән Малгобечы, әмә нә уырдәм әрәмбырд кодтой. Гъемә... Адәм кәуынц, устытә дзыназынц, мәнән дәр мә цәссыг ставд гагатәй мә рустыл гәр-гәр кәнү...

Уый цы у? Уый у закон толпы, психика толпы – ләг әвәндонәй дәр, иннәтәм гәсгә, йәхи се 'мхуызон дарын райдайы. Кәй йә уарзстой, зәххыл чи нәма уыд, ахәм уарзтай Сталины, уый дәр, әвәңцәгән, кәрәдзимә кәсгәйә әмә кәрәдзи фәзмгәйә уыд...

– Кәддәр ма йә цыма 'рхастон ацы дәнцәг. Мәнә ды, Эльбрус, закон толпы кәй хоныс, уымән ахъаззаг цәвитеттон у. Иу ныхасәй, къорд сабийән сә касыл сәкәр ныккодтой, иу чызгән та дзы йә разы бынтон цәхдҗын кас уыд. Адҗын у уә кас, зәгъгә, сә куы бафарстой, уәд схор-хор кодтой, тынг, дам, у, тынг.

Уыдоммә гәсгә чызг дәр йә цәххәй марәг кас адджын схуыдта, нә бауәндый, џавәр ын у әңәдҗы әгъдауәй та, уый зәгъын...

Уыдзән ма

АЛБОРТЫ Беллæ

ЦЪÆХАЗЫР УАЛДЗÆГ УРС АЕВРÆГТЬТАË

Фæленк та кæнут арвы цъæхы дардмæ
О доныхъазтæ – урсбазыр æврæгтьтаë.
Кæсынц уæ фæдыл мадзура, æнкъардæй
Уæ улдæууæн – æхсонриу сау къæдзæхтæ.

Сæрибар ыстут, базырджын, æнæмæт,
Æгæрон тыгъдад арвы бын – уæ хæтæн.
Кæсы сымахмæ дард кæмдæр æнхъæлмæ
Цъæх уалдзæгау, дзæнæты къуым – уæ çæræн.

Æмæ куы ‘ртыхсүт алырдыгæй хурыл,
Зæрин тынтыл уæ рог базыртæй хъазут,
Уæ сау катай уын уады уадынð суры,
Цæхæр зæлтæй ныррухс кæны уæ уаз уд.

О доныхъазтæ – урсбазыр æврæгтьтаë,
Уæхи уал зæхмæ цадæтгай æруадзут.
Кæдæм тындзут, куы ныттыгътат уæ тæрттæ,
Уæ фæллад уал ам иучысыл ысуадзут.

МÆ СÆНТТЫ СЫРХМÆТÆГ

Мæ цардамонд мæнмæ нæ баҳудт,
Мæ уалдзæг адард и мæнæй.
Сырхмæтæгмæ æнхъæлмæ кастæн,
Фæлæ нæ райхæлд уый дæр, нæй.

Мæ зæрдæ агуырдта йæ хæрздæф
Æвдадзæн уалдзæгæй, сæрдæй.
Нæ батавта мæ уд йæ хъарм тын,
Йæ къуыбар бazzади цъæхæй.

Фәззыгон бон... Сырхмәтәг райхәлд...
Мәхи йәм байстон аз хәстәг.
Мә зәрдә, фервәзтә дә мәтәй, –
Йәхимә ‘лавасы дәу мәтәг.

Цыма әнәмәлгә цард радта
Фәззәджы комуләфт дәуән,
Цәмәй дә уаз бакаст зымәг дәр
Хәсса әхңондзинад цәстән.

Зәрин хуры тынтәм әрттиви
Сәүәхсиды әртәх – фәрдиг.
Әви дә дидинсыфыл бazzад
Кәйдәр рәууон монцты цәссыг?..

Сәууон әртәх... Сырх дидинсыфтә...
Фәсайдтай сонт уды, фәззәг.
Фынау фәтары сты мә разы, –
Мә зәрдә, нал дын ис мәтәг.

ЦЫ ФӘДӘЕ, БУЛӘМӘЕРГЬ?..

Цы фәдәе, буләмәргь, фәзын-ма,
Нырма мәтәгмә нәй әвнәлд.
Кәркә-мәркә зәлдәгты ‘нхъәлмә
Кәсы кәдәй-уәдәй дәм сәрд.

Тәгәр бәлас, ләууыс әнкъардәй,
Мәтәгау, мысыс әй ды дәр.
Куы уын-иу зарыди зәллангәй,
Цы ма уыд уымәй уәд хуыздәр!

Фәлә цы наә вәййы фәндагыл –
Әвзаг наә комы уый зәгъын –
Дә базыртә кәд ихдзагъд фесты,
Әмә наә фәразыс тәхын.

Æви дзәнәтбәстә ыссардтай
Æмә әнәмәтәй цәрыс,
Дә зарәг – уазмырон – сәумәйә
Цъаҳбазыр уалдзәгән кәныс?..

Уәд та куы базонин дә фәзынд,
Фәдисонау кәнин әз тагъд
Æмә йын цины уац әрхәссин:
«Сырхмәтәг, буләмәргъ әртахт!»

Æрләудзән бур фәzzәг йә рады,
Йә сыйфәр азгъалдзән тәгәр, –
Мәйирухс әхсәв йә фыны хъусдзән
Дә зарәг, буләмәргъ, уәддәр.

ГЫЦЦИ

Аз зонын, гыцци, зардзына мә фыны,
 Дафәлмән къух мә нывәрзән әвәрдәй.
 Даётдән мын нығс дә уаз хъәләс мә зыны, –
 Мә рагбонта дәм сиддзысты мә кәртәй.

Әркәсдзәни мәм худгә хур уәларвәй,
 Да мидбылхудт әрцәрдзәни мә уды.
 Куы та әрхәра сай гида дә царвәй, –
 Йә тыппыртә ысуадзәни мә худын.

Дә къухәйхүң цъәх ибкә та куы скәнен,
 Цыдәр фырцинәй дзурдзынән дә хъусы.
 Әрцу-ма, гыцци, сиды дәм дә бәлон, –
 Да хуртуан та дын хъахъәндзынән мусы.

Дә сәрвасән дын нал фесафин уынджы,
 Әндахәфтыйдәй раттин дәм дә судзин.
 Да буң хъәбулән ма бацу йә хъынджы, –
 Да хъарм уәрагыл ме ‘рра сәннәтә узин.

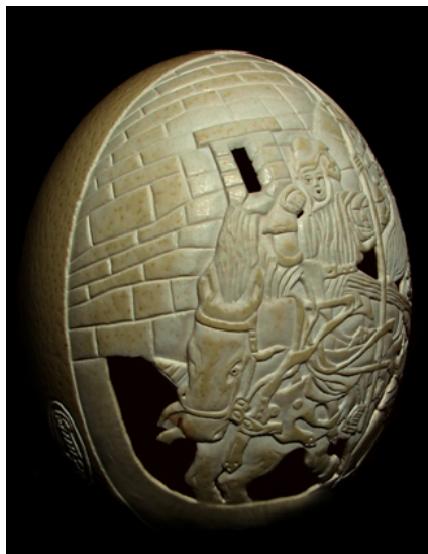

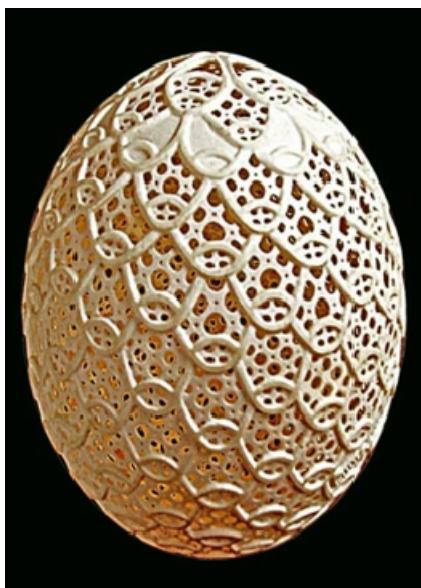
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

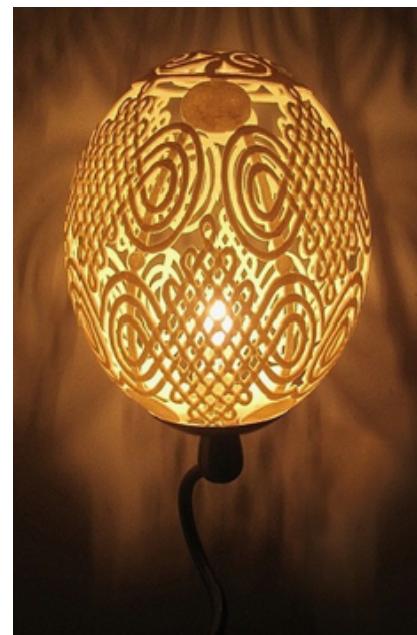
*Нәе равдысты –
алы авторты конд нывтә айчы хъузджытыл*

АХУЫРГЕНӨГӨН ӨХХҮЙСӨН

*ДЗОДЗЫККАТЫ Зәидә,
КОЗАТЫ Ирмә*

ЦАЛДӘР НЫХАСЫ ЦОМАРТАТЫ ИЗӘТБЕДЖЫ РОМАН «ЗЫНГХУЫСТ БӘЛЛИЦТӘ»-ИЙ АЕВЗАДЖЫ ТЫХХӘЙ

*«Ирон әвзаг у, хъуыдыйтә әмә
әнкъарәнтә тәккә әлвәстдәр әмә
уәздандәр фәзиләнтә равдисынмә чи
арәхсы, ахәм коммәгәс хотых»*

Абайты Вассо

Кәд ирон әвзаджы лексикә әмә фразеологийы тыххәй сәрмагонд иртасән күистытә ис, уәддәр ма къорд фарстыл хъәуы бындуронәй бакусын. Уыдонәй иу у ирон лексикә әмә фразеологийы авналәнтә аивадон уацмысты сбәрәг кәнын. Уый ахсджиаг хъуыддаг у, уымән әмә адәмән сә цардыуаг, истори, этнографи әмә фарн ирд фәд ныуудзынц фыщагдәр лексикә әмә фразеологийы.

Фысджыты уацмысты әвзаг ахуыр кәныны проблемә уырыссаг әмә әндәр әвзәгты әвзәрст ңәуы рагәй. (Кәс: Болдырева М. М., Волнина И. А. Стилистический анализ художественного текста. М., 1988; Васильева А. Н. Стилистический анализ языка художественного произведения. М., 1966; Новиков Л. А. Художественный текст и его анализ. М., 1988; Виноградов В. В. О языке художественной литературы. М., 1959; Винокур Г. О. О языке художественной литературы. М., 1991; Шанский Н. Лингвистический анализ художественного текста. Л., 1990 ә. әнд.).

Ирон әвзагзонынады дәр ацы фарсты фәдил бацамонән ис къорд күисты: Гагкайты Хъазаны «О языке и стиле Коста Хетагурова», Дзаттиаты Гиуәргийы «Брытъиаты Елбыздыхъойы әвзаг әмә стили иуәй-иу миниуджытә» (Мах дуг, 1978. № 3),

Цопанты Ритәйы «Гәдиаты Цомахъы әвзаг әмә стилы тыххәй фиппайнәгтә» (Орджоникидзе, 1984), Куыдзорты Анджеләйы. Нигеры әмдзәвгәты әвзаджы тыххәй (Дзәуджыхъәу, 2006). ә. әнд. Ацы күистыты ныхас ңауы классикон уацмысты әвзаджы тыххәй. Фәлә сәрмагонд ныхасы аккаг сты нае нырыккон фысджыты уацмыстә дәр. Уыданәй иу у Цомартаты Изәтбег. Изәтбеджы сәйраг уацмысыл баннымайын хъәуы роман «Зынгхуист бәллицтә». Йә фыщаг хай мыхуыры раңыди 2007 азы. Архайд дзы ңауы Ирыстоны хъәутәй иуы Фыдыбәстәй Стыр хәстү фәстә. Уацмысы сәйраг архайджытә сты әфсымәртә Тугъан әмә Ирбег, стәй сә хо Зәелина. Сывәлләттә хъомыл кәнның зын уавәрты: ныйардҗыты рәвдыйдәй сты цух, ңәрүнц мамәләйи къәбәрәй. Рәзгә уйтә сә райгуырдыл фәсмон кәннын райдытой. Сә карз әфхәрдҗытәй куы сфермәңди-стү, үәд, сә ңассыгтә ныххуыргәйә, ңәрәдзийи фәрсынц: «Зәххы цъарыл мах чи уарзы, ахәм адәймаг куынә ис, үәд нае цард цы у?». Фәлә ңәд романы сәйрагдәр архайәг Ирбег бирә зынтә федта, үәддәр сәттын нае комы. Бирә мидхъуырдухән-ты фәстә әр҆ңауы ахәм хъуыдымә, зәгъгә, дарддәр афтә ңәрән нал ис. Әмә агуры нывыл цард.

Уацмысы фыщаг хайы райдианәй қәронмә ныхас ңауы Ирбеджы номәй. Әнкъарәнджын дзырдтә әмә фразеоло-гизмтән сә зынгәдәр хай дәр сты уый ныхасы. Фылдәр хатт әнкъарәнджын дзырдтә әмә фразеологизмтәй әвдист әр҆ңа-уынц ләппуйы мидхъуыдитә, йә сагъәстә цардыл, йә ахаст хәстәдҗытә әмә зонгәтәм. Йе ‘нәразыдзинад қәнә әвзәр ахаст хицән адәймәттәм зыны ахәм хъуыдыйәдты: *Мә амондән, мә фынды туг фемәхст әмә мә алгъаг куыдзау* йәхицәй ассыдта; *Мә фыды мын хъәрај алгъиты, йә фарсма* цы *фыдъылысарәзт* нылладжытә сылгоймаг и, уый; *Әрвонгәй* куы фәхуды, үәд цы рәсугъд вәййы, расыг әмә мәстийә та – *хъәддаг сырд*; *Мәхи зонынхъом* куы фәдән, үәддәй нырмә йә уынын, әмә ийн йә фәтән *гүрымыхъхъ* ңәстномыл мидбыл-худт никуыма раиртәстон; *Уый сылгоймаг* нау, фәлә *усбирәгъ* у; *Йә мад фыдъылыс* сылгоймаг у, әмә мә ам куы *райяфа*, үәд мыл йә масть акалдзән.

Ләппу йә бәллицтә әмәе йе ‘нәразыдзинад әвдисы әвастхъәртә әмәе хайыгты фәрцы дәр. Әппәтү араһдәр та пайды кәны әвастхъәртәй: *Exx*, адәм мын иууылдәр мәе уәләдәрәс куы фениккой әмәе мыл куы бацин кәниккой, фәләе бәстыл цъиуызмәләг нәй!; *Exx*, рәвдзәр куы айрәзин әмәе ме ‘фымәрау бәхыл бадын куы сахуыр уаин! *Exx*, әвәрәз адәймаг, куыд мәгуыр дә, куыд! *Гъе, уәүүәй, гъе* мәгуыр адәймаг. *Гъе, уәүүәй, гъе!* Мәе фәнд куы ‘рбаивон, әмәе йә мәе зәрдә скъуынын куы нал бакома. *Гъә-ә*, дәлдәр фәуай, мәе сәрхъән фыды хо, кәд театры нае хъазыс; *Ay, нае* мәе уыны, йәе цәститәм ын комкоммәе кәсын, уый? *Ay, фәстәмә* та – ме ‘нәуынон хәдзармә?

Романы тексты ис, ләппу цәмәе бәллы, уый әвдисәг хъуыдыйәйтә дәр. Зәгъәм: *Тәхуды*, ацы аддожын әнкъарәнтимә әнусон фынәй бау әмәе райсом әғъятыр әңгәздинады дәрзәг цәсгом мауал фен; *Тәхуды*, уәд та иу мард куы акәнин әмәе хъизәмәрттәй куы фервәзин.

Банхъәлән ис, әмәе ацы хъуыдыйәйтә дзуры хәрз зәронд, цардәй чи сфаелмәцыд, ахәм адәймаг. Кәйфәнди зәрдә дәр суынгәг уыдзәнис ахәм хъуыдыйәйтә кәсгәйә. Чиныгқәсәгән йе ‘нкъарәнтә бацагайын әмәе йәе хъуыдитыл бафтауын – уый у фыссәджы сәйрагдәр нысан. Изәтбегән уый йәе къухы бафтыди. Дзырды тых иттәг хорз әнкъаргәйә, фыссәг арахстаджынәй спайды кодта не ‘взаджы лексикон әмәе фразеологион хәзнатай.

Тыхджын әнкъарәнтә әвдисәг дзырдтә ис сывәлләтты мад Гыщцийы ныхасы дәр. Уыдон дәр дзурынц сылгоймаджы ахастыл иннәе архайджытәм әмәе әхсәнадон цардмәе. Сәе фылдәрән ис әеппәрцәг ахаст. Абарут: *Уәуу, мәнә куыд бабын дән, мәнә куыд бацарәфтыд дән;* Күнәх йәе ссарат, уәд *бабын уыдзыстәм;* *Гъер, уый хъәддаг сырд нае?*; Айфыщаг ын Катя цы дзауметтә радта, уыдон ацы *ләгсырд* куы ныппырх кодта; Уыцы *къупримә* ници кәссы, сывәллонән цы митә бакодта; *Иу цъулбертә иннәтү баивтой, әмәе, дам, сәрибар стут.*

Әнкъарәндҗын дзырдтә фыссәгән баҳхуыс кодтой әеппәрцәг архайджыты сурәттә аразынән дәр. Уыдон феххуыс

сты персонажтән сә ныллағ мидкультурә, сә әгъатырдзинад равдисынән. Зәгъәм, сывәлләтты фыды ‘фсымәры ныхасы ис ахәм хъуыдыйәдтә: *Аңаут әмә схуыссут, гадзайы къәбылатә; Ам та ңы кусыс, хуыйы хъыбыл! Банцай, күйдзы хъәвдин!* Банцай дын зәгъын!

Ирбегән йә фыд Хъасболат дәр романы у әппәрцәг архайәг, уый йә сывәлләтты ныууагъта, йәхәдәг ног ус архаста әмә йә зәрдәйи дзәбәхән цәры. Уыңы рәстәг сывәлләттә та әххормаг айяфынц. Уымән йә ныхасы уаг у гуымиры: *Гъы, мәләтү хабедзен! Тыхтәй-амәлттәй сахуыргәнәг и әмә нын кәстәрәй хистәрмә зонд амоны; Уәддәр ма дзурын уәнды, хәрәг.*

Гуимиры у сывәлләтты фыды усы ныхас дәр: *Дәумә нә дзурын, күйдзы къәбыла?*; *Сыдәй амәлут уе ‘пәт дәр, иу дәр уә күйд нал бazzайа, афтә! Хуытә! Ери-ма сә ардәм, әлгъяг къәйных! Акуыйты у ардыгәй, дзәгъәлзәд!*; *Дә хъаҳбай чызг у маринағ!*; *Әххәст ма уыңы дыңджыр хъугән* йе ‘мбыд дзаумәттә дәр күы ахсин!

Күйд зонәм, афтәмәй ма ныхас әнкъарәнджын әмә ирдәр кәнүнән стыр әххүс сты фразеологизмтә. Фразеологизмтәй фысджытә арәхдәр пайда кәнүнц персонажты ныхасы, сты әвәджиау фәрәз уыдонән сә фәлгонңтә әвдисыны хъуыдаджы. «Зынгхуыст бәллицты» дәр әппәрцәг әмә әвәрцәг персонажты ныхасы фразеологи стилистикон әгъдауәй у бынтон алыхуызона. Зәгъәм, Ирбег пайда кәнү, литературон әвзаджы домәнтә чи нә халы, ахәм әнгом дзырдбәститтәй. Уымән әвдисән сты ацы хъуыдыйәдтә: *Дзиго-цъиу арвы астәумә стахти әмә уым йә мидбынаты зәрдәйау тәлфы, йә уды быңынәг скъуыны;* *Сә цъәхахст уәнгты иннәрдәм хизы;* *Цәмән жай нәмыс, зәгъыгә дә нә фәрсын!* – йә цәститтә *фырмәстәй судзынц;* *Йә гәдүнхәстәй йәхиуыл комдзог раңыди;* *Йә чысыл рудзынгәй фәтәгены цырагъы дызды рухс* *йә бәттәнтә тоны әддәмә, фәлә йә бон ницы у.*

Тексты ссарән ис, әрмәст сылгоймәгтә кәй фәзәгъынц, ахәм фразеологизмтә дәр: *сә бындуру ныккалди, мәгуыры бонтә, мә арт баузал, мә уд дә нывонд* әмә әнд. Гыццийә

ма арæх схауынц рæвдауæн здæхтытæ дæр: Цомут, **мæ хуртæ**, цомут; Цу, **мæ къона**, хъазтмæ, æмæ иу кафт акæ; Цу, **мæ хæдзар**, уынджы дæхи аирхæфс; Ма тæрс, **мæ хæдзар**, мæхи нæ ауын-дзын.

Цы лексикон æмæ фразеологион фæрæстæм æркастыстæм, уыдоны фылдæр хай ист æрцыдысты романы сæйраг архай-джыты ныхасæй. Сæ фæрцы сын фыссæг ирдæй равдыста сæ сагъæстæ, сæ уды конд, сæ бæллицтæ, сæ ахаст иннæтæм, цардмæ.

Дзырды тых хорз æнкъаргæйæ, фыссæг йæ романы арæхст-джынæй спайда кодта ирон æвзаджы лексикон æмæ фразеоло-гион хъæздыгдзинæтæй.

НӘ АХУЫРГЕНДІК

ТОХСЫРТЫ Къоста

АЕРДЗЫ ХӘЛЛАР

*(Ахуыргонд-эколог
Цогойты Викторыл сәххәст 85 азы)*

Рагәй дәр әнәңцой зәрдәйы хиңдау уыди Цогойты Батырбеджы фырт Виктор. Алагиры фыщцәгәм астәүккаг скъола каст фәуыны фәстә уый баңыд Цәгат Кавказы хәххон-металлургон институтта. Хорз ахуыр кәнинәй уәлдай әзвонг ләппу йә хъус адардта наукон-иртасән күистмә. Ахуырадон практикәйи фәстә-иу әдзухдәр цы наукон докладтә әмә хъусынгәннинәгтә бацәттә кодта, уыдоныл-иу институты ахуыргәнджытә сә Җәстәрвәрдтой.

Студент ма уыдис, афтәмәй 1950 азәй фәстәмәе инженер-геологәй кусын райдыта «Севкавказцветметразведка»-иы. Институт каст фәуыны фәстә Виктор 1954 азы әрвист әрцид Китайы Адәмон Республика мә. Ивгъуыд әнусы фәндизайәм азты советон-китайаг хәлардзинад уыдис йә тәккә тәмәны. Нә специалистты әххуысәй әфсымәрон бәстәйи араэст цыдысты сәдәгай адәмон хәдзарадон объекттә: заводтә әмә фабриктә, науләүуәнтә әмә әффсән-вәндәгтә, элеватортә әмә электрон станцәтә. Әмгүистдзина-ды сәйрагдәр къабәзтәй иу уыдис әрдзы әвәрәнтә агурыны әмә сә пайды кәнини хъуыддаг. Виктор бахауди китайаг хәххон район Синьцзянмә, әмә дзы фыщцаг разамынд ләвәрдта геологты къордән, стәй та сис геологийи уынаффәгәнәг. Фәстәдәр советон специалистты архайды руаджы Синьцзяны сырәзтисты цинк, берилли, лити, әндәр згъәртә уадзыны егъау күистуәттә. Хуызджын әмә стәм згъәрты комбинат та ләвәрдта бериллийи дунейи әфтиаджы әмбис.

25-аздзыд ирон ләппу йәз зәрдәйы нывәрдат Китайы уәды фәтәгтәй иу – Дән Сяопины ныхәстәе («ма кәсүт нәдәр гәдыйы цармы хъулонмә, нәдәр йәхъәләсы уагмә, уе ‘ром здахут, мыст ахсынмә куыд арәхсы, әрмәстдәр уымә») әмәк күиста тыңг зәрдиагәй. Ныр дәр ма йәз җәстытыл фәуайынц хәххон гакъон-макъон фәндәгтә, әнәхүиссәг әхсәвтә лабораторийы, фәсарәйнаг бәстәйы әндәр нывтә.

Виктор аәртә азы фәсис Синьцзяны әмәк йәз Китайы хицауд схорзәхджын кодта ордентә «Хәлардзинад»-әй, «Советон-китайаг згъәр»-әй, стәй зәрдымдарән майданәй. Фәләйын әппәтү зынаргъдәр уыд «Стыр Наутәрәдҗы» (афтәхуыдтой Мао Цзедуны) ләвар – пылыстәгәй аив конд шахмәттә, стәй зәлдаг хъуымыцил сызгъәрин әндәхтәй конд Мао Цзедун, Чжоу Эньлай әмәк Лю Шаоцийы сурәттә. Уымәй уәлдай ма райста Китайы падзахадон советы премьер Чжоу Эньлайы сәрмагонд арфә. Синьцзяны хуызджын згъәрты комбинаты директор инәлар Бай Чен-мин сәрмагондәй фәенисан кодта ирон геолоджы ахәм миниуджытә: «Йәх хәдәфсармдзинад әмәк күистмә бәллындинад арф фәд ныууагътой китайаг адәмы әхсән». Ахәм әппәлән ныхәстәй китайәгтә сбуц кодтой әрмәстдәр иунәг специалисты. Адонәй та уәд дәс минәй фылдәр күиста әфсымәрон бәстәйы.

1957 азы Цогойты Виктор, Цәегат Ирыстонмә куыәрыздахт, уәд ногәй кусын райдыдта трест «Севкавказ-цветметразведкә» - ый. Раздәр уыдис хистәр геолог, уый фәстә – сәйраг геолог, тресты сәргъләүүәг та уыд курдиатджын разамонәг Челдиты Алыксандр. Иуәндәс азы фәкуистой иумә, әмәк ацы рәстәг Виктор нымайы йәз геологон архайды тәккә әнтыстджен-

дәрыл. Иртәст әрцыдысты Хъаяхъәдуры, Хәныкомы әмә Джимидоны згъәрты әвәрәнтә, Хәтәлдоны змисты әмә Боснийы доломиты гуырәнтә, кусын райдыңта Әрхоны әрзәткъахән. Викторы номимә басты Реданты, Урсдоны, Тәмисчы, Заманхұлы суәртты, Реданты, Алагиры әмә Әрыдоны нуазыны дәтты басгәрст әмә раргом кәнүны хъуыддаг. Йә гидрогеологон күистытә тыңғ фәахъаз сты нә республикәй әрдәжыты нуазыны донәй бафсадынән.

Цогойты Викторы практикон күист кәддәриддәр баст уыд науқәимә. Геологон журналты, стәй Цәгат Ирыстоны газетты зынын райдыңтой ахуыргонды наукон әмә публицистон уацтә. Йе ‘рғом аздәхта донмә, әмә ацы диссаджы тәнгъәд йә сусәгдзинәдтә әргом кәнүн райдыңта курдиатджын иртасәдҗы раз. Радыгай мыхуыры рацыдысты йә чингуытә «Гидроминеральные ресурсы Северной Осетии», «Минеральные воды», «Водные ресурсы». Ацы монографитән ахуыргәндә стыр аргъ скодтой әмә сә паракатәй пайда кәнүинц. 1968 азы Цогойты-фырт бахъахъәдта геологон-минералогон наукәты кандидаты ном, фәстәдәр та сис доцент. Уәдә газеткәсдҗытәй бирәтә әнәзонгә нә уыдзысты, ахуыргонд-эколог Гәдиаты Цомахъы премийы лауреат кәй у, уый.

1969 азы Виктор ногәй әрвишт әрцыд фәсарәнтәм, ацы хатт – Египетмә. Фыццаг уыдис советон геологты къорды сәйраг геолог. Йә разамында бәстәйи Скәсән әдзәрәг ран ссардәуыд 40 алыхуызон әрзәтәвәрәнү. Виктор у Абу-Даббал әмә Нувиби, зәгъгә, ахәм хъәздыг әрдзон гуырәнты фыццаг байгомгәнәг. Египеты цы алывәрсиг фәллой бакодта, уый тыххәй та бәлвырдәр фыст әрцыд В. Ярмолков әмә Каляжновы чиниг «Советская геология за рубежом», зәгъгә, уым.

Уәды рәстәг Цогойты Викторы къорды күисты тыххәй уацтә фәзынди канд араббаг бәстәйи мыхуыры фәрәзты нә, фәлә ма суант газет «Правда»-йы дәр. Специалисттә күид банимадтой, афтәмәй уәлдәр ранымад гуырәнты экономикон ахадында баргә у миллиардгай долләртәй. Адон та стыр ахъаз фесты Египеты хәдбардзинады бындур сфидал кәнүнән. Египетәгтә тыңг разыйә баззадысты Викторы күистәй әмә йә хицауд схорзәхджын кодта. Цы әвзист кәхц ын радтой, ууыл фыст ис ахәм зәрдәагайәг ныхәстә: «Господин, әфсымәр Цогойты Викторән Египет әмә «Советон Цәди-сы хәлардзинады нысанән». Уәлдай зынаргъдәр та йын у йә

араббаг әмкусдожыты ләвар – Хеопсы пирамидәйи дуры къәртт. Уый абор дәр ис йә кусән уаты.

Виктор 1975 азәй фәстәмә 13 азы разамынд ләвәрдта Цәгат Ирыстоны территорион геологон-сгарән экспедицийән. Ацы бынаты уәлдай тынгдәр рабәрәг сты ахуыргонд-геолоджы диссаджы зонындзинәйтә әмә разамонәджы курдиат. Агурәг геологты къордтә араәт кәй әрцыдысты, уый руаджы фәзынд хуызджын згъәрты, әнәрзәт әмә химион хомаджы, араәтстан индустриты банк. Уымәй уәлдай ссардтой әмә раиртәстий нуазыны дәттә әмә суәртты әвәрәнтә. Адоны бындурыл республикәйи аразын байдытой фәлладуагъд әмә әнәниздзинады бәстыхъәйттә.

Викторән 1979 азы ләвәрд әрцыд Уәрәсейи сгуыхт геолоджы ном.

Ахәм кады аккаг уәды онг ници разынд республикәйи. Фәлә Цогойы-фырт йәхииыл никуы фервәссүйд. Фәстәдәр әрләүүйд республикәйи гидрогеологон службәйи сәргъы. Йә уынаффәйә хыгъд әрцыдысты әмә бындуру әвәрд әрцыд әппәт нуазыны дәттә әмә суәртты хуызыту гуырахстан дәр. Уый руаджы республикәйи сырәзт, әппәтцәдисон нысануяг қәмән уыдис, ахәм санаторон-курортон системә. Цәгат Ирыстоны горәттә әмә хъәуты цәрдҗыты та абор тыхсын нае хъәуы, цы нуазынц, хәринаң әмә кәнинц, уыцы дәтты хәрзхъәдзинады тыххәй. Викторы цардвәндагыл нае цәст куы ахәссәм, уәд әмыйдзаг у сгуыхтытәй.

Бындурон геологон-куистадон архайдәй уәлдай уый 1980 азәй ацы азы райдайәнмә уыд Әрдзхъахъәнны әппәтуәрәсеон әхсәнады Цәгат Ирыстоны республикон советы президиумы уәнг әмә әхсәнады Наукон-техникон советы сәрдар.

Ацы әхсәнадон куисты рабәрәг сты, бәрзонд наукон әмә паддзахадон әмвәзәд қәмә ис, ахәм ахуыргонд-эколоджы миниуджытә. Уәлдәр скъолаты әмә адәмон хәдзарады специалистты йә алыварс әрбамбырд кодта, әмә 40 азәй фылдәр иумә кодтой әрдзхъахъәннадон әмә экологон пропагандә. Дызәрдыг-иу кәуыл кодтой, уыцы араәтстан объекттән-иу бадомдтой экспертизә саразын.

Ахәм заман та алы хатт дәр вәййи быщәутә, ныхмәвәрд уавәр сәвзәры. Хорз ма хъуыды кәнин, 80-әм азты райдайәнни Әзәуджыхъәуы линолеумы заводы араәтстаны тох куы цыдис, уый. Уәды рәстәдҗы разамонәг кусдҗытәй чидәртә цинәй

мардысты, зәгъигә, ныр нәхи линолеум фәзындаен дуканиты тәрхәдҗытыл. Уәдәе ног кусән бынәттә хъуаг дәр нә уыдзыстәм, зәгъигә, әппәләйдисты бәрзонд трибунаетәй. Фәлә сә цин фәдзәгъәл, Цогойты Викторы разамындај республикәй экологон къорд, линолеумы күистад нә горәты уәлдәфон бас-сейнма цы маргхәецца химион буаргъәтә хъуамә әппәрстайд, уый тыххәй бәлвирд хатдзәгтә күы скодта, уәд.

80-әм азты къаддәр тох кәнин нә баһуыд Терк әмә Малкәйы гидроузелы арәзтад бауромыны тыххәй дәр. Зындгонд күиң у, афтәмәй арәзтад райдыцта проекты әнә экологон экспертизәйә. Уымәй уәлдай йын бар ләвәрд нә уыд Цәгат Ирыстоны, Кәсәг-Балхъары әмә Дагестаны әххәстгәнән хицауәйтәй дәр әмә арәзтад стыр знаггад бакодтаид ацы республикәты зәххытыл.

Цәгат Кавказ хауы, зәххы күист тәссаг уавәрты кәнән кәм ис, ахәм регионтәм. Хус рәстәг ахаста, уәд дон хъәуы алыхуызон күльтурты хъәздыг тыллағ райсынән. Фәлә цымә ацы хъуыддаг саразән ис хъәды фәзуат фәкъаддәр кәнини хардзәй, саумәр зәххыты сәдәгай гектартә фәдәлдон кәнини хардзәй? Климат әвзәрырдәм цәхгәр аивтаид.

Ацы ахсджиаг фарстатыл уәды рәстәдҗы Виктор әмә йе ‘мкусджытә хъәddyхәй дзырдотай Цәгат Кавказы әртә автономон республикәй газетты, журналты, телеуынәны. Әмә та ногәй рәстдзинад фәуәлахиз. Әнәзакъонәй цы арәзтад райдыцта, уый ураед әрцид.

Цогойты Викторы тыххәй кәм дзурәм, уым әнәзәгъигә нәй, Әппәтдунеон әхсәнадон змәлд «Иры Стыр Ныхас»-ы президиумы күисты күиң әнувыдәй архайы, уый фәдыл дәр. Әхсәнадон минаевәрттимә тыхсы йә адәмы абон әмә фидәныл. Республикаий иннә ахуыргәндимә къорд хатты күиста хицаудон программәтыл. Эксперты хуызы архайдат Даңауджыхъәуы донуадзәнты, атмосферон уәлдәфы, мәры экологон уавәр башыыл кәнини. Уәдәе Мәздәдҗы районы хицән рәттү зәххы фәтәген кәй ис, республикәй автоәвгәнән станцәтә, закъонты домәнтәм гәстә арәзт кәй нә цәуынц, уыдәттә дәр әй чысыл нә тыхсын кәнинц.

Иу ныхасәй, адәмон хәдзарарады иу ахәм къабаз нәй, әмә әрдзы сыгъдәгдзинад хъаҳхъәнны фарстаты фәдыл Цогойты Викторы хъуыддаг кәм нә вәййы. Йә активон архайды руаджы ураед әрцид Әрыдоны нефтгүйстгәнән заводы арәзтад.

Уйын кусын райдында, зәгъгә, уәд стыр зиан әрхастаид Алагиры, Әрыдоны, Дыгуры, Кировы, Әрәфы районты цәрдҗитән, хъәууон хәдзарадән. Фәстаг азты Цогойы-фырт хъәддыхәй әрләүүүд Уралы хәххон-металлургон компани Алагиры дәллагварс цементгәнән завод аразынвәнд кәй кәны, уйын ныхмә. Уымән әмәй йә ураләгтә куыд пълан кәнинц, уымән уәвән нәй.

Виктор абон әдыхст нәу, фәстаг рәстәг нәм цы экологон фарстатә сәвзәрд, уыданәй дәр.

Әмәй әдзүх фәдис кәни дзыллон хабархәссәг фәрәзты, стәй республикәйи наукон әхсәнады әмбырдты әмәй әндәр рәтты. Ныхасгәнгәйәй йәм алы хатт дәр сәвзәры тыхджын әнкъарәнтә, йә хъуыдитә әргом зәгъынәй та никәмәй феф-сәрмө вәййы. Әз үемә куы фембәлдән, уәд дәр мын дзырда республикәйи экологийи әдзәлләг уавәры тыххәй.

— Дзәуджыхъәуы цәрдҗиты әмбис, — бафиппайдта уйы. — Уымә гәсгә горәты донәй әфсадын у әппәтәй ахсдиагдәр. Фәлә Дзәуджыхъәуы донцъирәнты уавәр әмәй ам цы куыстытә цауы, уыдан ахәм ныллаг әмвәзады сты, әмәй, әвәццәгән, бәстәйи иунәг регионы дәр афтә никуы у. Әхгәд сты әрмәстдәр Реданты әмәй Бәлтайы донцъирәнтә. Уымәй уәлдай сәм цәстәрд дәр нәй. Иуахәмы мах ардәм баңыдистәм әртә машинәйил, әмәй нәни әрурәдта. Донгуырәны астәу федтам бирәе бирәттә. Алыварс кәрдәг үйдис сыгъд, әмәй уйы у фыдракәнд. Уымәй уәлдай донуадзәнты терриорийи ис стыр бәләстә, акалын сә бәргә хъәуы, фәлә ууыл ныронг нини батыхст. Гъемә, зәгъәм, нә бәстә әндәртә әхсәвигон баңыдисты, әмәй нуазыны доны исты хъылматә аугътой, уәд горәты цәрдҗитә стыр фыдбылызы нә бахауиккой? Әз афтә әнхъәл дән әмәй донцъирәнтә кәй бәрны сты, уйы канд йә куыст нә, фәлә дон цы у, уйы дәр нә хаты. Донцъирәнты павильонтә сты бындурон цалцәтгәнинаг, фәлә сә хъуыдигәнәг нәй. Донцъирәнтыл нәй барән приортә әвәрд, стәй донгуырәнән математикон модель та абоны оңг нәма ис. Әмәй ахәм уавәрән куыд ис быхсән, ууыл әз дис кәнин. Хъуагдзинәдтә ис Реданты донуадзәнты куысты дәр. Ам 22 донцъирәнны нуазыны доң исын райдытой 43 метры әрфәнәй. Фәстаярцты паддзахадон къамис цы әмбәлгә әмвәзәд сифидар кодта, уйы та у әрмәстдәр 39 метры. Уәдә, закъонмә гәсгә, донуадзәнтәй уәлдәр хъумәя уа Терчы доны химион сконд әмәй йә бинтәм

цәстдарән бынат дәр, фәлә уый дәр нәй. Сәйрагдәр та у ацы цәугәедонәй цы дон уагъд цәуы нуазынән, уый әппәтәй дәр әмхәецә кәнын бахъәуы хлоримә. Фәлә дунейы цыдәриддәр наукон литературә уагъд цәуы, уым амынд ис, зәгъгә, хлор у марг. Әмә хъуамә мах батыхсәм горәты цәрдҗиты әнәниздинад бахъахъәныныл. Фәлә...

Дардәр Цогойты Виктор радзырдта, зәгъгә, Арвыкомыл арәх цәуынц, артаг, сәрдән әрмәджытә, әмә маргджын химикаттә чи ласы, ахәм машинәтә. Цы наә вәййы, фыбылыз әрцид, уәд тәссаг буаргъәтә бахъәцә уыдзысты, Теркәй горәты донцыирәнтәм цы нуазыны дон цәуы, уымә. Уәдә машинәйи күистимә баст алыхуызон буаргъәтә, уәлдайдәр бензоперен, сты марг, әмә Арвыкомы фәндагәй ләдәрсынц Теркмә, стәй та чысылгай фәхәцә вәййынц наә горәты донуадзәнтәм дәр.

Нефты продукттәй нуазыны донән тәссаг цәмәй ма уа, уый тыххәй ахуыргонд фәндөн хәссы, цәмәй Арвыкомы фәндаджы иувәрсты арәзт әр҆цауа әмбырдгәнән къанау. Йә рәстәдҗы ацы хъуыдыйыл сразы гуырдзиаг академик Чвартелидзе, әмә Арвыкомы фәндагыл әмбырдгәнән къанау арәзт әрцид Гуырдзыстоны территорийи, мах фәндаггәндҗитә та ууыл хъуыды дәр наә кәнынц.

– Әз фидарәй зәгъын, Заманхъуләй Зәронд Бәтәхъойы-хъәумә фәзуаты хуызән канд Цәгат Кавказы наә, фәлә әнәхъән Уәрәсейи дәр наәй, – загъта Виктор. – Ис дзы курорттә саразән. Йә рәстәдҗы геологон-агурән күистытәй күүд сбәрәг, афтәмәй ам разынд 11 хуызы дзәбәхгәнән-нуазыны дон әмә дзәбәхгәнән суәрттә. Ноджы ам ис хәрүны цәхх дәр. Цәмән ай ласәм мингай тоннәтәй әндәр рәттәй? Химион анализтә күүд равдыстой, афтәмәй, сә тәвд 80 градусәй къаддәр кәмән у, ахәм суар дзы иу дәр наәй. Бәлвырддәр зәгъгәйә, сә тәвд хәцә кәны 90; 100; 120; 130 градусмә. Иу суары тәвд та хәцә кәны 180 градусмә. Әппәт ацы хъәздыгдинәттәй спайда кәныны тыххәй минәварадон специалисттә ардәм әрбахон әмә әнәнизгәнән центртә сбәрәг кән, әмә сә пайда кәнын райдай, уәд уәләмхасән чысыл әфтиәттә не ‘рбацәуид наә республикәйи бюджетмә. Ахсажиаг хъуыддаг чи райдаид, уыңы амалхъом та фәсмон никуы фәкәнид. Ам афәдзы дәргы хур бонтә вәййы республикәйи иннә рәттәй фылдәр, уарынтае – къаддәр. Уымәй уәлдай ардәм ис фәндәгтә, электрон тых уагъд.

Раст куы зәгъәм, уәд дәлзәххон тәвд дәттәй райсән ис электрон тыых дәр. Уәдә сә Заманхъул, Зәронд Бәтәхъо-йыхъәу, Раздзог, әндәр әввахс хъәутә хъарм кәныны тыххәй дәр спайда кән, уәд уымән чысыл ахадындинад нә уаид хъәуккәгты җарды.

Викторы тыхсын кәны Уәлладжыры комы абоны уавәр дәр. Күйд зонәм, афтәмәй амән ис паддзахадон нысаниуәг. Фәлә зымәг зәйтәңәуән рәстәг арах вәййы, әмә ахәм әрдзон фыдбылызәй тәссаг бынәтты та әвәрд нәй хъусынгәниәттә. Адон нә фендзынә, Уәлладжыры комы зәйтә кәм нә цәуынц, ахәм рәтты дәр.

Уәлладжыры комы фәндаджы Зәрәмәтгә ‘ввахс, Гомхат, кәй хонынц, уым арах зәй раңауы, йә уылән та әрцахсы 700 метры бәрц. Зәй ахәм домбай вәййы, әмә иухатт бульдозер Т-130 йә хъәләсү ахаста 50 метры бәрц. Уәлладжыры комы фәндаджы картәйыл бәргә амынд цәуы Гомхаты зәйи цәгатаг әмә хус-сайраг араентә, фәлә ацы бынәтты амонән нысантә әвәрд нәй. Хъәугә та уымән кәнынц, әмә, зәгъәм, автобус, техникон ах-хосәгтәм гәсгә зымәгон әрләүуыд зәйцәуән бынаты, уәд хъу-амә бәлцәттә раңауой әдас бынатмә, цалынмә шофыр йә машинә рәвдз кәна, уәдмә. Фәлә цы хъумә кәнной бәлцәттә, уый тыххәй куы ницы зоной, уәд?

Күйд загътам, афтәмәй Цогойты Виктор студентон азтәй фәстәмә кәны наукон куыст. Цыппар монографийә, 10 методикон ахуыргәнән чиныгәй әмә программә «Ирыстоны суәрттәй» уәлдай у 20 патенты әмә әрхъуыдый автор. Мы-хуыры рауагъта 150 наукон куысты. Адонәй 20 раңыдысты фәсарәнты.

Ахуыргонд-экологы алывәрсыг фәллой әнәрхъуыдый нә бazzад. Ис әм Советон Цәдисы әртә хицауадон хәрзиуәджы, дыууә – Китайы Адәмон Республикајә, иу та – Араббаг Республика Египетәй. 1994 азәй 1999 азы онг уыдис уәнг-уацхәссәг, 1999 азы та сис Дунеон академи МАНЭБ-ы академик. Ацы организацийы президиумы уынаффәйе Цогойты Викторән 2006 азы ләвәрд әрцид каджын ном «Наукәйи сгуыхт архайәг» әмә «Ахуыргонды стъалы». Цы бирә майдантә, кады гәххәттәтә, әндәр хорзәхтә йәм ис, уыдонәй та ийн уәлдай зынаргъдәр у М. В. Ломоносовы майдан.

ЖЕЫД-ДЫВЫДНЫ ДУГ

РАЗВОРОШИТЬ ГНЕЗДО БУРЖУАЗНЫХ НАЦИОНАЛИСТОВ

Северо-Осетинская АССР имела бы гораздо больше успехов на всех участках социалистического строительства, если бы враги народа – троцкистко-бухаринские выродки, буржуазные националисты, засевшие во многих республиканских организациях, прежде всего в обкоме и облисполкome, были разоблачены своевременно. Подлые враги народа – буржуазные националисты Мамсуров, Бутаев К., Цаллагов К., Такоев С., фашистский шпион Маурер вместе с их приспешниками и покровителями нанесли огромный ущерб многим участкам социалистического строительства в Осетии. И сейчас продолжают еще орудовать на многих участках неразоблаченные контрреволюционные буржуазно-националистические элементы, имея высокое покровительство со стороны обкома и облисполкома и в первую очередь со стороны председателя облисполкома Тогоева.

Д. Тогоев, член бюро обкома ВКП(б), сидевший долгие годы по правую руку ныне разоблаченных врагов народа Бутаева К. и Маурера, до сих пор остается в стороне. Почему? Разве он не должен понести полную ответственность за вражеские действия ныне разоблаченного врага Бутаева, которые проходили при участии Тогоева? Где был Тогоев, когда вражеская рука Бутаева довела сельское хозяйство в республике до определенной степени развала, когда Бутаев сознательно создал затруднения в колхозах, проводя административным путем госзакупки, в силу чего ряд колхозов оказался в очень тяжелых условиях, когда система штрафов и другие нарушения Сталинского устава сельскохозяйственной артели дошли до чудовищных размеров. Д. Тогоеву было известно тяжелое состояние передового колхоза с. Фарн, где долгое время сидел в качестве председателя белобандит Губиев, который Бутаевым и Тогоевым был рекомендован для занесения на Краевую Красную доску. Говоря о нарушениях устава сельскохозяйственной артели, Тогоев сам своими устами на областной партконференции заявил: «Причем одним из инициаторов грубейшего нарушения был я сам лично». Ничего себе признание! Быть инициатором на-

рушений устава сельскохозяйственной артели – это значит срывать колхозное строительство, ибо устав есть основа политической и организационно-хозяйственной жизни колхозов. Нарушать устав – это значит вызывать недовольство колхозных масс. И Тогоев, как сам заявляет, это делал не только сам лично, но и через свой аппарат, где восседали враги. Ярким доказательством этого является вредительская директива, данная с ведома и согласия Тогоева заместителем начальника облЗУ Гладилиным заведывающим райЗУ: «Прекратить нарезку, прирезку и учет приусадебных участков вплоть до особого распоряжения». В результате чего на сегодня в 48 колхозах республики не произведена нарезка приусадебных участков.

В вопросе вредительства в сельском хозяйстве Тогоев скрывается за спиной разоблаченного врага Маурера и хочет умыть руки. Но истинное лицо Маурера вскрыто. А что делал Тогоев, почему он в этом вопросе не противопоставил себя Мауреру, как председатель исполнкома республики? Выходит, что он был его помощником, являясь инициатором грубейших нарушений устава сельскохозяйственной артели. Устав сельскохозяйственной артели вредительски нарушался и другим врагом народа Бутаевым, которого Тогоев также не разоблачил, а играл в молчанку.

А что делал Тогоев для того, чтобы приостановить, если не разоблачить все другие вражеские действия Маурера? Ничего!

На областной партийной конференции Тогоев сам говорил, что «вредительство шло во всем, без исключения, сельском хозяйстве: и в полеводстве, и в животноводстве...».

Почему тогда у Тогоева эти слова расходятся с делом и он до последнего времени ведет политику защиты Гладилина, возглавляющего полеводство Наркомзема в Северной Осетии? Небезинтересно по этому поводу отметить, что Тогоев, взяв под свою защиту Гладилина, давшего такую вредительскую директиву, и являющегося сподвижником главного вредителя в сельском хозяйстве Цаллагова, при обсуждении вопроса о партийности Гладилина добился оставления его в партии. После этого Тогоев Гладилину заявил: «А как тебя чуть не угроbили».

Большой ущерб животноводству нанес маxровый буржуазный националист Аликов Ис., возглавлявший в облЗУ племенное дело. Когда этот враг был пойман с поличным, он обратился к Тогоеву за помощью. Тогоев охотно удовлетворил его просьбу, и пишет записку работнику ОблЗУ Гиоеву, чтобы тот предоставил ему весь материал, разоблачающий его вредительские действия.

Как расценить подобные факты? Это является попыткой со стороны Тогоева сохранить вредительские кадры. Это проявилось у Тогоева не

только по отношению к Гладилину и Аликову И. Такую позицию Тогоев занимал и в подборе руководящих кадров в аппарат облисполкома.

Ответственным секретарем – членом президиума, правой рукой Тогоева долгое время сидела ныне разоблаченная троцкистка – буржуазная националистка – Кулаева, о которой Тогоев говорил: «У меня в аппарате есть золотой работник». Вместо того, чтобы разоблачать ее вражеские действия, он ее восхвалял, тем самым создавал ей полную возможность избегнуть политического контроля и безнаказанно проводить свои вражеские действия. Это он, Тогоев, заложил основу того авторитета Кулаевой, которым помог свободно действовать врагу.

Заместителем Тогоева работала буржуазная националистка Цоколаева, которая, будучи еще вне рядов партии, и 1921 – 23 гг. вела активную борьбу как буржуазная националистка против русских работниц, которая засорила представителями буржуазно-националистической интеллигенции женские кружки, взяв курс на активизацию буржуазно-националистических элементов, сознательно тормозила рост политического самосознания низовой женской массы. А в бытность ее заместителем председателя исполкома проявляла возмутительную грубость и барское высокомерие к трудящимся женщинам, чем создавала искусственно завесу между колхозницами и органами советской власти. Тогоев, зная все это, никак не реагировал на эти факты.

Не менее подлым врагом является Зангиров Н., орудовавший в облФО. Когда этот враг уже был разоблачен и изгнан из партии, Тогоев и после этого сохранил его в облФО, чем создал возможность для его дальнейших вредительских действий.

Такие же позиции занимал Тогоев и по отношению к другому врагу народа Цаллагову Коста, которого долгое время защищал Тогоев совместно с врагом народа Маурером. Рядовые члены партии и колхозники, знающие действительное вражеское лицо Цаллагова Коста, не раз сигнализировали о нем, разоблачая его, но Тогоев активно поддерживал мнение шпиона Маурера о, якобы, непорочности и стойкости Цаллагова.

Небезынтересно напомнить читателю выступление по этому вопросу самого Тогоева на последней областной партийной конференции. Говоря о своей болезни – политической беспечности (только ли политической беспечности? – Ред.) он сказал: «Достаточно вспомнить дело Цаллагова. Сколько у нас из районов было сигналов о его прошлой и настоящей работе. А получалось так, что, как только в районе поднимали вопрос о Цаллагове, руководство обкома ВКП(б) молчит, в том числе и я никак не реагировал на эти сигналы».

Что мешало Тогоеву «никак не реагировать на эти сигналы»? Мешало то, что он был покровителем этого врага. В этом деле у Тогоева большую роль сыграли его личные дружеские отношения с Цаллаговым. Тут, как говорят, общая чаша возымела свое действие. Каждый раз, когда партийный актив уличил Тогоева в связях с врагами и покровительстве им и припирал его к стенке, он прибегал к излюбленному методу двурушника – самобичеванию и произносил пространные «разоблачительные» речи по поводу уже разоблаченных врагов. На деле факты говорят о том, что Тогоев ни одного из врагов, засевших в аппарате облисполкома и обкома партии, не разоблачил. Больше того, он прикладывал все усилия к тому, чтобы сохранить даже разоблаченных врагов. Об этом говорит тот факт, что он, будучи в отпуску и, узнав об изгнании из партии троцкистов-белобандитов Зангиева Н., Цаликова К., пишет письмо из Кисловодска не кому-нибудь, а Цаллагову К. (видимо они друг друга понимали), о том, чтобы были приняты все меры к тому, чтобы эти враги были восстановлены в партии. Об этом письме было известно обкому ВКП(б), но дело было замято.

Необходимо сказать еще и о том, что Тогоев был связан с меньшевиком, ныне разоблаченным врагом Такоевым С. Летом прошлого года этому врагу С. Такоеву была организована торжественная встреча – банкет в доме члена президиума облисполкома Елбаева Дзандара. Тогоев вместе с Такоевым Дауки и другими был активным участником этой встречи. Выступавший на последнем партийном активе Арсагов заявил, что этот враг С. Такоев имел переписку с Тогоевым. Однако Тогоев на этом активе не выступил и не рассказал активу о характере этой переписки и связи с С. Такоевым. Все эти факты изобличают Тогоева как буржуазного националиста, который долгое время был на поводу у троцкистско-бухаринских выродков и буржуазных националистов. Покрывал их и пособничал им.

Сигналы о Тогоеве в обком ВКП(б) поступали неоднократно. Об этих сигналах знает секретарь обкома ВКП(б) т. Коков и другие члены бюро обкома. Но до сего времени никаких мер не принято к тому, чтобы установить подлинное лицо Тогоева.

В этом процессе гнилую позицию занимает и зам. редактора газеты «Растдзинад» т. Дзебоев, который не делает достоянием масс поступившие к нему сигналы о Тогоеве.

«Социалистическая Осетия»
1938 г., № 225 (1265).

ИРОН
ПРОЗАЙЫ
АНТОЛОГИ

БЕСАТЫ ТАЗЕ (1910–1981)

Бесаты Уырысбийы фырт Тазе райгүйрд 1910 азы чысыл хъәу Мәстиночы – ис Әрәфы районы.

Хъәууон скъолайы фәстә баңыд Дзәуджыхъәуу педагогон техникуммә әмәй йәй 1930 азы каст фәцис. Цыбыр рәстәт газет «Әрыгон большевик»-ы редакцийы куы бакуыста, уәд ай снысан кодтой Дыгурлы зылды фәскомцәдисы комитеты секретарәй.

Үым дәр бирә нә бағастиат, аңыд Мәскуымә әмәй 1937 азы фәцис историон-философон институт. Ирыстонмә сыйдахт философы дипломимә. Көрд бәрнөн бынаты бакуыста Тазе уый фәстә: зонадон-иртасәг институты, газеттә «Әрыгон коммунист», «Рәстдзинад», журналтә «Ногдзау» әмәй «Махдудджы» редакцити.

Әмдзәвгәтә, радзырдатә, уацаутә, романтә әмәк критикон уацтә фыста дыгуронау әмәк иронав. Иу әмәй йыл сәдәз азы йеддәмә нәма сәххәст, афтәмәй дунейи рухс федта йә фың-цаг чиныг «Дзилли зарәг».

Цы бирә чингүйтә әмәй йын уацмысты әмбырдгәндәтә раңыд, уыдоны ахадгәдәртә сты «Гангерий» (1939), «Радзырдатә әмәй таурәгътә» (1958), «Царды суадон» (1962), «Азтә» (1969), «Зәрдәйә зәрдәмә» (1978), «Әнусон ныстуан» (1983).

Бесаты Тазе йә цардәй ахицән 1981 азы.

БЕСАТЫ Тазе

ХӘЕХТЫ АСТАЕУ

Цыбыртәгондәй

ХӘДДЗУРГӘ ЧИНЫГ

Ехх, аевәдза, цәй диссаджы рәсүгъд сты Тары хәхтән сә дәлвәзтә! Мә уд, мә дзәцц – уалдзәг ам сәрвәттә куы райхъал вәййынц, цъәх хъәдабәйау куы фертивиынц сә хүссәрттә, сәдә хъәләсәй куы айхъуысынц мәргъты зардҗытә; арвы

талынгты ленкәнәгау, куы фәтәхынц дардмәуынаг хъәбатыр цәргәстә, се ‘ргом куы саразынц хәхты сәрмә. «Фәскъәвда хурбон, уымәл ривәддон – фыйяуы сәнттә, гъей, гъей!» – афтә куы ныззарынц не ‘мбәлттә, кәмттә, къәдзәхтә куы афәзмынц зарәджы ныхәстә; районд куы вәййынц фыйяуттә, урс-урсид, сау-сауд үәрычытәм кәсынәй куы нә фефсәдынц; дзугтә куы фәхизынц цъәх кәрдәгыл. Сә иу кәронәй иннәмә фыйяуы әхситт куынә фәхъуысы...

Науәд уалдзәг сәрдмә куы рахизы: үәрычытә куы байрәзынц, далыстә куы фестынц, сә цармыдзаг куы свәййынц, әнтәф бон ривәд куы фәкәннынц...

Гъе, ахәм райдзаст сәрдигон бон скодта махыл Таркомы. Бәрзонд цъититә тайынц әмә әнусон әхсәрдзәнтә, пырх калгә, хъазгә згъорынц кәмтты. Нә фосы дзуг ривәд кәннынц Әхсырдуцәны бәрзондыл. Уый сәрдигон хизәнтән сә рәсугъдәртәй у. Йә алыварс – кәмттә, къәдзәхтә әмә адәгтә. Йәхәдәг та – ләгъз әмә үәрәх. Зымәг дзы ләдҗы әмбәрц әруары мит, рагуалдзәг цъәх-цъәхидәй сәрттивынц йә хүссәрттә. Сәрд рәсугъд сഫәлындзы йәхи алыхуызон дидинджытәй. Гауызтау сәвидисынц сәхи парахат хизәнтә. Ардәм хорз зынынц хәхты цъуппитетә, арвгәрәттә. Ривәддон урс-урсид дары фысты дзугәй. Мах Алхазимә йә иу кәрон ләууәм. Уый нә хистәр у. Әдзухдәр – әнәрәнцой, әнәвдәлон. Куы къуылых фысы къахимә архайдзән – тәнәг къәцәләй йын әнцәйттә амайдзән әмә йын әй бәтдзән, лыстәг дуртәй йын әй сыгъдәг кәндзән...

Изәрыгон йә алыварс амбырд вәййәм. Таурәгъ нын таурәгъы фәдил райдайы.

Мах – Алхазы кәстәртә. Нә иу – Сагджыны Дзасарбег. Къуыри иу хатт уәддәр цуаны куынә ауайы, рындинцил куынә азила, уәд ын йә цард ад нә кәнны. Цәуы йыл дәс әмә ссәдз азы. Мәнәй әмбис хистәр у, Алхазәй та әмбис кәстәр. Ныр дәр та Цегирайы цәгәттәм цуаны аңыд. Исты куы фехса, уәд әй мах әнәбазонгә нә фәуыдзыстәм. Топпы гәрәхтә ам дардмә хъуысынц. Дәле, нә мусонджырдыгәй хъуысы иннә кәстәр, нә бынатгәс Солтаны зарәг. Ләппу йәхәдәг нә зыны ардәм, фәлә йын йә зарәг хәххон уадымс хәссы. Солтанимә әмгәрттә стәм, уәддәр фыйяутты әгъдәуттәм мәнәй дәсныдәр у. Уый тыххәй йәм хауы не ‘хән артыккаг бынат.

Дзуджы иннә кәронәй, кәрәдзий расур-басургәнгә,

әрбазгъорынц мæ кæстæртæ – Сахан әмæ Сослан. Әз син аиввæй әмбарын кæнын:

– Иучысыл ма уæ бынæтты æнцад әрбадут! Нæ уынут, Алхаз цæуылдæр кæй хъуыды кæны, уый?

– Әмæ нын исты радзурадзæн? Уæд сбадзыстæм, – сæ цæстытæ мæм ныкъулынц, амонынц мын Алхазырдæм. Уый нын, æнхъæл дæн, нæ ныхæстæ хъусы. Махырдæм нæ кæсы, фæлæ, цæмæдæр гæсгæ, йæ мидбылты худы.

– Зæгъ-ма, Алим, хæддзургæ чиныгæн... Кæд та нын исты таурæгъ радзурид.

Хæддзургæ чиныг мах Алхазы хонæм. Әз æм кæсын æмæ мæм мæ хъуыдтæ сдзурынц; цымæ, цы уаиккам мах, Таркомы уæтæргæстæ, æнæ Алхаз?

Тызмæг ныхас никуы фехъуыстам нæ хистæрæй. Кæй нæ йæ къона схоны, кæмæ мæ хурæй сдзуры, кæмæн дæ рынтæ бахæрон фæзæгъы, кæй дадайы карк схоны. Дзых зæрдæйы дуар у, адæймагæн йæ дзыхынхас йæ зæрдæйыуаг æвдисæг у. Кæд азтæ сæ уæззау фæдтæ лыстæг ауæдзтæй ныуагътой Алхазы цæсгомыл, уæддæр ма æрыгон у йæ зæрдæ. Цæрдæг – ие уæнг-ты змæлд, рæуæг – йæ къæхты айст, фæлмæн – йæ мидбылты баҳудт. Max яемæ кусынæй никуы бафæлладыстæм, никуы йын бафæстистæм йæ таурæгътæм хъусынæй.

Нæ хистæр Саухъæдты тъæпæнæй, әрдүзтæй, рындзытæ æмæ хизæнтæй кæм нæ уыд, кæй нæ зоны, ахæм нæй. Алкæмæн дæр сæ сæрмагонд ном ис. Сæ нæмттимæ баст сты сæ хабæртæ. Бафæр-суг уышы бынæттæй алкæцыйы тыххæй дæр Алхазы. Цæмæн хуий-нынц «Къауырэйы хох», «Сагхъазæн», «Тумары ком», «Æхсыр-дуцæн» – æмæ уын таурæгъ таурæгъы фæстæ кæндзæн.

Ам уал уын радзурон Алхазимæ фыщагдæр куыд базонгæ стæм, уый.

Нæ хъæу стыр у, цæрджыты сегасы дæ зæрдыл кæм бадар-дзынæ. Әз никуы федтон Алхазы, уæвгæ йын йæ кой арæх хъуыстон. Уый – колхозы фостæс – хъæдæй хъæумæ арæх не ‘фтыдис. Әз цыдтæн скъоламæ.

Дæсæм кълас каст куы фæдæн, уæд сферд кодтон хъæууон-хæдзарадон институтмæ бацæуын. Фæлварæнтæ лæвæрдтон ме-ханикон факультетмæ. Институтмæ баҳауыны тыххæй ссæдз балы хъуыди. Мæнæн та æвддæсæй уæлдæр не схæцца сты. Сæйрагдæр дзы цы предмет хъуыди – математикæ, уымæй райстон «æртæ».

Уæлдæр скъоламæ кæй нæ баҳаудтæн, уый кой дæр не скодтон.

Фәлә адәмәй цы хъуамә бамбәхсай? Хабар суанг колхозы хиңауд дәр базыдтой. Иу сәрдыгон райсон мәм раджыгомау фәсидтысты уырдәм:

— Ди, Алим, әвгъау дә дзәгъәлбадт кәнынән. Таркоммәнын фыййаүәй ацу. Фәсмон наә фәкәндзынә. Хәддзургә чиңгимә уәтәры иучысыл куы аңәрай, уәд дә дә къах никәдәмуал хәсдзән. Хәддзургә чиңиг йәхәдәг дәр әмбалән дә хуызән ләппуты агуры. Уый дә хорз фыййау, стәй рәвәдз цуанон рауайын кәндзән. Иунәт наә уыдзынә, ис ма йын кәстәр әмбәлтә, — загъта колхозы сәрдар Тамби әмә хин-дәстәй баҳудт.

Уый уыди бәрzonд, бәзәрхыгарәзтытә. Мәхи әмбарын-хъом куы фәдән, уәдәй нырмә Тамби сәрдарәй кусы.

Зәрдәвәрән ныхас мын кодта:

— Ди әнхъәлыс, Алим, әмә дә әз не ‘мбарын? Әмбарын. Гъе, фәлә фәсивәд се ‘ппәт әнәмәнг институттәм Җауой, ахәм закъон никуы ис. Дә карәнән бирә гәнәнтә ис. Равзар дәхицән дәснүйад әмә гъәй кә дә фәндагы!..

Мәнмә сәрдary ныхастә әфхәрәтгәу фәкастысты. Институттәм фәлварәнтә кәй не сферәзтон, әвәццәгән мын уый мәцәстмә дардта. Әндәр мын Җаи хәддзургә чиңиджы кой кәны.

— Чи у үыцы хәддзургә чиңиг? — бағарстон әй әз.

Сәрдар хъәлдзәгдәрәй баҳудтис. Йе стыр хұрсыгъд къухтә мын ме уәхсчытыл әрәвәрдта, комкоммә мын бакастис мәцәстытәм:

— Алхаз у, Алхаз! Нә колхозы уәтәргәсты хистәр. Дәс әмә дыууиссәдз азы кәсы йәхи скъолайы. Хәддзургә чиңиг әй хонынц. Цин кән, ахәм ахуыргәнәгмә дә әрвิตәм! Йемә ма чи ис, уый зоныс? Нә хъәуы фидауц Әзасарбег!..

Тамби хъуыдыты аныгъуылд. Гом рудзынджы цурмә баңыд әмә уырдыгәй афәлгәссыд, йе ‘гром разылдта мәннырдәм әмә ныллағт хъәләсәй загъта:

— Скәс-ма сәрдыгон хизәнтәм, цытиттәм. Сәрибар цәргәсты тәхәнбынәттә, къәләтсүкъа дзәбидырты хъазән айнәджытә, әрситы ләгәттә. Әксәрдзәнты сәр-сәр... Сәгъы әхсир зәгъай, бәзджын мисын дә зәрдә баңгурал... Дә фос ривәд куы кәной, уәд дә чиңиг райс, уыйасдәр кәс... Демә дә чингүйтә ахәссын ма ферох уәд... Ахуыр фәссауонмә дәр кәнынц...

— Фәссауонмә ахуыр? — цымыдисәй афарстон Тамбийы. — Әз куы никәмән ницы загътон...

– Ницы дзырдтай, фәлә йәз әз базыдтон. Мәхәдәг дәр уырдаң баңыттаң, фәссаууонмә. Кәд дә фәнды, ног хабардын зәгъдзынаң.

– Ног хабар?

– Даң даң гәххәттүтә баләвәрдтай механикон хайадмә. Зәрдә дын бавәрдтой, фәлә сәм къамис ногәй әркасти: математикәйә бынтон рәвдзытәй кәй наң даң, уый тыххәй дә аивтой зоотехникон хайадмә. Мәнә дын даң ног әвдисәндар...

Сәрдары къухәй гәххәтт райсгәйә, әз джихәй бazzадтән. Куыд бирә уарзтон уыцы факультет! Әмә дын ныр уый та механикә!

– Уәдә мәм уый тыххәй фәсидтә? – әнкъардәй бафарстон Тамбий.

– Нә! Әз дәм фәдзырдтон Таркоммә аңауыны тыххәй. Тынг дын феҳхүис уыдзән фәссаууонмә ахуыры... Чи зоны, искуы дын уый даң зәрдә әрәфтауа исты наукон күист ныф-фыссыны хъуыды. Цы худыс? Даң азы фәахуыр кодтай, ныр та басмуд иучысыл Җарды тымыгътәм дәр...

Сәрдар ныр мемә ныхас кодта әмсәр адәймагау, зәрдәбынәй. Сәрдармә адәм иугай-дыгай цәуын райдытой. Чи уыдышты, уый дзәбәх дәр наң раиртәстон.

– Уәдә куыд? Цәуыс Таркоммә? – цәхгәр афарста Тамби. Әз куыддәр әрбатыхстән. Уыцы минут мын фәсте чидәр мәхъусы әрбадзырда: «Разы дән зәгъ, Алим».

– Хъәрдәрәй йын зәгъ, хъәрдәрәй, Солтан, науәд наң разы кәнү, – райхъуист кәйдәр ныхас. Әз фәстәмә фәзылтән. Мә цуры ауыдтон ме ‘мбал Солтаны. Йә фарсмә ләууудысты Сахан әмә Сослан дәр. Уыдон мәм әртәйә дәр цымыдисәй кастысты. Сахан әмә Сослан ацы аз жәстәм къласмә баңыдышты. Әвәцәгән, сә сәрдү уләфтү рәстәг уәтәры арви-тынвәнд скодтой. Солтан әвдәмтү оң скъюламә мемә фәңди, әртә азы размә ныууагъта йә ахуыр. Уый әрмарәхст уыд, акуыста колхозы куырдитимә, пълотниктимә. Куыд фәстәмә йә ие ‘рыгон зәрдә хәххон сәрвәттәм, фыййәуттәм ахаста. Әз рагәй нал федтон Солтаны. Уәлдай хуызән наң фәци. Асәй – нылләг, фәлә цыма йә чысыл цъәх цәстүтә цыдәр әндәр әрттивәнтә калдтой.

Куы ницы дзуапп ләвәрдтон, уәд мәм жәстәгдәр әрбаләу-уыд, мә къух мын нылхъывта әмә мә бәстү дзуапп радта сәрдарән:

— Тамбн, Алим мемә аңаудзән Таркоммә. Әңцәй нә, Алим? — әмә мын мә къахыл аивәй әрләууыд.

Дзургә ници скодтон, уәддәр, әвәццәгән, мә бакастыл бәрәг уыд: Таркоммә. Алхаз әмә Дзасарбеджы цурмә цәуыммә җәттә кәй дән. Әмә мын мә къүх фәндарасты ист ракодта сәрдар...

Солтанимә фыццаг хатт Таркоммә куы ссыдыстәм, уәддәй нырмә бирә бонтә раудис. Иу әмә дыууә хатты нә азәлысты бәрzonд хәхтә нә зардҗытәй, нә уадындзыти участәй, Дзасарбеджы топпы хъәртәй... Мемә цы тетрәйтә счастон, уыдон мә се ‘ппәт дәр бахъуысты: фыстон дзы нә царды хабәрттә.

Чи цыфәнды дзурәд — аз бауарзтон хәхты астәу фыйайу цәуын. Әрбаләуут-ма нә фарсмә «Арсы хох»-мә хәстәг «Сагхъязәны» бәрzonдыл... Дзуджы кәрон йәхи әруагъта Алхаз. Йә худ йә фарсмә әрәвәрдта, йә зачъетә адаудта. Max әртәйә: аз, Солтан әмә Сахан йә цуры сбадтыстәм. Ныр нәм нә мусонгәй нал хъуысы Сосланы зарәг. Айрох нә ис Дзасарбег дәр. Хъусәм та Алхазы әмбисонды радзырдтәм.

ЗЫД ЛӘДЖЫ МӘЛӘТ

...Уынуг, далә стыр хосгәрсты хүссар къәдзәхы бын чысыл мила куыд дары. Уый Cay ләгәтә баңауән у. Кәддәр ай нә фыдәлтә «Дәлмагуырты ләгәт» хуыдтой. Дзырдтой, зәгъгә, дам, уым ис хәйрәджыты фысымуат. Рухсы цырытт әм никуыцәй цыд. Уыдис әм әрмәстдәр иунәг баңауән. Мидәгәй талынг — ахәм талынг, әмә дын дә җәсты исчи йе ‘нгуылдз куы фәтъыстаид, уәддәр ай нә федтаис. Дурбын. Ләгъз къәйдур йә къултә. Иуныхасәй, әрдз йәхәдәг зәххы бын кәй скодта, ахәм егъау галуан. Къәвдайы әртак, миты тъыфыл әм никуы әрхаудта, хуры тынтә йәм никуы бакалдысты. Афтәмәй та йә къултә — хус, зәллангәнаг... Мидәмә бахиз, исты сәзур әмә дә къултә минхъәләсәй сഫәзмдзысты. Тәккә райсом уә акәндзынән уырдәм. Уәхи җәстытәй йә фендуыстут... Бакә дзы әнәхъән дзуг әмә йә къуымы дәр нә фәзындзысты. О, әмә уын уый дзырдтон... Нә фыдәлтә йә кәддәр «Дәлмагуырты ләгәт» хуыдтой. Уәвгә та, уыди зыд әлдар Хъантемиры ләгәт. Йә алыварс — уыд уыгәрдәнтә әмә фосхизәнтә.

Æнæзæхх мæгуыртæй йæм бирæтæ æххуырсты куыстой. Сæрдиу ын дунейи хос ныккарстой, фæззæг-иу æй лæгæты размæ æрластой. Æфтауцы алыварс-иу сис самадтой, цæмæй йын тас ма уыдаид дымгæ æмæ дзæгъæл фосæй: Зымæджы хъызыты та фиййæуттæ æндарæнтæ кодтой. Сау лæгæты. Дзугæн-иу райсомæй дæр, бонрæфты дæр æмæ изæрæй дæр хæринаг радтой æдде миты рагыл, стæй-иу сæ лæгæтмæ баскъæрдтой. Нæ-иу сын сырдæй тас уыд, нæ – уазалæй.

Æлдар-иу æппæлыд: «Нæй мæ хостæй хуыздæр хостæ, мæ фыстæй нарддæр фыстæ, мæ лæгтæй стырдæр лæгтæ». Иу хатткуы уыдис, уæд та æлдар æмæ æххуырстыты æхсæн раудис ахæм ныхас:

– Æз, уе ‘лдар, Хъантемыр, ме ‘мсæртæй уæздандæр æмæ рæдаудæр дæн. Сымах хуызæн никæй æххуырстытæ цæрынц, – мыздаид зæгъай, хæринагæй, дарæсæй. Афтæмæй та уæ мæ лæгæтæн йæ тæккæ арфдæр къуым никуыма ничи басгæрста. Тæппудтæ стут! Хæйрæджытæ, дæлимонтæй тæрсут. Искуы ма уæ искæмæ лæгдзинад разынæд, бацæут лæгæтæн йæ тæккæ рæбинаг къуыммæ. Хæснагыл уæд та!

– О, нæ хорз æлдар, – сдзырдта уæд æххуырстытæй иу, – хæснагыл лæгдзинад æвдисын нæ фыдæлтæ дæр кадыл нæ нымадтой. Фæлæ иугæр дæу кæм фæнды, уым разы дæн. Æрмæст мын зæгъ: хæснагæн мын цы ратдзынæ?

Чынды уыд Хъантемыр-æлдар, тынг чынды. Хæснагæн бирæ кæм бафыстаид, йæхицæн дæр хъуыдигонд уыд. Фæлæ йæ уæддæр хъæбæр фæндыд йæ лæгæты арфдæр къуым басгарын – кæд дзы, мыйяг, исты хæзнатæ æмбæхст ис, зæгъгæ, æмæ цымыдисæй бафарста æххуырсты:

– Цæуыл сразы уаис?

– Мæ афæдзы мыздмæ ма мын уæллæмхасæнæн иу уыйбæрц!

Иунæг æххуырсты афæдзы мызд цас хъуамæ уыдаид. Уæддæр æлдар æрбамæсты:

– Талынг лæгæт басгарыны тыххæй дæ афæдзы мызд хъæуы? Гъы, абырағ! Цармыстиғъæг!

– Уæдæ дæхæдæг зæгъ: цас мын бафиддзынæ?

– Цас!.. Цас! – Хъантемыры чысыл зæгъын фæндыд, фæлæ тарст, æххуырст лæппу куынæ уал сразы уа, уымæй, йæхинымæр баджис-къус кодта, стæй фидарæй загъта:

– Мæ дзугæй дын æртæ фысы ратдзынæн! Уый дæр, мæ хорз зæрдæйыл кæй дæн, уый тыххæй...

- Уәдә ды, хъәбатыр әлдар, басгар дәхәдәг дә ләгәт, әмә дын мах нәхәдәг ратдзыстәм...
- Цы, цы мын ратдзыстут? — фәңирд и әлдар.
- Иу афәдз дәм не ‘ппәт иумә ләвар бакусдзыстәм! — загъта фыййәутты кәстәр әмә хиндзастәй афарста йе ‘ннә әмбәлтты: — Разы стут мемә?
- Разы стәм, — загътой әмхъәләсәй.
- Әлдары кәрәф Җәстәтә сә күүрфытәй раңайхаудысты. Әххәст нәма аүүәндүйд ие ‘ххуырстытыл әмә та сә афарста:
- Куыд загътат, куыд? Цы мын ратдзыстут, загътат?
- Иу афәдз дын ләвар бакусдзыстәм!
- Уәдә разы дән! Җәуын ныртәккә мә ләгәтмә! Иу хәйрәг, иу дәлимонәй дәр наә фәтәрсдзынән, хъусут? Сы-мак мәнән кусдзыстут әнәхъән афәдз ләвар! — әмә фәраст ис әлдар, фәлә йә фыййәуттәй чидәр баурәдта:
- Фәләуу, иу хабар ма ис... Җәмәй базондзыстәм, ды ләгәтән йә тәккә арфдәр күүиммә фәхәцә дә, уый?
- Ау, афтәмәй мыл не ‘ууәндүт?
- Ёууәндәг дыл күйнә кәнәм, фәлә хәснаг әвдисәйнаг до-мы. Мәнә дын цурк. Куыддәр ләгәтты хәд рәбынмә бахәцәцә уай, афтә йә уым зәххы арф ныкъкууыр. Мах цурк йә бынаты күүр-дәй куы байяфәм, уәд уый уыздән наә фембылды бәрәг-гәнән. Кәд наә, уәд та нын дәхәдәг әмбылды бынаты бázзайдынә!
- Разы дән ууыл дәр! — загъта әлдар әмә цуркимә бараст ләгәтмә. Цурк ныкъкуурыны тыххәй йәм фәрәт дәр радтой.
- Рәстәг цыдис, фәлә әлдар фәстәмә никуыцәйуал зынд.
- Уәд әххуырстытә ссыгътой нәэзы цырәгтә. Баңыдысты ләгәтты арфмә. Әмә куыд әнхъәлут? Цыхуызән әй йә сардтой?
- Исты хәзнатә йә дзыппиты әмбәхста, әвәцәгән? — сәззырда Сослан.
- Нә! Фәрәдыштә, ләппу, — загъта Алхаз әмә ма йә ныхәс-тыл бафтыдта: — Мардәй йә сардтой, мардәй.
- Уый та куыд! Чи йә амардта? Әңгәгәй дзы хәйрәдҗытә уыдис?
- Нә! Хәйрәдҗытә никуы уыдис әмә нәй дунейыл. Уый кәрәф адәймаг уыд. Кәд йә фырзыдәй талынг ләгәтмә цә-уын фәнд скодта, уәддәр тәппуд уыд. Цурк зәххы куы күүрд-та, уәд ын әнәрхъуыдыйә йә цухъхъайы фәччи әрцахста. Фәстәмә куы здәхти, уәд әй цурк баурәдта. Цыдәр мә әрцахста, зәгъгә, фыртәссәй йә зәрдә аскъуыд.

Мах әертәйә дәр джихәй бazzадыстәм. Алхаз йә мидбылты баҳудтә амә ма йә ныхасмә бафтыдта:

— Афтә, мә хуртә, мәгүүр әххуырстытә сә маст райстой сә саузәрдә әфхәрәгәй.

«АЛХАЗЫ РИВӘДДОН»

Урсдоны сәрмә Соппәры әрдүзыл куы бацәуай, «Күройфыдты» мәскъ кәй хоныңц, уымәй Саухъәды тъәпәненү Сәгъгәсү донырдәм куы ахизай, уәд дзы иу бынат хоныңц «Алхазы ривәддон!» Афтә цәмән хуыйны уыңы зәххы хай, уый, әвәецәгән, бирәтә нә зоныңц. Нәмттәй фылдәр та цы ис! Се ‘ппәтыл чи у хууыдыгәнәг. Фәлә мах әнә афәрсгә куыд хъуамә фәләууыдаиккам. Алхаз нәхи Алхаз у. Әмәйын хъуамә йә хабәрттә зонәм. Бәргәй йә афәрсәм, фәлә уый йәхі Алхазы әндәр ныхастыл фәкәнү.

Иубон нәм сыхаг уәтәрәй иу фыйяу уазәгуаты әрбацыд. Ныхас ныхасы къаҳы, амә цәмәдәр гәсгә «Алхазы ривәддоны» кой рауад. Сә бынат уырдәм аивынмә хъавыдысты әви уырдыгәй әрәдҗы аивтой, афтә куыддәр уыди. Мах уазәдҗы фәрстыты бын фәкодтам:

— Цәмән хуыйны афтә? Чи у уыңы Алхаз?

Уый йә мидбылты баҳудти амә нын радзырдта:

— Уыңы бынат мәнә уәхи Алхазы ном куы хәссы... Йә тәккә фыдуагәй ма уыд, дард хъуыдитәм ай нәма әвдәлд. Ницәуыл ахъуыды кодта цәхәрәцәст дәсаздзыд Алхаз дәр, сә хъәуккаг хъәздыг Никъолозмә әххуырсты бацәуын фәнд куы скодта, уәд дәр. Никъолозтә-иу уалдзәг сә фысвос, мәнә Къуләрдүз кәй хоныңц, уым дардтой. Фыйяуттән та-иу фылдәр хаттәрыгон ләппүты әххуырстой: «Кус, фәлә сар дә къона, фос ривәд кәнин афон куы бағынәй уай, уәд! Фосыл исты зиан куы әрцәуа, уәд та — фидгә!»

Уалдзәг, хәххон хизәнтәм скъәрыны агъоммә ма дзәвгар рәстәг фыстә Саухъәды әрдүзтү фәхизыңц. Әххуырст ләппү хуыссәгәй кәм бафсәдү. Бон йә тәккә даргъыл вәййы, әхсәв йә цыбырыл.

Никъолозы әххуырстытәй дәр никүыничи бафсәсти хуыс-сәгәй... Бонрафты ривәд афон-иу сә хуыссәг куыннә ахстаид. Фәлә афиынәй у амә дә хәдзар сарәзтай!

Чысыл Алхаз-иу райсомәй раджы аскъәрдта йә фысты дзуг

әмәе-иу сәе изәрәй афойнадыл сәе уәтәрмә фәхәцәкә кодта. Нә зыдта кәрәф хицау, йәе аххуырст ләппу цы мадзал әрхъуды кодта, уый. Әмәе-иу ыл хинымәр дисты баңыдис, уәдәе йә хуыссәг күнд никуы әрцахсы, зәгъгә.

Ләппу та цы мадзал ссардта? Фос-иу бонраeftы әфсәстәй аууәтты куы абрыдысты, уәд-иу стыр нәл сәгъы нымәтyn ронәй йә цонджыхъулмә фидар бабаста әмәе иу йә зәрдәйы дзәбәхән бафынәй. Фыстә фестадысты, сәе бынатәй цәүынц, зәгъгә, уәд-иу нәл сәгъ дәр фестади, ләппуы цонг-иу айвәзта. Фехъал-иу чысыл Алхаз әмәе-иу йә дзуджы фәдил араст...

Цас фәкуыста афтәмәй хъәздыг Никъолозмә, чи зоны, фәләе йыл иу хатт уәддәр бәлләх сәмбәлди. Йә нымәтyn рон сә цәрәнбынаты ферох әмәе, ривәдафон нәл сәгъы йә цонджыхъулмә цәмәй бабастаид, уый нә уыд. Уәд Алхаз бавдәлд әмәе сывылдз бәласы цъарәй дзәбәх гәрзитә раугъта. Уыдонәй бабаста йә цонгмә нәл сәгъы. Цас фәхуыссыд, чи зоны, фәләе куы райхъал, уәд кәсес әмәе нал фысты дзуг, нал сәгъ. Бамбәрста йә рәдыйд: йә сывылдз цъарәй быд бәндән ын бахордта нәл сәгъ әмәе афардәг фысты фәдил. Фос кәй фәдзәгъәл сты, уый базыдта Никъолоз. Әмәе сә кәд ницы фәхъуыд, уәддәр аххуырсты фәтардта... Гъе уәд схуыдтой фыйяуттә уыци бынат «Алхазы ривәддон».

Фәцис йә таурәгъ нә уазәг. Худәнбыләй бакастис Алхазмә әмәе ма йә ныхасыл баftyдта:

— Мәнә уын йәхәдәг цардәвдисән – зәгъәд, раст нә ра-дзырдтай, зәгъгә!

Фәләе та нә хистәр ацы хатт дәр ныхас әндәрүрдәм фез-дәхта, дард кәдәмдәр йә цәстәнгас сарәзта.

Чи зоны, кәд йә сонты бонтәе йә цәститыл уадысты, йә фысты дзуг, йә сау сәгъ әмәе сывылдзы цъар...

ИУ ХАТТ УАЛДЗӘДЖЫ

Нә ног әмбал Дзәмбегимә мах хъәбысәй арәх фәхәцәм. Йә уәзбын ныхастә нәм худәг фәкәссынц. Йе ‘внәлд дәр цыдәр әнарахст. Уый-иу йәхи ницыәмбарәгай дардта. Әрмәст-иу әгәр-әгәр куы худтыстәм, уәд-иу нә кәрәдзи-йыл самадта.

Иу әхсәв Тъаухәрәны хъәды нә фосыл арс әрбамбәлд.

Бәстә хъәр, куыты рәйд әмә топпадзагъд сси. Фыййәуттәе әмхузыонәй сә къәхтыл сләууыдысты. Фосыл зиан не 'руагътой. Дзәмбег нә райхъал уыңы хъәләбамә. Фәллад уәйыгау фынәй кодта арты фарсмә. Уый фәстәе йын хабар куы радирытам, уәд нын цымыдисәй загъта:

– Ау, әмәе йә топпай цәуылнә фехстат! Марын әй хъуыд. Ам әнәхудгә чи фәләууыдаид.

Кәнә мәнә ахәм хабар: нә бынәттәм әввахс картоф сагъд уыдис колхозонтән. Уырдәм фәцахуыр сты хъәддаг хуытә. Тар әхсәвы йәм цыдысты, къахтой йә. Уыңы рәстәджы нә цуанон әмбал Дзасарбек хъәумә ацыд. Чи бахъахъәдтаид картоф? Иу әхсәв, мах куы бафынәй стәм, уәд Дзәмбег сусәгәй ацыд дыууәхстонимә. Әвәцәгән йә зәрдәмә бахаста нә хистәры ныхәстә: уыңы хуытәй чи амарид, уый нын Чермены ном скәнид. Йә кәстәртәй-иу исчи истәмәй куы фесгуыхтис, уәд сын ахәм фәлмән ныхәстәй әлхәнаг уыд Алхаз сә зәрдә.

Әмәе мах фиппайдтам – нә ног әмбалы бирә цәмәйдәрты фәндыйд Чермены хуызән хъәбатыр уәвүн. Дыууәхстон ие 'фәдҗы, хъамайы бәсты цыргъ фәрәт йә сины сагъд, рон әнгом әлвәст, афтәмәй фәраст и Дзәмбек цыппәркъахыг знаггадгәндҗыты размә. Йә зонгуытыл бахъуызыд картофы хуымма. Хуыты сә тәkkә къахгәйә байяфта. Бахъавыд сәм, әмә гәрәхтәй әгомыг хъәд ныйизәлыд. Баңыд, кәдәм хъавыд, уырдәм. Дзыппыдаргә цырагъәй срухс кодта. Дынджер хуы әнәзмәлгә хуыссыд, йәхәдәг цы къәхтытә скодта, уыдонәй иуы. Бавнәлдата йәм әнафоны цуанон, йә цәфтәе йын астәрста. Йә туг куы рацыд, уәд әй ие 'ккой скодта. Цал путы уыдаид, чи зоны? Йә асмә гәсгә – фондәй къаддәр нә! Фәләе уәддәр Дзәмбек уыңы иухастәй нә мусонджы әрбаләу-уын кодта. Никәмән ницы загъта, афтәмәй схуыссыд йә 'хуисәнә. Райсомәй әмбәлттә дисы куыннә баңыдаиккөй:

– Черменау нын ном чи скодта?

Дзәмбек ницымбарәгау касти куы ие 'мбәлттәм, куы та хуымма. Цыма уый дәр исты бафәрсын фәндыйд. Куы ничи ницы дзырдта, уәд Солтан йә цәст йәхимә әрныкъуылдта.

– Әз мәхәдәг!.. Дысон фестадтән, бахъуызыдтән картофы хуымма әмә сә сечкәйә ныггәрах ластон!..

Әндәр хатт та Дзәмбек әнәхъән калд бәлас ныффазта, суг самадта мусонджы раз. Изәрәй нә нә хистәртә фарстой:

– Чи ныффазта уыйбәрц суг?

— Аз мәхәдәг! — фәраздәр та ис Солтан.

Афтә-иу мах Солтанимә Дзәмбегән йә күистытә бирә хәттыты нәхи ‘фсон фәкодтам. Уәddәр нәм никуы фәхәрам уый. Уымән йә дөмбай уәнгты, Чермены хуызән, стыр тых уыдис, йә фәтән риуы сыйғыдәг зәрдә уыди.

Иу изәр та Дзәмбег нәхимә нә уыд, афтәмәй нәм ныхас рауда:

— Бирә фәңкардән, фәлә дзы ацы ләппуяу раст әмә хуымәтәг адәймагыл никуыма сәмбәлдән! — дзырдат Алхаз. Зәронд ләг фәссауонмәй йә кәстәры тыххәй әргомәй дзырдат. — Ис ахәм бонзонгә адәмтә. Иннәтәй хуыздәр уыдзән, ахсджаигдәр хъуыдәгтә араздзән, афтәмәй йәхи аууонмә ласдзән, күидничи йә бафиппайа, ууыл архайдзән. Уий у хорзы миниуәг.

Нә хистәры ныхәстәм мә цәсттыл ауадысты фәстаг бонтә. Бамбәрстон, нә хистәры зәрдәмә нә ног фыййау әмбал Дзәмбег не ‘пәтәй хәстәгдәр кәй ләууы...

Уыдис-иу афтә. Сәрдыгон хизәнты нә фос ривәд кәнинц. Махәй чи цуаны ацыди, чи хъазыныл фәци, чи чиныг кәссы, йә фәссауонмәй ахуыры кой кәнни. Алхаз әмә-иу Дзәмбегән та хъуыдаджы ныхас бацайдагъ. Ахуыргәнәг әмә мәм скъоладзауы хуызән кастысты.

— Алы күист дәр уарзын хъәуы, — дзырдат-иу Алхаз, — фыййауы күист та уәлдайдәр. Зын у, фәлә әфтиаг бирә у... Әрмәст фарон нә колхоз йә фыстәй пайда райста сыйғыдәг әхциәә әхсәзүссәдз мин сомы!

Дзәмбег әнәмбаргә ләппу нә уыд. Фәлә уәddәр исты дзурынәй искәмә хъусын фылдәр уарзта...

Иу уалдзыгон райсом мах әртәйә: Дзасарбет, әз әмә Дзәмбег нә хуыскыаг фос аскъәрдтам хизынмә Сырх хәхты хүссармә. Сырх хәхтәй Тырмоны әрдзы астәу та цәуы Урсдон. Хур рәстәджы сыйғыдәг әмә тәнәгәй згъоры. Фыстә дзы әнционәй ахизынц ие ‘ннә фарсмә. Хизәнтә уым хуыздәр сты.

Уарынты рәстәг тынг раивылы, әрбахизән ыл нал вәйи. Уий амы фыййауттәй чидәриддәр зоны. Фәлә уыцы бон мах бонахъәд фәсайдта: диссаджы уалдзыгон райсом скодта. Арв уыд сыйғыдәг әмә райдзаст. Цынутә сәдә хъәләсәй зарыдысты. Адәймаг сәм хъусынәй не ‘фсәсти. Фәлә иуафон сау мигътә ахгәдтой хуры цәст, дымгә, фәлварәгау, әрбафуттытә кодта, йемә ставд әртәхтә әрбахаста. Райдыдта къәвда, ләдзәгән ыл ныххәцын әмбәлд, зәгъгә, кәмәй фәззәгъынц, ахәм

къәвда. Нә фос ма цәй хизыныл уыдышты. Хәхтәм әввахс тәрфы пәләхсар бәләстү бын банигъуылдысты. Нәхәдәг дәр аууэтты сләууудыстәм. Әмбәрстам – цалынмә тәрккъәвда нә фенцайа, уәдмә сын ардыгәй тәрән кәй нәй. Әмә уәдмә та дон раивылдзән. Бәллиңаг нә уыд нә уавәр... Уарын нал әмә нал әңцадис, әмә мәсчүйти әллыгхуыз сахатә раңыдис. Урсдон сабузта, гүүлф-гүүлфгәнгә бирста размә, цәүүлдәрилдәр хәст кодта, уыдан йә хъәләсү хаста... Нә уәтәрмә фәстәмә күүдәй байрвәзәм, ууыл стыр сагъәсү баңыдыстәм.

Уаргә ма кодта, афтәмәй нә цурај фәңидәр Дзәмбег. Уалынмә нәм дард кәңәйдәр әрбайхъуист йә фәрәты къупп-къупп. Кәрәдзимә бакастыстәм. Фәрәт әм уыдис, уый дәр махәй ничи бағиппайдата.

– Бәләстә калы! Әз ын аххуыс кәнөн! – загъта Дзасарбет, әмә уый дәр нә разәй фәаууон. Раестәгәй-растәгмә-иу бәләстү къәр-къәрәй, сә гүүппитетәй кәмттә ныzzәльдышты...

Донән йә нараңдәр ран баңагуырда Дзәмбег. Дыууә бәласы фәрсәй-фәрстәм күү әрләуудысты доны сәрмә, уәд сыл фаллаг фарсмә бахызтис. Уыцы былыл дәр уыдис ахәм бәрзонд бәләстә. Уыдан дәр та хъавгә ракалтой әмә иннәтү әмбуар әрхуиссыдысты. Стәй сын сә астәутә фәфидал кодта пыхыттай. Раудис дзы хид. Цымал йыл фос баскъәрән уыди, фәлә нә ныфс дзәбәх нә хастам.

Фыстә ахәм ран хивәнд сты. Иу сә фәрсирдәм агәпп кәнәд, уый йеддәмә се ‘ппәт дәр йә фәстә акалдзысты сәхи. Мах архайдатам арәхстгай: раздәр сәгъты фәкъорд кодтам әмә сә баскъәрдатам хидыл. Стәй әз әмә Дзасарбет хиды фәйнә фәрстү сләуудыстәм, цәмәй фыстә нә астәуты цыдаиккой, уромәгау сә кодтам. Фәдиси нәм раңыдысты Алхаз әмә Солтан дәр. Фаллаг фарс ләуудысты әмә иу ранмә скъәрдтой, чи-иу фәфале, уыцы фысты. Фәлә фәстагмә фыстә әмгуылфәй ныккалдысты, хид сын скъуындәг. Уромын сә нал фәрәзтам. Се знәтдәртә-иу хиды кәрөнмә әххәст нәма фәхәецца сты, афтә-иу агәпп ластой былмә, чи дзы-иу хүсәй байрвәзт, чи та-иу доны ныххаудта. Уәрүччытән ласынәй тәссаг уыд. Уәд Дзәмбег тагъд-тагъд йә әддаг хәлаф феппәрста әмә хиды дәлетес ивылд доны баңыдис. Фысты-иу ацахста әмә сә-иу былмә баппәрста.

Әгъятыр уыләнтә фыййауы әрбырсынмә хъавыдысты. Фаллаг фарсәй йәм тарстхуызәй хъәр кодта Алхаз:

– Сәфыс!.. Рахиз донаш!..

Фәлә йәз Дзәмбег цыма наә хъуиста. Фидар ләууыд йәз тых-
джын къәхтыл.

Дзәмбег хидыл әрбахызтис не ‘пәтти фәстә. Әвәццәгән
әй уәдәй нырмә райдытта фылдәр уарзын Алхаз дәр...

Әмәе ныр, наә хистәры ныхастәм хъусгәйә, мәнмә мә
зәрдә сәзирдат: о, цәй диссаджы миниуәг у уый – адәймаг
адәймагыл цин күү кәна, хорзәй – хорз зәгъын күү фәраза...

ÆЗ ДӘР ТА УӘМ ЗЫНДЗЫНӘН

Раләууыди та сәрд. Фәссаууонмә чи ахуыр кодта, уыдан аивыл-
дысты горәтмә, сесситәм. Уыдонимә – аэз әмәе Дзасарбек дәр.
Мах иу курсы ахуыр кодтам. Наә фәлварәнтә иу бон фесты. Рай-
сон наәхимә аңаудыстәм, зәгъгә, афтә Проспекты хәрхәмбәлд
фестәм наә колхозы сәрдар Тамбиина. Уый уыди тынг әнәвдәлон-
хуыз. Хабәрттәй наә тагъд-тагъд афарста. Стәй нын загъта:

– Сымах, әвәццәгән, наә фехъуыстат Алхазы фәрүнчыны
хабар?

Мах кәрәдзимә бакастыстәм. Уый нын дардәр дзырдта:

– Мәнмә ардәм, обкоммә фәсидтысты. Иу-дыууа боны
афәстият уыдзынән. Сымах батагъд хъяуу уә күистмә... Тарф
рынчын әй хонынц. Дохтыр әм арвыстам. Чи зоны, ардәм ла-
сын әй бахъяу! – Иучысыл йәз ныхас фәурәдта Тамби, зәхмә
ныккаст, стәй та йә цәстәнгас махырдәм фәзылдта, йәз ныхас-
тыл ма бафтыдта: – Рагәй йә зонын, әмә, әнхъәлдән, йәз
къахы алгъ дәр кикуы срысти... Къәдзәхы хуызән фидар уыд.
Хуыматәджы низән әнцонтәй әртасын наә бакымдтай!

Тамби ацыди. Мах кәрәдзимә бакастыстәм: дәәбәхәй йәз
куы ныуагътам, уәд ыл цы ‘р҃цыдаид, цымә?

* * *

Әмәе та мәнәе Тарком, хәхтә, сәрдыгон хизәнтә. Ирд
сәумәрайсом. Ҳур хохы сәрәй йә был сдардта, йә тынта нәм
әрбауәфта. «Сагхъазәни» зад кәрдәгыл тәмәнтә скалдта
райсомы әртәх. Җәгатвәрстү хизәнтә уымәл дарынц. Наә
куйтә фынәй кәнүнц дзуджы кәрон. Фыстә кәм хуыссынц,
кәм ләууынц, сыйәр цәгъдынц. Раджы ма сый у хизынмә
скъәрүнән.

Наә мусонджы раз ләгъз къәйдурыл фәлмән фистын

хъәцциул әрыйтыдта Дзәмбег. Мусонгәй рахуында Алхазы әмәйә ууыл сбадын кодта, бәрз ләдзәг әм радта. Зәронд дыууә къухәй ләдзәгыл хәцы, йә кәрон ын къухты астәуты дурмә фидар быщәу сарәзта. Әрәнцой йыл кодта әмәйәхи хурмәтавы. Йә цәсгом – фәлурс, йә дәллагхъуыртә әнцъылдтә, къухтә фәхүсдәр сты. Йә цәст ахәссы хәхтүл. Фидар, әнусон сты. Афтәй йәм кәссы, цима арвы дәр уыдан уромынц. О, о, хәхтә уәләүәз уымән сфердәг сты, хуры тынтә сыл әхсизгонәй уымән ахъазынц. Уыдан сты әвдисән, Алхаз дәр кәддәр нырау әғүйдзәг кәй нае уыд... Кәддәр-иу ам сагтә хъазыдисты. Ныр нал сты, сәе номыл баззадисты хъазән дәлвәзтә.

Гъе, ахәм хъуыдытә зилдүх кәнынц ацы райсон Хәддзургә чиныг Алхазы сәры. Әмә сә махән дзуры. Горатәй күң әрцыдистәм, уәд ын цалдәр боны фәздзыртам, хъәумә дә аласәм, риңчындоны тагъиддәр сәзәбәх уыдзынә, зәгъргә. Не сразу. Знон та йәм Тамби йәхәддәг фәзынди. Машинә дәле коммә әрбацәуәнни ныууагъта. Дысон ам баззад сәрдар. Ныр дәр мусонджы ис, фынәй кәны. Махән бафәдзәхста: уә хистәры барәвдз кәнүт фәндагмә. Не ‘ппәты разәй фестад Дзәмбег. Уый уәлдай әнууыддәр зиләнтә кәны. Мидәгәй мусонджы цыдәртә архайы. Әвәццәгән, бәлләттән аходәнни кой кәны. Әхсир әмә кәрдзыны тәф былтыл уайы. Дзасарбег, Солтан әмә әз нае хистәры алыварс сбадтыстәм. Фәнды нае, цалынмә нәма араст йә фәндагыл, уәдмәй йә барәвдауын, зәрдәтәйин авәрын, стәй йын йәхи фәдзәхстытәм байхъусын.

Мах ын әппәләм шофырәй: уый цы фәндәгтил атәра йә машинә, ууылты йә ныифсничи бахәсдзән.

– Бузныг, мә чысыл хәләрттә. Сымах аккаг арфәтә уәвгә дәр нае разындузән... Әз цауын... әмә уә иу хабар курын – макуы мын бацәут хәхтә әмә Дзәмбеджы зәрдәхудты. Уыдан әмхузыон мадзура әмә тыхджын сты... Хәхтә нае фидауынц әнә адәймаг! Мә ләппүйи бонты-иу арәх схызтән сә сәрмә, дардмә-иу фәлгәссыдтән, хъуыстон сын сә сусәг уләфтмә, се ‘хсәрдзәнты сәр-сәрмә... Уыдан кәд арвмә, стъалытәм хәстәгдәр сты, уәддәр сә бындур зәххыл ис. Зәхх та адәмән сә цардыхос у... Агурут уыци цардыхос...

Никуы федтам афтә әнкъард әмә сагъәсхуызәй Алхазы. Йә хъуыдийә дзаг цәстисты сәрмә куыддәр балхынцъытә сты йә әрфгүйтә. Афтә зынди, цима йә бирәе таурағтә, йә бирәе зәгъинәгтә әрдәгдзырдәй зайынц, әмә цима ууыл тыхсти.

Йә иу уәраг уыд бәзджын бәмбәг әмә бинтәй бәстытә. Хатгай-иу ын хус хүсфәг йә хурх ахгәдта. Анызта-иу, дохтыр ын цы хостә ныууагъта, уыдонәй...

Хур дзәвгар ссыди хәхты сәрмә. Аходән баҳордтам. Там-би ын хъәлдзәгәй дзырдта:

— Сымахән циу! Ам, хәхты астәу, сыйғыдәг уәлдәф әмә цъити дәттәй уә фарчы хай тонут... Әз та, мәгуыр мә бон, уым тухийә мәлын... Чи зоны, цынә вәййы, күйд нә руайы, суәгъд мә кәндзысты... Әмә уәм Алхазы бәсты фәзын-дзынән... Уымән та пенси ратдзыстәм!..

Фәлә махәй никәмә уыд уыцы сахат хъазән ныхәстә кәнны зәрдә.

Max, аәрыгон фыйяуттә, хәхты астәу бирә бонты кәимә әрвистам, буц хистәр әмә Хәедзургә чиныгәй кәмә дзырдтам, йә диссаджы таурәгътә ын нә зәрдәты чи ныууагъта, уымән ныр хъуамә фәхицән уәм. Max Җәрдхъом аәрыгәттә, уый — зәронд, рынчын. Җәмәй зонәм, искуыма йә фендуистәм, уый...

Машинәйи онг йә фәстә аңысты Дзасарбет әмә Дзәмбет, радыгай йә сә уәлкүхты хастой, цыма сын бынтон чысыл сывәллон уыд. Max сә фәстә әнкъардәй кастыстәм. Әнкъард әмә иучысыл сәргойхуыз уыд Наф-наф дәр. Цыма әраджиау бамбәрста, цы 'рцыди, уый, афтә згъордта сә фәдыл. Алхаз әм фәсидти, йә сәр ын адаудта әмә йын дзугмә азамыдта:

— Цәугә уырдәм...

Күйд раздәхти фәстәмә. Чысыл суади, стәй та уырдыгмә ие 'ртом азылдта, йә фәстәгътыл абадтис әмә уынгәг хъәләсәй баниудта. Әмә әңәг, махән не 'ппәтән дәр цыдәр нал фаг кодта уыцы райсом. Цыма Таркомы хәхтә әгомыгдәр фесты, цыма цынтуә бәрзбынты иннә хәттытау хъәлдзәгәй нал зарысты, цыма хъәбатыр җәргәстә нае сәрты афтә бәрзәндты нал тахтысты..

Не 'мбаелттә нәм фәстәмә куы ссыдысты, уәд сә әз ба-фарстон:

— Гъы, күйд у? Зын нә уыди Алхазән машинәй?

— Күяннә. Фәлә фидар ләууыд. Стәй, зоныс, йә фәстаг ныстуан дәумә уыдис.

— Күйд?

— Дзәбәх, хъәлдзәг әмә әнәниз ут! Фосмә хорз зилут... Әз дәр та уәм зындынән!

АРВИСТОН

АФОРИЗМТАӘ, ЦИТАТАӘТӘ

* * *

Æмхуызон тәссаг сты дыууә хъуыдаджы: әдйылыйән кард дәттын, әдзәсгомән та – хицауы бынат.

Пифагор

* * *

Зәххыл ахәм сыйғдәг, табуйаг хъуыддаг нәй, әхңа кәй не счызи кәна, стәй ахәм тых нәй, әхңа кәуыл нә фәуәлахиз уа.

Цицерон

* * *

Хицауы бынат бацахсын әнәнхъәләджы хабар у, уыцы бынат бархийә исказмән раттын та – сгуыштдинад.

Сенекә

* * *

Ромәгтә сәхәдәг сәхицән цы фыдтә ракодтой, әддагәттә сын уый нә сарәзтой.

*Орозий (380 – 420),
ромаг историк*

* * *

Æхцайы бон алцы дәр у: әхңа къәдзәхтә дәр фәлдахы, дәттә дәр бахус кәны, зәххыл ахәм хох нәй, сыйғәринтәй дзаг голлаг кәй әккөй ис, уыцы хәрәг кәдәм не схиза.

*Фернандо де Рохас
(испайнаг фыссәг)*

* * *

Сәрибар бәстәйи адәм чысыл тыхстытә күү байяфынц, уәддәр тынг хъаст кәнын байдайынц; әгъатыр фыләг йә сәргъы

кәмән фәләууы, уыцы паддахады та адәм цыфәндү стыр хъизәмәрттә куы ‘взарой, уәддәр быхсынц, хъаст нә кәнынц.

*Лазар Карно,
францаг математик*

* * *

Әрәджы дәр ма ңағтар чи уыд, уый әвирхъау залымәй агәпп ласы, искәй йә дәлбар скәнүни фадат ын куы фәвәййы, уәд.

* * *

...адәмән сәе фылдәр афтә сты: сәе ивгъуыд бонтә куы фәмисынц, уәд сәе абоны тых ләмәгъдәр кәны, фидәнәй та сәе ныфс әппүндәр нал вәййы.

Максим Горький

* * *

Сывәлләттә әмә инәләрттә искәй тәрсын кәнын уарзынц.

*Войцех Жукровский,
польшәйаг фыссәг*

* * *

Провинцийә раңауәг стыр ләг йәхицәй афтә буц вәййы, йәхиуыл афтә тынг фервәссы, әмә ыйын уыцы миниуәг әнәкъуылымпийә нәрсын байдайы фәйнәрдәм дәр әмә уәләмә дәр әмә боныфәстагмә скәццә вәййы әврәгъты онг.

Франсуа Мориак

* * *

Рагон ләгау хъәддаг митә чи кәны, уыданы ныхмә ис тох кәнән. Фәлә ис ахәм адәймәгтә: цы сты, уымәй сәхимә стырдәр фәкәсүнц. Уый у низ, әмә йемә тох кәнынән ницы мадзал ис.

Маркиз де Кюстин

* * *

Уырысы хиңауд зыгъуиммәзонд у: йә адәмы фидән хуыз-дәр кәнүнил нә архайы, фәлә ивгъуыд замантә хуыздәр кәнүнил.

Александр Герцен

* * *

Үәрәсе у базон-базон. Уыцы базон-базон тыхт у базон-базоны. Тыхт базон-базон та әвәрд у базон-базоны мидәг.

* * *

Фәстаяуәрәң кәнүнән әппәты хуыздәр мадзал: чиновники нымәң къаддәр кән.

* * *

Хицауы бынаты бадгәйә politic наә фәуыны, хұымәтәжды адәм цы хъизәмайраг цәрдтытә фәкәнның, уый.

Уинстон Черчилль

* * *

Мах Уәрәсейы нырма нывыл аргъ кәнүнхъом не стәм наә ивгъуың замантән, фыдракәнд фыдракәндыл наә нымайәм, фыдгәнджыты та фыдгәнджытыл. Наә газетты уадзәм дәргъяй-дәргъмә уаңта. Уым фәдзырдауы, цыма нын наә бәстәе раздәр дәр әмә ныр дәр ирвәзын кодта әмә кәнә цавәрдәр «идеология». Мах барәм, наә истори нын чи гүйлмизтә, къаппа-къуппатә кәнә, уыдонәй кәмәнфәнды дәр, ләгмартәй әмә әнах-хосәй мард адәмәй алқамән дәр йә бынат бацамонын наә фәразәм. Йә адәмы әвирихъау бәлләхты чи баппәрста, уыцы цыфыддәр, әлгъагдәр, цъаммардәр адәймәгтәй саразәм геройтә. Царды цаутә нын зонд-зонән не сты, хатдзәгтә кәнүн наә бон наәу.

**Павел Гутионтов,
«Новый вторник», 2014, № 22**

* * *

Мах та дзыхъхъынногәй стәм әппәты хуыздәр, әппәты растидәр. Тагъд рәстәдҗы та дзурын райдайдзыстәм, махәй амондажындәр зәххы цъарыл наәй, зәгъгә.

Михаил Шемякин

* * *

Кәңзыфәнды уырыссагән дәр йә зәрдәйы арфмә күы нык-кәсай, уәд базондзынә, әндәрбәстәгтәй иуы дәр кәй наә уарзы, уый.

Екатерина II

* * *

Сталины телефон... Афәдз-иу иу хатт кәнә дыууә хатты Мәскуйы хъус-хъус аңыди: Stalin телефонәй бадзырда Довженкомә, Stalin телефонай бадзырда Эренбургмә.

Фәтәджы бардзырда дәттүны сәр наә хъуыд, ома ахәм аәмә ахәмән преми раттут, фатер ын самал кәнүт, наукон институт ын саразут! Уый әгәр стыр ләг уыд аәмә йә лыстәг хъуыддәгтәм не ‘вәделди. Лыстәг хъуыддәгтә иууылдәр йе ‘ххуысгәндҗытә кодтой, йә фәндөн ын-иу йә цәстәнгасәй, йә хъәләсү уагәй уайсахат ацахстой. Фәтәг-иу гәзәмә йә мидбылты баҳудт, аәмә-иу адәймагән әвиппайды йә хъысмәт фендәрхуызон, – хуыдалынгәй, бынтон әбәрәг ранәй-иу разынд аәмә йыл-иу хорзәхтә, кад аәмә намыс хуркъәвдайау ныккалдысты. Гъемә та-иу дәсгай хъомысдҗын адәймәгтә сә сәртә әеркүул кодтой, фәтәг кәй самондҗын кодта, уый цур. Әмә куыннае – уышы ләтмә Stalin баҳудти, йе та телефонәй ныхас кодта йемә!

Адәм ын кәрәдзи дзыхәй скъәфтой йә ныхәстә, цыдәридәр дзырдта, уыдон сә дисы әфтыдтой. Уәлдай диссаг та сәм кастысты Stalin әппәтү хуыматәгдәр дзырдта, ома ахәм стыр ләг хъуамә хуыматәдҗы әвзагәй куыд дзура!

Иуахәмы, дам, номдзыд скульптормә бадзырда аәмә йын хъазгәйә загъта:

– Даң бол хорз, зәронд къупыри.

Иннае номдзыд аәмә хорз ләдҗы та йә ахст аәмбаләй бафарста, аәмә уый фыртарстәй куы фәуыргүйайа, нывыл дзуапп дәттүн йә бол куы не сис, уәд ын Stalin афтә:

– Даң хәләртты сәрыл дзурынмә наә арәхсис.

Ноджы айхъуисти, фәтәг, дам, телефонәй фәсивәден газеты редакциямә бадзырда. Хәтәл систа редакторы хәдивәг аәмә загъта:

– Бубекин хъусы.

Stalin ай бафарста:

– Бубекин та чи у?

Бубекин дзуапп радта:

– Хъуамә йә зонис! – аәмә хәтәл арәвәрдта.

Stalin та ногәй бадзырда аәмә йын афтә:

– Әмбал Бубекин, Stalin дәм дзуры. Зәгъ-ма мын, дә хорзәхәй, чи даң?

Уышы хабары фәстә, дам, Бубекин дыууә къуырийы рын-

чындоны фәзи – йә нервыйтә сә уагыл кәй нал уыдысты, уый тыххәй.

Фәтәджы иунәг дзырд фаг уыди дәсгай мин адәймәгты байсафынән. Маршәл, адәмон комиссар, Центрон Комитеты уәнг, обкомы секретарь – тәккә зонон дәр ма әфсадән, фронтән команда чи кодта, кәнәе крайы, республикәйы, стыр заводы сәргъы чи ләууыд, уый-иу Сталины иунәг мәстү ныхасы фәстәе ничийә агәпп ласта, Сыбыры бинаг къәйи-иу ба-ләууыд әмә лагеры цәлгәнәни цур йә катилок тилгә әнхъәлмә кости, хамбохъонд әм кәд әрхаудзән, уымә...

*Васили Гроссман
(роман «Цард әмәх хъысмәт»-әй)*

* * *

Абонаи онг дәр немыцән сә фылдәр хай наема бамбәрста, Сталинградмә сә кәй ниши хуыдта, стәй-иу уәлахиз кәм фес-ты, уым сәхи тугдзых сырдтау кәй әвдистой, састы бынаты-иу кәм баззадысты, әрмәст-иу уым кәй систы адәймәгты хуызән.

*Генрих Бель,
1984 аз*

* * *

Хәстән йә фыццаг амәддаг свәйиы Рәстдзинад.

Хайрам Джонсон, американский сенатор

* * *

Хәстү иу дәр нә рамбулы, иууылдәр састы бынаты базза-йынц.

Артур Чемберлен

ТИБЕТАГ ӘМБИСӘНДТА

- ◆ Цы дәлвәзы донаәй нуазыс, уый әгъдәуттә кән.
- ◆ Де уәхсчытә дә сәрәй уәлдәр ма әвәр. (Ома аргъ кән хистәрән, ахуыргәнәгән, ныйиарәгән).
- ◆ Адәймагән йә мулк йә хәзна нәу. Адәймаг йәхәдәг у хәзна.

- ◆ Хъәздгүйтә сә исбоныл тыхсынц, мәгуыртә та сә ахсәнтыл.
- ◆ Мәгуырмә мулк куы уа, уәд хъәздгүйты хуыссәг нал фәахсы.
- ◆ Зәронд куыдз куы рәйа, уәд уымән исты әфсон ис, къәбылатә куы рәйой, уәд уымән ницы әфсон ис.
- ◆ Ацәргә адәм бәстәйи фидауц сты.
- ◆ Мәлхъ хъәды фидауц у, уазәг – хәдзары фидауц.
- ◆ Цы дәм ис, уымәй искәмән ма ‘ппәл.
- ◆ Гәды тарф фынаәй куы кәна, уәddәр мыстыл хъуыды кәнны.
- ◆ Хиуыл хәцын чи фәразы, уый паддзах у, хәрдән бәрц чи зоны, уый хосгәнәг у.
- ◆ Бирәгъыл мәгуыры бон куы акәнны, уәд сәгъимә йәхи афтә фәдары, цыма уый йә фыдықо у.
- ◆ Базаргәнәг згъәр әхца йә фыды сәрыл дәр рацәгъидзән.
- ◆ Бонәй зәд у, әхсәвигон та – дәлимон.
- ◆ Сәгъимә меҳъхъытә кәнны, фыстимә та – уасгә.
- ◆ Сәдә нәлгоймагәй иу дәлимон у, сәдә сылгоймагәй иу зәд у.
- ◆ Гәды ныхәстә хицау фәкодта, әфхәрд та ләтгадгәнәг байиәфта.
- ◆ Әхсәнкъ ыл фәхәцыд әмә әппәт бырәттыл дәр арт бафтыдта.
- ◆ Хуийән йә бәләгъ – йә галуан.
- ◆ Бирә сты, йә хәдәфсарм кәй амардта, уыцы раст адәм, бирә сты, йе схъәлдзинад кәй амардта, уыцы гуырымыхъя адәм.
- ◆ Хорзракәндән хорзракәндәй дзуапп чи нә дәтты, уый куыдз у. Фыдракәндән фыдракәндәй дзуапп чи нә дәтты, уый куыдз у.
- ◆ Күрмиты ‘хсән иуцәстон паддзах у.
- ◆ Әвзәр адәймаг йә бәстәйән тыхсты хос у. Тымбыл дур дендкызын змәнтыны хос у.
- ◆ Дзырды әмбәхст хъуыды ис, стәджы та – магъз.
- ◆ Дә райтуырән бәстә әвзәр куы уа, уәddәр дә мадәлон әвзаг ма рох кән.
- ◆ Дә даргъ әвзагән хицау куы нә уай, уәд дә тымбыл сәр фыдбылызтә байиафдзәни.

- ◆ Дам-думтә, чъизи дон әмә әнәфсарм ныхәстә. Цас сә тынгдәр агурай, уыйбәрц фылдәр кәнынц.
- ◆ Дзырдтән кәд дәндәгтә нәй, уәddәр сә бон у адәй-маджы аскъуытдә кәнын.
- ◆ Дзырдтә – доны әртәхтә, хъуыддәгтә – сызгъәрины әртәхтә.
- ◆ Әргом куы дзурай, уәд дә адәм нә уарздзысты, ләдзәг куы райсай, уәд дә куытә нә уарздзысты.
- ◆ Зарәг әвдисы зәрдәйы уаг. Әвзаг әвдисы, чердыгон дә, уый.
- ◆ Хи сывәллон – әппәтәй хуыздәр. Искәй тыллағ – әппәтәй хуыздәр.
- ◆ Кадджын ләг әмә мигъәмдзу дугъон.
- ◆ Хорз ләдҗы ничи зоны. Әвзәры алчидәр зоны.
- ◆ Стыр хицауы рәсугъд ныхәстә тутт сты. Стыр доны тап-пузтә тутт сты.
- ◆ Рәсугъд сылгоймәгтәй иу дәр рәсугъд нәу. Рәсугъд у, дә зәрдәйы чи әрцардис, уый.
- ◆ Сау хуы халонән фидис кодта, ды, дам, сау дә.
- ◆ Амондджын куы уай, уәд дәм суанг мәргътә дәр әрба-тәхдзысты – дә цинил цин кәнынмә. Әнамонд куы уай, уәд дә дәхи фырт дәр ныууадзәни.
- ◆ Мәлхъ әппәлы, йәк къәдзилыл цы нывтә ис, уыдонәй. Тути әппәлы, цы ‘хсәэз дзырды базыдта, уыдонәй. Маймули та әппәлы йә фәстагәй.
- ◆ Әвзәр адәймаг хъәдмә куы аңәуа, уәд дзы раст бәләстә нә фендзәни.
- ◆ Әффарм кәмә нәй, уыцы адәймаг куыдз у. Әнәкъәдзил куыдз хәйрәг у.
- ◆ Дәхи хойраг хәр, кәд дур у, уәddәр. Искәй хойрагмә ма ныхил, сой куы уа, уәddәр.
- ◆ Иунәг адәймаг йә сәр әрәвәры куыройы фыдыл. Тыхми әгәр куы ныддәргъвәтиң вәййы, уәд дурыл дәр хъама әрзайы.
- ◆ Искәй аиппүтыл дзургәйә агъуыд тигры хуызән вәййы, йәхси аиппүтыл дзургәйә та – къуыртты бадәг карчы хуызән.

АНЕКДОТТАӘ, АЦАЕГ ХАБАРТТАӘ

* * *

— Уәрәсейы историыйы стырдәр бынат чи бацахста – Петр I әви Ленин?

— Сә иу дәр нә. Стырдәр бынат дзы бацахстой историктә: уыдан истори иу әмә дыууә хатты нә рацарәзтой.

* * *

— Ус әмә ләджы ‘хән иумәйагәй цы ис, стәй кәрәдзийә цәмәй хицән кәныңц?

— Сә дыууә дәр хырхыңц. Іәрмәст ләг фәхырхы, хырх цыргъ куы вәййы, уәд, ус та – хырх къумых куы вәййы, уәд.

Валери Воронцов

* * *

ССР Цәдисы адәмон артисткә Татьянә Пельтцер Сатирәйы театриимә хәсты фәстә фәәцәйцыди Германмә – хъуамә советон әффәндонтән равдыстаиккой спектакль. Араентыл куы фәәцәйхызысты, уәд сә иу тызмәг афицер баурәдта, чи стут, цы стут, зәгъгә сәм бауырдыг. Фәлә машинәйы гүйффәмә куы бакаст әмә Пельтцеры куы ауыдта, уәд фәхъәр ласта: «Мәнә кәй уынын, мәнә! Іәмбал Пизнер!»

* * *

Иуахәмы Стырбританийы премье-министр Маргарет Тетчер әмә йе ‘мкусджытәм рауди ныхас нәлгоймәгтә әмә сылгоймәгты тыххәй. «Нәлгоймәгтә иууылдәр ләмәгъ сты, әппәтәй ләмәгъдәр та джентльментә... Сылгоймәгтә нәлгоймәгтәй бирә хуыздәр арәхсыңц, «нагъ», зәгъгә, дзурынмә... Уасәг, чи зоны, «хъихъыри-хъу» кәнин хорз зоны, фәлә айчытә та карк әфтауы, карк», – загъта Тетчер.

* * *

Мэрилин Монро та афтә загъта: «Сылгоймәгтәм әрмәстдәр дыууә хәцәнгарзы ис: цәстыхаутә ахорән тушь әмә цәссыгтә.

Фәлә дыууә хәцәнгарзәй уыщыну рәстәг пайда кәнән нәй»

* * *

Хицаудзинад – адәмән, зәхх – зәхкусджытән! Мәнән та – «Ауди» әмә фәрдгүйтә!

* * *

Ус йә ләгмә дзуры:

- Мә уләүүүән, мә гуырәнбонмә мын цы баләвар кәндзынә?
- Дәләе-ма уынгмә акәс. Сай «Мерседес» уыныс?
- О!
- Гъемә раст уый хуызән сатәгсau калготкәтә.

* * *

Ус айдәны цур ләууы әмә раздыхс-баздыхс кәны – йә цәсгом, йә гуырыконд йә зәрдәмә нә цәуынц. Йә ләгмә дзуры:

- Афтә мәм кәсы, цыма зыбыты әвидауц дән! Исты әппәлән ныхас ма мын зәгъ.

Ләг ын афтә:

- Цәстәй иттәг хорз уыныс!

* * *

– Знон мә ләг мә фыдән хъаст кодта, калм, дам, схъомыл кодтай, калм... Мә фыд дәр ын уыцы сәрыстырај афтә: «Хуыматәджы калм нә, фәлә, мәнә паддзәхтәм чи вәййы, ахәм КОБРАЕ!»

* * *

Иуахәмы Чысыл театры артисттә гастрольты фәңәйцыдысты поезды. Къахбынаты дуармә әнхъәлмә кости Массалитинова Варварә. Ләууынәй куы бафәллад, уәд тынг хъәрәй сәзирдата:

- Хъус-ма, уәртә къахбынаты бадәг! Ам чи ләууы, уый зоныс? УСФСР-йы адәмон артисткә Массалитинова!
- Ам та ССР Цәдисы адәмон артисткә Пашенная бады! Багъәц, Варькә, багъәц! – райхъуист әм къахбынатәй.

* * *

*Шеф-редактор
Корректор
Дизайн
Компьютерный набор*

*Ирида КОДЗАТИ
Заира КАРАЦЕВА
Залина ГУРИЕВА
Марина КИРГУЕВА*

* * *

*Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.*

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00091 от 27 января 2014 г.

*Журналы цы ӕрмәг рацәуа, уымәй ӕндәр мыхуырон оргән куы пайда ڪәна,
уәд хъуамә амынд уа, «Мах дуг»-әй ист ڪәй у, уый.*

*Журналмә цы ڪُүхфыстытә ىچуу, уыдан редакци рецензи нә ڪәны,
стәй сә автортән фәстәмә нә дәтты.*

*Учредитель и издатель:
Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания.
362040. г. Владикавказ, ул. Джанаева, 20.*

*Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; http://www.mahdug.ru.
Тел.: гл. редактор – 25-09-64; ответсекретарь, отдел прозы – 25-20-52;
отдел поэзии, корректор – 25-09-74; бухгалтерия – 25-22-47.*

*Подписано к печати 28.10.14. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 549. Цена свободная. Выход из печати 28 ноября 2014 г.*

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247